COMMERCE

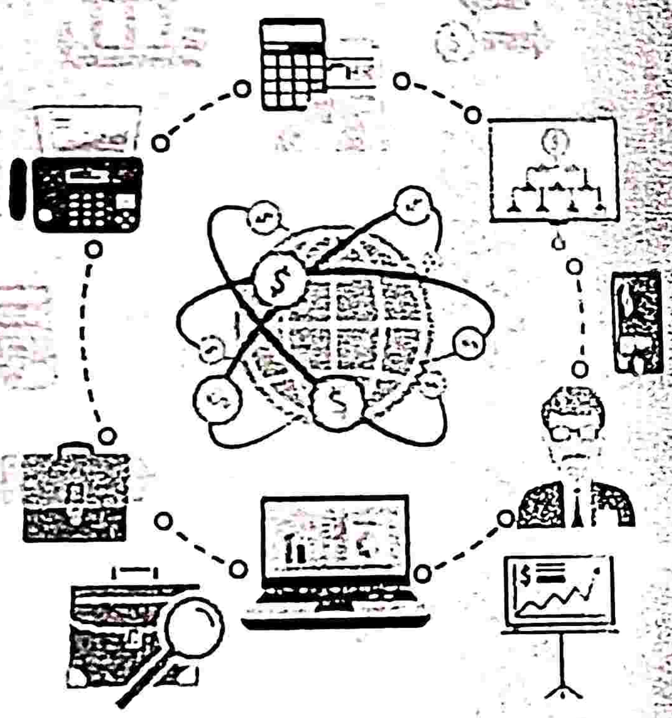

Aadhar Publication
... VMV Road, Amravati - 444604.
... M : 0595560278

ISBN - 978-81-951099-0-6

Current Trends in Humanities & Commerce

Peer-Reviewed Book Chapter

Chief Editor : Prof. Virag.S.Gawande
Editor : Dr.Dinesh W.Nichit

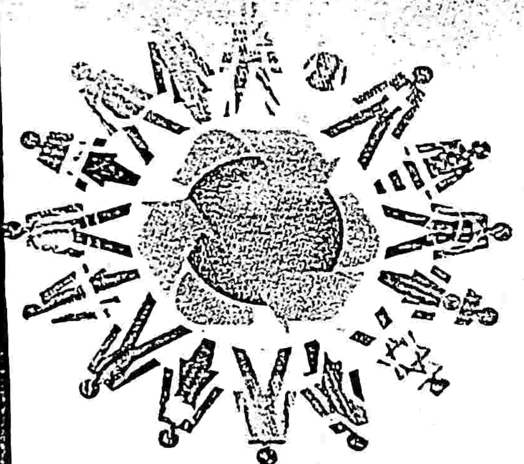

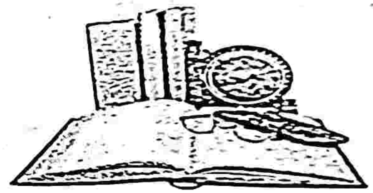

ISBN-978-81-951099-0-6

13	Covid-19 Pandemic and Its Effect on Indian Women: A Study Baban Tukaramji Bhalerao	108
14	India's National Policy On Personal Law: What is and What is expected to be Dr. P. H. Pendharkar	116
15	Human Rights and Environmental Rights Mrs. Rohini S. Dhikale	156
16	(कोविड–१९) महिला नेतृत्वाचा दृष्टीकोन एक अभ्यास डॉ. किरण राजेंद्र बेलुरकर	165
17	कोरोना काळातील कौटुंबिक हिंसाचाराचे विश्लेषणात्मक अध्ययन प्रा.डॉ.मंगला अजाबराव कडवे	173
18	जलसाक्षरतेमध्ये महिलांची भूमिका डॉ. विद्या श्रीकृष्ण भारंबे	180
19	महाराष्ट्रातील नागरीकरण –ऐतिहासिक मागोवा डॉ. प्रेमचंद गुंडू गायकवाड	188
20	दृष्टांतपाठातील आचार संहिता डॉ. प्रा. प्रवीण कारंजकर	195
21	घरगुती काम करणाऱ्या महिलांवर कोविड–१९ च्या लॉकडाऊनचा प्रभाव डॉ. मनोज श्रीकृष्णराव पवार	201
22	राज्यशास्त्र आणि स्पर्धा परीक्षा डॉ. विनोद मोरातराव मुडे	207
23	कोरोना काळातील समस्या आव्हॅने आणि उपाययोजना प्रा.डॉ. प्रशांत रा. देशमुख	217
24	मराठीतील ज्ञानपीठ विजेत्या साहित्यिकांचे योगदान प्रा. सौ. रश्मी रमेश देसाई	225

ISBN-978-81-951099-0-6

25	कोव्हीड–१९ चे भारतीय अर्थव्यवस्थेतील परिणाम प्रा.डॉ.सौ. सुनिता एस.राठोड	237
26	१९६० नंतरची ग्रामीण कथा प्रा.डॉ.बाबाराव मारोती ठावरी	249
27	शिक्षणतज्ञ लोकमान्य टिळकांची राष्ट्रीय शिक्षणाबावत विचार आणि कार्यसंपदा – एक अभ्यास प्रा. डॉ.सौ.वंदना राजेश शिंदे	259
28	संत एकनाथांच्या भारूडातील लोक प्रबोधन आणि नैतिक शिकवण प्रा. महेंद्र द. झलके	278
29	डॉ. पंजाबराव देशमुख यांचे शैक्षणिक कार्य प्रा. रमेश सोनू झरेकर	285
30	संत ज्ञानेश्वर एक बहुआयामी व्यक्तिमत्त्व प्रा. डॉ. विनोद यू.मालेराव	294

प्रा. डॉ. प्रवीण कारंजकर
(मराठी विभाग प्रमुख)
श्री साईबाबा लोकप्रबोधन कला महाविद्यालय
वडनेर, ता. हिंगणघाट, जि. वर्धा.

ISBN-978-81-951099-0-6

पर्यंत महाराष्ट्रातील सांस्कृतिक आणि सामाजिक जीवनाचा बरोबर नागरीकरण प्रक्रियेचा इतिहास विविध उत्खनन आणि समन्वेषणाने अभ्यासकांसाठी उपलब्ध झाला आहे. त्यामुळे हजारो वर्षापासून महाराष्ट्राचा ऐतिहासिक वृत्तांत सरळपणे निर्माण करणे शक्य झाले आहे. हा वृत्तांत एवढा विपुल प्रमाणात आहे की त्याचे स्थूलमानाने अवलोकन करण्याशिवाय पर्याय नाही.

संदर्भ :

१) इरावती कर्वे, (१९६२), "मराठी लोकांची संस्कृती", पुणे.
२) चिं. न. कर्वे आणि स. आ. जोगळेकर, (१९५८), "महाराष्ट्र परिचय", सरस्वती प्रकाशन पुणे.
३) श्री. व्यं. केतकर, (१९३५), "प्राचीन महाराष्ट्र - सातवाहन पर्व विभाग एक".
४)द. वा. डिकसळकर, (१९६४), "महाराष्ट्राचा प्राचीन इतिहास व संस्कृती", मल्हार पब्लिकेशन मुंबई.
५) शां. भा. देव, (१९६२), "महाराष्ट्रातील उत्खनने", नवी दिल्ली
६) भारत ऐतिहासिक संशोधन मंडळ, (१९०५), "प्राचीन महाराष्ट्र", नाशिक, वर्ष ६२ क्रमांक १-४.
७) श. न. राजगुरू आणि हेमांगी अभ्यंकर, (१९८३), "महाराष्ट्रातील प्रागैतिहासिक पर्यावरण", भारत इतिहास संशोधक मंडळ पुणे, त्र्यमासिक अंक १-४.
८) गं. बा. सरदार, (१९८०), "महाराष्ट्र जीवन परंपरा, प्रगती आणि समस्या".
९) म. श्री. माटे,(१९७६), "महाराष्ट्रातील पुरातत्व", श्री विद्या प्रकाशन, औरंगाबाद.
१०) स. बु. पप्पू . (१९८३), "अश्मयुगीन महाराष्ट्र - नवे संशोधन", भारत ऐतिहासिक संशोधन मंडळ, पुणे त्रैमासिक
११) शं. दा. पेंडसे, (१९६५), "महाराष्ट्राचा सांस्कृतिक इतिहास"
१२) जयराज साळगावकर, (२०१२), "महाराष्ट्र –इतिहास, राज्यकर्ते, भूगोल आणि नागरीकरण", परममित्र प्रकाशन दादर मुंबई.

विभाग प्रमुख, इतिहास विभाग,
रयत शिक्षण संस्थेचे कला व वाणिज्य महाविद्यालय, माढा, जिल्हा सोलापूर.

ISBN-978-81-951099-0-6

दृष्टांतपाठातील आचार संहिता

डॉ. प्रा. प्रवीण कारंजकर

दृष्टांतपाठ या महानुभावीय ग्रंथाचे श्रेय केशिराजवासांकडे जाते या ग्रंथात ११४ दृष्टांत येतात. या केशिराजवासांचे गुरू होते नागदेवाचार्य नागदेवाचार्यांच्या सांगण्यावरून त्यांनी मराठीत रचना करायला प्रारंभ केला. मुळ लीळाचरित्र या ग्रंथातील निवडक ११४ दृष्टांत निडून त्यांना क्रमवार मांडून त्यांना दृष्टांत पाठ तयार केला. प्रत्येक दृष्टांताचे सुत्र, दृष्टांत आणि दार्ष्टान्तिक असे तीन भाग पडतात. यातील पहिले दोन श्री. चक्रधर स्वामींनी निरूपण केलेले आहे. तर तिसरे केशिराजवासांनी तयार केलेले आहे.

या दृष्टांतपाठात महानुभाव पंथाचे तत्वज्ञान सानावलेले आहे या तत्वज्ञानात सिध्दांत व आचार धर्म एकत्र गुंफलेले दिसतात. महानुभाव पंथाच्या तत्वज्ञाना नुसार जीव, देवता, प्रपंच व परमेश्वर हे चार पदार्थ नित्य शाश्वत आणि स्वतंत्र आहे. यापैकी जीव हा बध्द मुक्त आहे म्हणजे तो मायेच्या बंधनात असला तरी मुक्त होऊ शकतो. दुसरा पदार्थ म्हणजे देवता या त्रिगुणात्मक म्हणजेच रज, तम आणि सत्य गुणांनी बध्द असतात. तिसरा पदार्थ म्हणजे प्रपंच हा नाशिवंत आहे. प्रपंचाचे मुळ कारण म्हणजे पृथ्वी, आप, तेज, वायु व अनल ही पंचतत्वे होत. या सोबत रज, सत्व, तम म्हणजे एकूण आठ गुण यात येतात. या प्रपंचाचे स्वरूप महानुभव पंथीय जड मानतात. चौथा पदार्थ म्हणजे ईश्वर असून तो स्वानंदरमन, परमानंधन, सकळकाम परिपूर्ण एवढेच नव्हे तर कृपाळू, कणवाळू मायाळू, दयाळू आहे.

या परमेश्वराची प्राप्ती करणे हेच जीवाचे ध्येय आहे. तेच जीवनाचे जीवितकार्य आहे. असे महानुभावपंथीय म्हणतात. पण या

ISBN - 978-81-951099-0-6

Current Trends in Humanities &Commerce

Peer-Reviewed Book Chapter

Chief Editor : Prof. Virag.S.Gawande
Editor : Dr.Dinesh W.Nichit

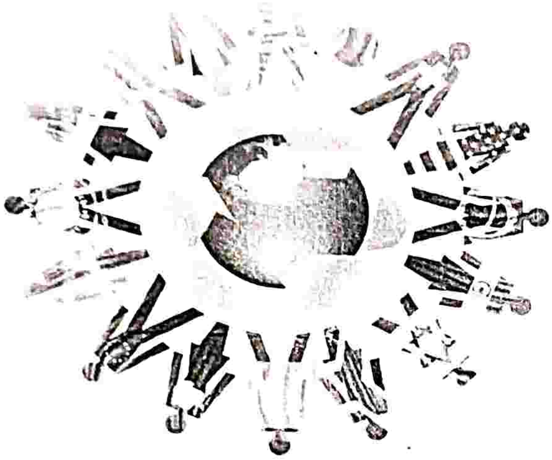

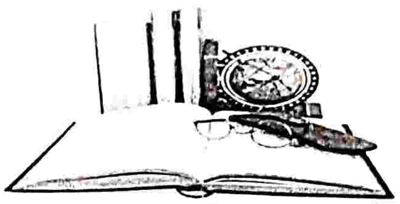

ISBN-978-81-951099-0-6

Current Trends in Humanities & Commerce

Peer-Reviewed

Book Chapter

Prof. Virag.S.Gawande

Chief Editor :

Dr.Dinesh W.Nichit

Editor :

Published By

Aadhar International Publications
Amaravati

ISBN-978-81-951099-0-6

13	Covid-19 Pandemic and Its Effect on Indian Women: A Study **Baban Tukaramji Bhalerao**	108
14	India's National Policy On Personal Law: What is and What is expected to be **Dr. P. H. Pendharkar**	116
15	Human Rights and Environmental Rights **Mrs. Rohini S. Dhikale**	156
16	(कोविड–१९) महिला नेतृत्वाचा दृष्टीकोन एक अभ्यास **डॉ. किरण राजेंद्र बेलुरकर**	165
17	कोरोना काळातील कौटुंबिक हिंसाचाराचे विश्लेषणात्मक अध्ययन **प्रा.डॉ.मंगला अजाबराव कडवे**	173
18	जलसाक्षरतेमध्ये महिलांची भूमिका **डॉ. विद्या श्रीकृष्ण भारंबे**	180
19	महाराष्ट्रातील नागरीकरण –ऐतिहासिक मागोवा **डॉ. प्रेमचंद गुंडू गायकवाड**	188
20	दृष्टांतपाठातील आचार संहिता **डॉ. प्रा. प्रवीण कारंजकर**	195
21	घरगुती काम करणाऱ्या महिलांवर कोविड–१९ च्या लॉकडाऊनचा प्रभाव **डॉ. मनोज श्रीकृष्णराव पवार**	201
22	राज्यशास्त्र आणि स्पर्धा परीक्षा **डॉ. विनोद मोरातराव मुडे**	207
23	कोरोना काळातील समस्या आव्हाने आणि उपाययोजना **प्रा.डॉ. प्रशांत रा. देशमुख**	217
24	मराठीतील ज्ञानपीठ विजेत्या साहित्यिकांचे योगदान **प्रा. सौ. रश्मी रमेश देसाई**	225

ISBN-978-81-951099-0-6

राज्यशास्त्र आणि स्पर्धा परीक्षा

डॉ. विनोद मोरातराव मुडे

प्रस्तावना :

आपल्या देशातील सरंजामशाही इतिहासामुळे सरकारी नौकरींना मोठा मान दिला जातो. त्यासाठी बहुतांशी जण सरकारी सेवेकडे वळतात. मात्र ग्रामीण भागातील विद्‌यार्थी हा विचार करत नाही की त्यांना जे विषय अभ्यासायचे आहेत ते विषय त्यांना आवडतात की नाही प्रत्येक व्यक्तीचे काही बलस्थाने आणि काही कमकुवत बाजू असतात. आपले करिअर ठरवितांना या सर्व बार्बीचा पुरेपूर अभ्यास करून करिअरचा पर्याय निवडणे अपेक्षित असते. स्पर्धा परिक्षा एक मृगजळ आहेत. आज प्रत्येकच क्षेत्र मृगजळ मानले पाहिजे. आणि त्यादृष्टीने विद्यार्थ्यांनी अभ्यासाचे, शिक्षकांनी अध्यापनाचे आणि पालकांनी आगरूकतेचे पूर्वनियोजन केले पाहिजे. विविध अभ्यासक्रमांचे प्रवेश आणि वेगवेगळया शासकीय सेवांच्या निवडीबावत चाळणी परिक्षा घेतली जाते. या परीक्षा देण्याऱ्या विद्यार्थ्यांची संख्या मोठ्या प्रमाणात वाढली आहे. त्यामुळे या परीक्षांची तयारी बारावी पासूनच केली तर लवकर यश मिळवणे सोपी जाते.

बी. ए. बी. कॉम बी. एस्ससी. यासारख्या अभ्यासक्रमांना प्रवेश घेण्याऱ्या विद्यार्थ्यांनी समजा दहावी, बारावीपासून स्पर्धा परीक्षेच्या अभ्यासक्रमास सुरवात केली तर पदवी होईनपर्यंत विद्यार्थ्यांचा जवळपास ५० टक्के स्पर्धा परीक्षेचा अभ्यास पूर्ण झालेला असेल तर निश्चितपणे कोणती ना कोणती नौकरी हमखास मिळू शकते. कदाचित नौकरी नाही मिळाली तरी शिक्षक विद्यार्थ्यांचा शाळा, महाविद्यालयीन अवकाश काळात वेळेचा सदुपर्याग घेऊ

Impact Factor–7.675(SJIF)

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

April-2021, ISSUE No - (CCLXXXIII) 283

"Review of India's Education Policy"

Jointly Published By

Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist – Wardha. &
Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati.

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati.

Editor
Dr. Vinod M. Mude
HOD. Dept. of Pol. Sci.
Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist – Wardha.

Executive Editor
Dr. Uttam B. Parekar
Principal
Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist – Wardha.

For Details Visit To: www.aadharsocial.com

Aadhar Publications

ISSN : 2278-9308
April 2021

19	नवीन शैक्षणिक धोरण २०२०: चिकित्सक अध्ययन डॉ. संजय धनवटे	88
20	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा शैक्षणिक दृष्टीकोन डॉ. संजय गोरे	92
21	शिक्षणात माहिती तंत्रज्ञानाची भूमिका आणि ऑनलाईन शिक्षणपध्दतीचे परिणाम. डॉ. पदमानंद मनोहर तायडे	94
22	कोरोना महामारीचा शिक्षण क्षेत्रावर झालेला परीणाम डॉ. गजानन रा. सोमकूवंर	99
23	भारतीय नविन शैक्षणिक धोरण २०२०: एक तुलनात्मक अभ्यास. डॉ. विठ्ठल एस. फुलारी	104
24	कोविड—१९ चा शिक्षण क्षेत्रावर झालेला परिणाम प्रा. डॉ. प्रमिला डी. भोयर	111
25	मानवी हक्क आणि शैक्षणिक धोरण डॉ. विनोद मा. मुडे	116
26	शिक्षण विचार : स्वामी विवेकानंद व महात्मा गांधी. डॉ. प्रविन कारजंकर	122
27	कोविड १९ मुळे शिक्षण क्षेत्रात निर्माण झालेल्या शैक्षणीक समस्या. प्रा. हेमंत ग. वरघने	126
28	राजर्षी छत्रपती शाहू महाराजांचे शैक्षणिक योगदान..प्रा. मनोज के. सरोदे	132
29	शिक्षण प्रणालीत तंत्रज्ञानाचा वापर. डॉ. गोदावरी आत्माराम गौरकर	135
30	उच्च शिक्षणामध्ये महिलांची भूमिका. प्रा. आरती एम. देशमुख	140
31	सर्वसमावेशक ग्रामीण विकास आणि शिक्षण. प्रा. रविंद्र बा. शेंडे	146
32	भारतीय शैक्षणिक धोरण आणि ग्रामीण विकास. डॉ. संदिप बाळकृष्ण सातव/ हुमेश्वर डी. आनंदे	151
33	कोवीड १९ महामारीचा शिक्षण क्षेत्रावर झालेला परिणाम. डॉ. जयश्री आसाराम तळेकर	156
34	भारतातील नविन शैक्षणिक धोरण— लक्ष्य आणि आव्हाने. प्रा. सुनंदा अंशूल राऊत	158
35	भारतीय शिक्षण व्यवस्थेतील बदल: एक दृष्टिक्षेप डॉ. लिलाधर धनसिंग खरपूरिये	164
36	उच्च शिक्षणामध्ये महिलांची भूमिका प्रा. रीता द. वाळके	170
37	स्त्री शिक्षणाचे उद्गाते: महात्मा जोतीराव गोविंदराव फुले. सुहास मुरलीधर उघडे	171
38	सावित्रीबाई फुले : पहिल्या भारतीय स्त्रीवादी विचारवंत प्रा. डॉ. हिराचंद चो. वेस्कडे	175

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - (SJIF) –7.675, Issue NO, 283 (CCLXXXIII)
ISSN : 2278-9308
April, 2021

शिक्षण विचार : स्वामी विवेकानंद व महात्मा गांधी

डॉ. प्रविण कांरजकर
श्री. साईबाबा लोकप्रबोधन कला महा. वडनेर, जि वर्धा
Email :pkarnjkar@rediffmail.com Mo : ९७६५६२३२३४

जिवनाला दिशा देण्याचे व विकसीत करण्याचे कार्य शिक्षणामुळे होते. शिक्षणामुळे सुसंस्कृत व सभ्य समाजाची निर्मिती शक्य झाली आहे. तथापि ही शिक्षण व्यवस्था कशी असावी या बाबत विचारवंता मध्ये मतभेद आहेत भारताच्या बाबतीत विचार करतो म्हटंले तर प्रादेशिक व भाषिक बाबतीत भिन्नता असल्याने शिक्षण व्यवस्था हा गुंता गुंतीचा प्रकार झाला आहे म्हणावे लागते.

परंपारिक भारतीय शिक्षण व्यवस्था ही गुरूकुल पद्धतीची होती. नंतर ब्रिटीश राजवटीच्या आगमानानंतर ही पद्धती बदलत गेलेली दिसून येते. ब्रिटिश राजवटीत कारकुण निर्माण करणारी शिक्षण व्यवस्था तयार झालेली हीती. ही पद्धती सरकारी नोकर तयार करण्यासाठी होती. त्यामुळ त्या पद्धतीत असंख्य दोषही होते. याच कारणाने तात्काळी विचावंतानी ब्रिटिशांची ही शिक्षणपद्धती राष्ट्रासाठी घातक असल्याचे म्हटले आहे.

स्वामी विवेकाने आणि महात्मा गांधी ही दोन्ही व्यक्तीमत्वे ब्रिटिश राजवटीत मोठी झाली होती. ब्रिटिशांचे शासन व शिक्षण व्यवस्था त्यांनी पाहिली होती. दोघांच्याही स्वराष्ट्रा बाबत आंत्यतिक स्वाभिमानाची भावना होती त्यामुळेच विवेकानंद आणि महात्मा गांधी ने ब्रिटिश शिक्षण व्यवस्था कुचकामी आहे असे स्पष्टच मत मांडले होते. स्वामी विवेकानंद आणि महात्मा गांधी शिक्षण म्हणजे काय ? ते सांगत स्त्रियाच्या शिक्षणाची आवश्यकता मातृभाषेतून शिक्षण कसे महत्वपूर्ण आहे, प्रवृत्ती नुसार शिक्षणाची आवश्यकता, धर्म आणि शिक्षण या सोबतच तत्कालीन शिक्षण व्यवस्थेवर आपले विचार मांडलेले दिसतात.

मातृभाषेतून शिक्षण –

मातृभाषेतून शिक्षण हा विचार शैक्षणिक क्षेत्रात आजही महत्वाचा मानला जातो. स्वामी विवेकानंद आणि महात्मा गांधी यांनी मातृभाषेतूनच शिक्षण दिले गेले पाहिजे यावर जोर दिलेला दिसून येतो. मातृभाषेतील शिक्षणा मुळे विद्यार्थ्यांचा खरा बौद्धीक विकास होतो. मातृभाषेतील शिक्षणात शिकविले जाणारा विषय विद्यार्थ्यांना सहज आत्मसात होतात. त्यामुळे शिक्षण हे मातृभाषेतूनच व्हायला पाहिजे असा विचार महात्मा गांधी आणि स्वामी विवेकानंद यांनी मांडलेला दिसतो.

मातृभाषेतील शिक्षणा बाबत बोलतांना विवेकानंदानी म्हटले आहे. " लोकांना त्यांच्या भाषेतून शिक्षण दया. " (१) या बाबत अन्य एका ठीकाणी ते म्हणतात " सर्व साधारण समाजाला त्याच्या स्वतःच्या भाषेतून शिकवा त्यांना कल्पणा पुरवा अशाने त्यांना माहिती मिळेल. " (२) अशा प्रकारे त्यांनी सर्वसामान्य लोकांना त्यांच्या दैंनदिन बोली भाषेतूनच शिक्षण दिले पाहिजे –मातृभाषेतूनच शिक्षण दिले पाहिजे असे म्हटले आहे.

मातृभाषेतील शिक्षणा बाबत महात्मा गांधीन मोठे लेखन केलेले आहे. गांधीजींचा कालखंड इंग्रजी राजवटीचा होता. या काळात इंग्रजी भाषेला खुप महत्व आले शिक्षणातही इंग्रजीचेच प्रस्थ होते. परिणामी अनेकांना इंग्रजी भाषतूनच सर्व ज्ञान घेण कठीण जात होत. स्वतः गांधीजीनाही याचा त्रास झालेला होताच, या बाबत ते स्वतः लीहितात " १२ वर्ष वयापावतो मी माझ्या

Impact Factor–7.675(SJIF) ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

April-2021, ISSUE No - (CCLXXXIII) 283

"Review of India's Education Policy"

Jointly Published By

Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist – Wardha. &
Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati.

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati.

Editor
Dr. Vinod M. Mude
HOD. Dept. of Pol. Sci.
Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist – Wardha.

Executive Editor
Dr. Uttam B. Parekar
Principal
Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist – Wardha.

For Details Visit To: www.aadharsocial.com

Aadhar Publications

19	नवीन शैक्षणिक धोरण २०२०: चिकित्सक अध्ययन डॉ. संजय धनवटे	88
20	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा शैक्षणिक दृष्टीकोन डॉ. संजय गोरे	92
21	शिक्षणात माहिती तंत्रज्ञानाची भूमिका आणि ऑनलाईन शिक्षणपध्दतीचे परिणाम. डॉ. पदमानंद मनोहर तायडे	94
22	कोरोना महामारीचा शिक्षण क्षेत्रावर झालेला परीणाम डॉ. गजानन रा. सोमकूवंर	99
23	भारतीय नविन शैक्षणिक धोरण २०२०: एक तुलनात्मक अभ्यास. डॉ. विठ्ठल एस. फुलारी	104
24	कोविड–१९ चा शिक्षण क्षेत्रावर झालेला परिणाम प्रा. डॉ. प्रमिला डी. भोयर	111
25	मानवी हक्क आणि शैक्षणिक धोरण डॉ. विनोद मा. मुडे	116
26	शिक्षण विचार : स्वामी विवेकानंद व महात्मा गांधी. डॉ. प्रविन कारजंकर	122
27	कोविड १९ मुळे शिक्षण क्षेत्रात निर्माण झालेल्या शैक्षणीक समस्या. प्रा. हेमंत ग. वरघने	126
28	राजर्षी छत्रपती शाहू महाराजांचे शैक्षणिक योगदान.. प्रा. मनोज के. सरोदे	132
29	शिक्षण प्रणालीत तंत्रज्ञानाचा वापर. डॉ. गोदावरी आत्माराम गौरकर	135
30	उच्च शिक्षणामध्ये महिलांची भूमिका. प्रा. आरती एम. देशमुख	140
31	सर्वसमावेशक ग्रामीण विकास आणि शिक्षण. प्रा. रविंद्र बा. शेंडे	146
32	भारतीय शैक्षणिक धोरण आणि ग्रामीण विकास. डॉ. संदिप बाळकृष्ण सातव/ हुमेश्वर डी. आनंदे	151
33	कोवीड १९ महामारीचा शिक्षण क्षेत्रावर झालेला परिणाम. डॉ. जयश्री आसाराम तळेकर	156
34	भारतातील नविन शैक्षणिक धोरण– लक्ष्य आणि आव्हाने. प्रा. सुनंदा अंशूल राऊत	158
35	भारतीय शिक्षण व्यवस्थेतील बदल: एक दृष्टिक्षेप डॉ. लिलाधर धनसिंग खरपूरिये	164
36	उच्च शिक्षणामध्ये महिलांची भूमिका प्रा. रीता द. वाळके	170
37	स्त्री शिक्षणाचे उद्गाते: महात्मा जोतीराव गोविंदराव फुले. सुहास मुरलीधर उघडे	171
38	सावित्रीबाई फुले : पहिल्या भारतीय स्त्रीवादी विचारवंत प्रा. डॉ. हिराचंद चो. वेस्कडे	175

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal | ISSN : 2278-9308
Impact Factor - (SJIF) -7.675, Issue NO, 283 (CCLXXXIII) | April, 2021

मानवी हक्क आणि शैक्षणिक धोरण

डॉ. विनोद मारोतराव मुडे
(सहाय्यक प्राध्यापक) राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख
श्री.साईबाबा लोक प्रबोधन कला महाविद्यालय,वडणेर जिल्हा—वर्धा — ४४२३०७
Email ID – vinodmude@gmail.com

सारांश :—

शिक्षणाचा खरा अर्थ सत्याचा शोध घेणे. ज्ञान व उद्बोधन याद्वारे संपणारा प्रवास. अशा प्रवासातून मानवतेच्या विकासाचे मार्ग खुले होतात. देशाचा विकास व उत्कर्षातला शिक्षण हा मोठा घटक आहे. भारत विकसित राष्ट्र म्हणून प्रगती करण्याच्या मार्गावर आहे. त्यासाठी आधुनिक भारतात आणि आधुनिक जगात नौकरी—धंद्यासाठी आवश्यक असलेले कसब शिकण्याची आवश्यकता आहे. प्रत्येक भारतीय मुला—मुलींना शिक्षण मिळणे हा खरोखर मूलभूत हक्क आहे. आपली संस्कृती जीवंत ठेवण्यासाठी परिणामकारक, स्वयं पुनरूज्जीवित होणारी शिक्षणपद्धती आवश्यक आहे. दिशा दाखविणारी काही पायाभूत मुलतत्वे अशी आहेत — कमीतकमी बालवाडी व प्राथमिक वर्गांना शिक्षण विनामुल्य असावे; अभियांत्रीकी व पदवी पर्यतचे शिक्षण साधारणपणे सर्वांना उपलब्ध असावे आणि उच्चशिक्षण मात्र प्रत्येकाच्या गूणवतेनूसार असावे. शिक्षणाची दिशा ही माणसांच्या संपुर्ण विकासासाठी आणि त्याच्या मुलभूत अधिकारांसाठी असावी. पालकांना आपल्या पाल्याचे शिक्षण काय असावे हे निवडण्याचा अधिकार पहीला आहे. जवाबदार संस्था म्हणून युनेस्को जागतिक स्थरावर शैक्षणिक एकत्रीकरण व सूसुत्रीकरण करत आहे. हे साध्य करण्यासाठी सरकार, विकसनशील संस्था, लोकसेवा संस्था, एन. जी. ओ., आणि प्रसार माध्यम जोमाने राबत आहेत. भारतात केंद्र सरकार, राज्य सरकार किंवा दोघांच्या सहकार्याने चालवलेले शिक्षणाचे मिशन प्रवुद्ध नागरिक तयार करण्याचा पाया ठरेल. हे नागरिक बळकट, आनंदी व भरभराट असलेला देश निर्माण करतील.

प्रस्तावना :—

संयुक्त राष्ट्रसंघटनेने १० डिसेंबर १९४८ ला शिक्षण या संकल्पनेला वैश्विक रूप प्राप्त करून दिले. भारतात स्वातंत्र्याबरोबर भारतीय घटनेच्या आधारे मानवी हक्कांची सनद भारतीय जनतेला बहाल करण्यात आली. मानवी हक्कांच्या जाहीरनाम्यातील अनेक तत्वांचा अविष्कार भारतीय राज्यघटनेच्या माध्यमातून होतो. मानवी हक्कांचे प्रतिविंव भारतीय घटनेत दिसून येते. याच अनुषंगाने भारतात आणि इतर घटक राज्यात मानवी हक्कांची अंमलवजावणी करण्यासाठी १९९३ ला राष्ट्रीय मानवी हक्क आयोग आणि घटकराज्य यांच्यामध्ये राज्य मानवी हक्क आयोगाची स्थापना केली. म्हणूनच शिक्षण ही सर्व बाल, तरूण व वृध्दांना सर्वांगीन विकासाकडे नेणारी जागतीक चळवळ आहे. हया चळवळीची सुरवात जागतीक शिक्षण अभियांनात झाली. शिक्षण एक वैश्विक हक्क आहे. तो मानवी हक्क म्हणून ओळखला जातो. आर्थिक, सामाजिक आणि सांस्कृतिक या आधारे आंतरराष्ट्रीय करारानुसार शिक्षणाचा हक्क म्हणजे सर्वांसाठी पायाभूत शिक्षण देण्याची जबाबदारी शिक्षणाच्या हक्कात येते. कमीत कमी प्रमाण ठेवण्यासाठी आणि शिक्षणाच्या दर्जा वाढवण्यासाठी शिक्षण संस्थेच्या सर्व पातळीवरील भेदभाव कमी करण्याच्या बंधनाचा शिक्षणाच्या हक्कात समावेश होतो. शिक्षणाच्या अधिकारामध्ये ज्या व्यक्तींनी शाळा व महाविद्यालयीन स्तरावरून प्राथमिक शिक्षण पूर्ण केले नाही त्यांना मूलभूत शिक्षण देण्याची जबावदारी देखील समाविष्ट आहे. शैक्षणिक तरतूदींमध्ये या प्रवेशा व्यतिरिक्त, शिक्षणाच्या

Impact Factor-7.675(SJIF) ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

April-2021, ISSUE No - (CCLXXXIII) 283

"Review of India's Education Policy"

Jointly Published By

Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist – Wardha. &
Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati.

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati.

Editor
Dr. Vinod M. Mude
HOD. Dept. of Pol. Sci.
Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist – Wardha.

Executive Editor
Dr. Uttam B. Parekar
Principal
Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist – Wardha

For Details Visit To: www.aadharsocial.com

Aadhar Publications

INDEX

No.	Title of the Paper / Authors' Name	Page No.
1	Review of India's Higher Education Policy. **Dr. Uttam B. Parekar**	1
2	COVID-19 and Emergency E- Learning in Higher Education: Implications and Response. **Dr. Bibhabari Bal/ Dr. Narottam Bal**	9
3	New Education Policy: Significance of Sports and Physical Education in Curriculum **Sunil Kawade**	15
4	Role of Library And Funding Agencies Having Relevence to Higher Education: An Overview. **Dr. Sarika Chaudhari**	19
5	Virtual Education System: Reality and Futures. **Dr. Narendra K.Patil**	24
6	E-learning Resources in Rural Development: Current Scenario. **Dr. Shashank G. Nikam**	27
7	Indian Education Policies: Merits & Demerits **Dr. Ranjana A. Shringarpure**	34
8	Igniting critical thinking through experiential learning in school education as recommended by the NEP 2020. **Susmita Mazumdar**	37
9	Role of Physical Education and Sports in Education: New National Education Policy **Dr. Naresh Bhoyar**	42
10	Significant Role of Library for Children: Goals and Technology. **Prof. Siddharth A. Patil**	46
11	Importance of Technology in Education. **Sanjay A. Diwekar**	50
12	Importance of Sports in School Curriculum: Sports Enhancing Development in Children. **Dr. Vijay N. Wankhede**	53
13	Impact of Covid-19 Pandemic on Educational System. **Nitesh N.Telhande**	57
14	A Brief Review of Education of Masses in India. **Mr. Pradip Gunderao Kolhe**	61
15	Significance of Physical Education and Sports in Education Curriculum **Manjusha J. Deshmukh**	66
16	National Education Policy & Role of the Library **Mr. Siddhartha Narayan Wakude**	70
17	Impact of Covid-19 Pandemic on Education System: Challenges and Oppotunities **Dr. Sunil S. Bidwaik**	74
18	शिक्षण संस्थाओं में पुस्तकालय स्टाफ के प्रतिपाठकों का व्यवहार: हिंदि फिल्मों पर आधारित एक अध्ययन. **डॉ.अनिलकुमार धीमन /डॉ. सचिन कौशिक**	79

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal | ISSN : 2278-9308

Impact Factor - (SJIF) -7.675, Issue NO, 283 (CCLXXXIII) | April, 2021

Review of India's Higher Education Policy

Dr. Uttam B. Parekar

Principal, Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College,Wadner.Dist.Wardha

Abstract

Education policy decides fate of a nation. Its low quality keeps youth's future in dark and good quality fashions their present and future life. This paper discusses how Higher Education policy affects social milieu, culture, lifestyle and economy of the people. The historical perspective of education policy in ancient times, medieval period and the British Raj has been covered in short. Emphasis has been laid upon the education policy implemented in post-colonial era under the guidance of various commissions, committees; and their success and lapses have been discussed in brief. Basic issues pertaining to people's employment, massification of education, quality education, social awareness relating to environment, self-employment, secular spirit and duties & responsibilities of citizens have not yet been resolved to considerable extent.

Key-Words

Good comprehension of following key-words may enable readers to under this paper in better way: 'HE', 'massification', 'Organic Unity', 'sheet anchor', 'GER', 'permanent crisis', 'inner logic' etc.

Introduction

A good education system is an effective indigenous means that transfers cultural values of a society from one generation to another. It keeps on evolving alongside with the developing stages of culture. Over a period of time it develops lifestyle which enables people to overcome problems cropped in personal and social life. The Indian conventional lifestyle was self sufficient in this respect. But the foreign education system that the British have introduced has, to much extent, failed to resolve the issues cropped up in a society from time to time. Traditional Indian education system paid greater attention to inculcate in students moral & ethical values besides the secular spirit & tolerance. Therefore, in that course of education the principles of 'Unity in Diversities', 'Organic Unity', and 'Live & Let Other's Live' 'Self-Restraint' were looked upon as sheet anchor of Indian culture. The education policy introduced by the British caused disintegration of Indian social harmony. Acharya Vinoba Bhave says that perfect education system reduces the pressure of work from the Police & Government. The foreign education system has made the chasm between classes & masses wider. Today education works as a tool of exploitation and inflicts injustice and miseries upon the masses. Our doctors, lawyers & teachers behave as money hoarders. Quality education has become prerogative of affluent class and those who cannot pay cannot provide quality education to their children. Many commissions & committees were set up, and their suggestions were implemented but while acting upon the measures to reach massification, quality in education miserably fails. Objective of this research paper is to present a review of 'India's Higher Education Policy' ranging from ancient times to the second decade of 21st century.

UGC and Its Role in Higher Education

Under the leadership DR. Abul Kalam Azad (Education Minister in Nehru government) University Grants Commission was established. It was envisaged that the UGC would be an apex body of higher education and it would issue guidelines to the state and central governments besides universities from time to time for maintenance of standards in higher education. The UGC directs the universities to carry out the work of higher education at three levels viz Dissemination of Knowledge among College & University Students, Generation of Knowledge through Research Works, and Extension Services through University Schemes &Social Projects.

Impact Factor-7.675(SJIF) ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

April-2021, ISSUE No - (CCLXXXIII) 283

"Review of India's Education Policy"

Jointly Published By

Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist – Wardha. &
Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati.

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati.

Editor
Dr. Vinod M. Mude
HOD. Dept. of Pol. Sci.
Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist – Wardha.

Executive Editor
Dr. Uttam B. Parekar
Principal
Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist – Wardha.

For Details Visit To: www.aadharsocial.com
Aadhar Publications

INDEX

No.	Title of the Paper / Authors' Name	Page No.
1	Review of India's Higher Education Policy. **Dr. Uttam B. Parekar**	1
2	COVID-19 and Emergency E- Learning in Higher Education: Implications and Response. **Dr. Bibhabari Bal/ Dr. Narottam Bal**	9
3	New Education Policy: Significance of Sports and Physical Education in Curriculum **Sunil Kawade**	15
4	Role of Library And Funding Agencies Having Relevence to Higher Education: An Overview. **Dr. Sarika Chaudhari**	19
5	Virtual Education System: Reality and Futures. **Dr. Narendra K.Patil**	24
6	E-learning Resources in Rural Development: Current Scenario. **Dr. Shashank G. Nikam**	27
7	Indian Education Policies: Merits & Demerits **Dr. Ranjana A. Shringarpure**	34
8	Igniting critical thinking through experiential learning in school education as recommended by the NEP 2020. **Susmita Mazumdar**	37
9	Role of Physical Education and Sports in Education: New National Education Policy **Dr. Naresh Bhoyar**	42
10	Significant Role of Library for Children: Goals and Technology. **Prof. Siddharth A. Patil**	46
11	Importance of Technology in Education. **Sanjay A. Diwekar**	50
12	Importance of Sports in School Curriculum: Sports Enhancing Development in Children. **Dr. Vijay N. Wankhede**	53
13	Impact of Covid-19 Pandemic on Educational System. **Nitesh N.Telhande**	57
14	A Brief Review of Education of Masses in India. **Mr. Pradip Gunderao Kolhe**	61
15	Significance of Physical Education and Sports in Education Curriculum **Manjusha J. Deshmukh**	66
16	National Education Policy & Role of the Library **Mr. Siddhartha Narayan Wakude**	70
17	Impact of Covid-19 Pandemic on Education System: Challenges and Oppotunities **Dr. Sunil S. Bidwaik**	74
18	शिक्षण संस्थाओं में पुस्तकालय स्टाफ के प्रतिपाठकों का व्यवहार: हिंदि फिल्मों पर आधारित एक अध्ययन. **डॉ.अनिलकुमार धीमन /डॉ. सचिन कौशिक**	79

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - (SJIF) –7.675, Issue NO, 283 (CCLXXXIII)
ISSN : 2278-9308
April, 2021

Role Of Library And Funding Agencies Having Relevance To Higher Education: An Overview

Dr. Sarika Choudhari
Librarian
Shri Saibaba L.P.Arts College Wadner ,Email Id: sarika.enet97@gmail.com

Abstract:

The aim of this paper need for the changes in the library with new education system/policy, the libraries will be the leader in preservation and dissemination. The state universities located in various places in the country are functioning with the objective of imparting higher education to students of all walks of life and also providing accessibility by virtue of it being positioned in strategic locations across the particular State. These Universities have a reasonable number of affiliated colleges. Considering the fact that increase in the number of colleges would only burden the University and reduce it to an administrative and exam conducting unit, more colleges have been granted autonomy, to resolve this challenge. So, to minimise this burden there are various schemes provided by different funding agencies which play pivotal role in higher education system. The present article is focussed on this topic.

Key Words: Funding Agency, Research Funding, schemes.

Introduction:

Library, being a trinity of man, machine and material always needs to be managed for providing better services to its readers. Since long the library professionals are trying to develop their management techniques for better performance. Earlier the libraries are managed by using manual methods of library activates. Nowadays the concept has been changed the working patterns which in turn changed the management techniques. Generally speaking library professionals have trained "how to make use of the library" by carrying out face to face instructions. These talks might be accessible in response to faculty requests to assist these students with definite academic assignments. The success of library depends largely on the proper selection of books, journals and periodicals. There should be a small committee of of teachers, for selecting the books for the library. The guiding principles in selection should be, not the teacher's own idea of what books the students must read. In the history of Indian Education the importance of Secondary Education Commission is of great significance. Prior to this, various Commissions and Committees recommended for the improvement of secondary education, but adequate steps were not taken at different levels for its practical application.The Research is an important component in academic institution. The students, Research Scholars andFaculty members requires fund to do their higher studies and research. To help the students and researchers several fundingagencies and NGO's in India and abroad provides funds to Young Researcher and Faculty Members thatmay be by Govt and non-government funding agencies in India.

Role of Library in Higher Education & Research:

- Education
- Transparent Processes
- International Cooperation
- Ensure learning is embedded in collective memory.

Strategies of Promoting Higher Education, Research and Innovation

- Outcome based higher Education and research financing.
- Liberal research grants for both social sciences and basic sciences.
- Setting up Incubation Centres in HEI's with Seed Money to do innovative research

Impact Factor–7.675(SJIF)

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

April-2021, ISSUE No - (CCLXXXIII) 283

"Review of India's Education Policy"

Jointly Published By

Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist – Wardha. & Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati.

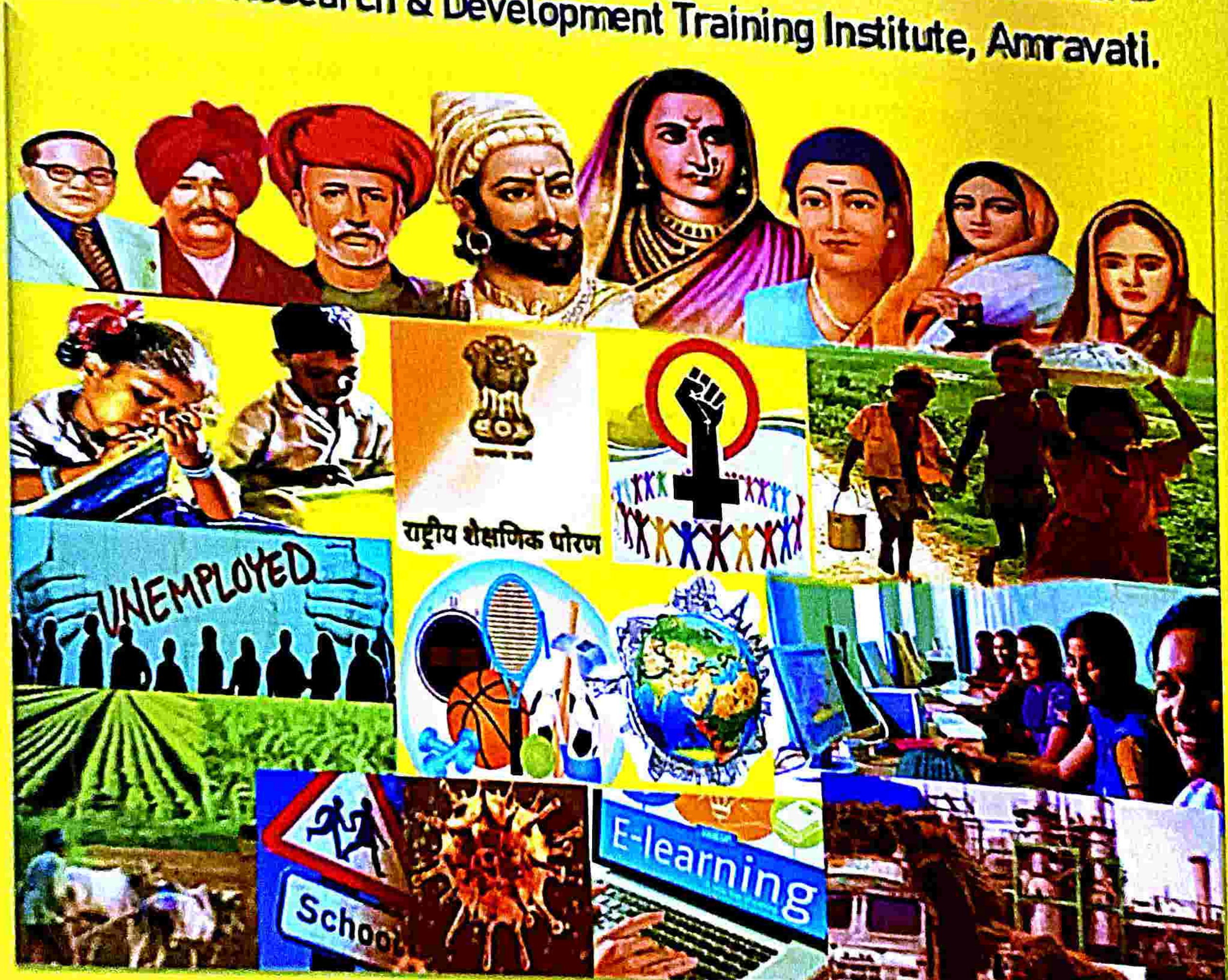

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati.

Editor
Dr. Vinod M. Mude
HOD. Dept. of Pol. Sci.
Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist – Wardha.

Executive Editor
Dr. Uttam B. Parekar
Principal
Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist – Wardha.

For Details Visit To: www.aadharsocial.com

Aadhar Publications

INDEX

No.	Title of the Paper / Authors' Name	Page No.
1	Review of India's Higher Education Policy. **Dr. Uttam B. Parekar**	1
2	COVID-19 and Emergency E- Learning in Higher Education: Implications and Response. **Dr. Bibhabari Bal/ Dr. Narottam Bal**	9
3	New Education Policy: Significance of Sports and Physical Education in Curriculum **Sunil Kawade**	15
4	Role of Library And Funding Agencies Having Relevence to Higher Education: An Overview. **Dr. Sarika Chaudhari**	19
5	Virtual Education System: Reality and Futures. **Dr. Narendra K.Patil**	24
6	E-learning Resources in Rural Development: Current Scenario. **Dr. Shashank G. Nikam**	27
7	Indian Education Policies: Merits & Demerits **Dr. Ranjana A. Shringarpure**	34
8	Igniting critical thinking through experiential learning in school education as recommended by the NEP 2020. **Susmita Mazumdar**	37
9	Role of Physical Education and Sports in Education: New National Education Policy **Dr. Naresh Bhoyar**	42
10	Significant Role of Library for Children: Goals and Technology. **Prof. Siddharth A. Patil**	46
11	Importance of Technology in Education. **Sanjay A. Diwekar**	50
12	Importance of Sports in School Curriculum: Sports Enhancing Development in Children. **Dr. Vijay N. Wankhede**	53
13	Impact of Covid-19 Pandemic on Educational System. **Nitesh N.Telhande**	57
14	A Brief Review of Education of Masses in India. **Mr. Pradip Gunderao Kolhe**	61
15	Significance of Physical Education and Sports in Education Curriculum **Manjusha J. Deshmukh**	66
16	National Education Policy & Role of the Library **Mr. Siddhartha Narayan Wakude**	70
17	Impact of Covid-19 Pandemic on Education System: Challenges and Oppotunities **Dr. Sunil S. Bidwaik**	74
18	शिक्षण संस्थाओं में पुस्तकालय स्टाफ के प्रतिपाठकों का व्यवहार: हिंदि फिल्मों पर आधारित एक अध्ययन. **डॉ.अनिलकुमार धीमन /डॉ. सचिन कौशिक**	79

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - (SJIF) -7.675, Issue NO, 283 (CCLXXXIII)
ISSN : 2278-9308
April, 2021

Role Of Physical Education And Sports In Education: New National Education Policy

Dr. Naresh Bhoyar
Assistant Professor
Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College,Wadner, Th. Hinganghat.
Dist.Wardha, nareshbhoyar5@gmail.com

Abstract

School sport as a piece of school actual instruction has an imperative part in the training of youngsters. As an irreplaceable extracurricular movement of the students, school game can move the young to the statures which help one see and see better the expressions of Achilles' dad: „Strive consistently to be the awesome brilliant among others not to disgrace the line of your dads, the best men by a wide margin… ." (Homer, Iliad, VII 208-210). School sport varies from the game in school in that it uses such messages to fabricate most important school sport dreams as a piece of youth. Additionally, school sport dreams make a reason for simpler development and confronting the truth where achievement and disappointment make up ordinary course of our lives. Thusly, school sport rivalries ought to be under the support of the Ministry of Education and Ministry of Sport and Youth and school also. Normally, this can't occur without guardians and understudies. Without their assistance and excitement it is absurd to expect to arrange school sport particularly at the degree of school. That is the reason this portion of school sport merits the best consideration. Refering to the association of school sport in Serbia, we will highlight its terrible and great sides and offer our input on the best way to improve the association of school sports rivalry.

Introduction

Sports assumes a significant part in instructing understudies as it instructs them to get solid from inside and furthermore build up a fit and sound body. Consolidating sports in training can assist understudies with building up a self-spurring soul to get things done all alone and having responsibility for. Being effectively associated with sports can assist understudies with loosening up their every day schedule of adapting course prospectus and decrease the test pressure also. It is an extraordinary medium to keep the whole self in a state of harmony and keep a harmony among work and play. Everyday practice in sports can assist understudies with guzzling administration abilities. Characteristics like resistance, tolerance and tips to deal with pressure is very much instructed by sports. It additionally shows the estimation of cooperation and capability to share triumph and rout.

Sports training straightforwardly affects keeping up the kid's wellbeing and expanding their actual endurance. Quite possibly the main thing that is needed in sports is the control, which has been gotten from the word pupil – supporter of a learned educator. Having training in sports creates dutifulness, fearlessness and the capacity to decide winning or losing with extraordinary resolve. Instructing understudies in sports builds the force of thinking and creates mental development through consistent spotlight on the current arrangement of exercises. Instructors ought to continually spur and appreciate understudies for their endeavors.

Remarking on the new activity by the Modi government Saumil Majmudar, Co-organizer, CEO and Managing Director, Sportz Village said that, "The new National Education Policy is a much needed development when the wellbeing, satisfaction and invulnerability of kids are getting progressively significant because of the pandemic. The new NEP incorporates a few central issues

Impact Factor-7.675(SJIF)

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

April-2021, ISSUE No - (CCLXXXIII) 283

"Review of India's Education Policy"

Jointly Published By

Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist - Wardha. &
Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati.

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati.

Editor
Dr. Vinod M. Mude
HOD. Dept. of Pol. Sci.
Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist - Wardha.

Executive Editor
Dr. Uttam B. Parekar
Principal
Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist - Wardha.

For Details Visit To: www.aadharsocial.com

Aadhar Publications

INDEX

No.	Title of the Paper / Authors' Name	Page No.
1	Review of India's Higher Education Policy. **Dr. Uttam B. Parekar**	1
2	COVID-19 and Emergency E- Learning in Higher Education: Implications and Response. **Dr. Bibhabari Bal/ Dr. Narottam Bal**	9
3	New Education Policy: Significance of Sports and Physical Education in Curriculum **Sunil Kawade**	15
4	Role of Library And Funding Agencies Having Relevence to Higher Education: An Overview. **Dr. Sarika Chaudhari**	19
5	Virtual Education System: Reality and Futures. **Dr. Narendra K.Patil**	24
6	E-learning Resources in Rural Development: Current Scenario. **Dr. Shashank G. Nikam**	27
7	Indian Education Policies: Merits & Demerits **Dr. Ranjana A. Shringarpure**	34
8	Igniting critical thinking through experiential learning in school education as recommended by the NEP 2020. **Susmita Mazumdar**	37
9	Role of Physical Education and Sports in Education: New National Education Policy **Dr. Naresh Bhoyar**	42
10	Significant Role of Library for Children: Goals and Technology. **Prof. Siddharth A. Patil**	46
11	Importance of Technology in Education. **Sanjay A. Diwekar**	50
12	Importance of Sports in School Curriculum: Sports Enhancing Development in Children. **Dr. Vijay N. Wankhede**	53
13	Impact of Covid-19 Pandemic on Educational System. **Nitesh N.Telhande**	57
14	A Brief Review of Education of Masses in India. **Mr. Pradip Gunderao Kolhe**	61
15	Significance of Physical Education and Sports in Education Curriculum **Manjusha J. Deshmukh**	66
16	National Education Policy & Role of the Library **Mr. Siddhartha Narayan Wakude**	70
17	Impact of Covid-19 Pandemic on Education System: Challenges and Oppotunities **Dr. Sunil S. Bidwaik**	74
18	शिक्षण संस्थाओं में पुस्तकालय स्टाफ के प्रतिपाठकों का व्यवहार: हिंदि फिल्मों पर आधारित एक अध्ययन. **डॉ.अनिलकुमार धीमन /डॉ. सचिन कौशिक**	79

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - (SJIF) -7.675, Issue NO, 283 (CCLXXXIII)
ISSN : 2278-9308
April, 2021

Importance of Technology in Education

Sanjay A. Diwekar
Research Scholar Assistant Professor, Department of English
Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner,

Abstract:-

In the present time, technology has become an integral part of our lives. From smart TV, clothes washers, workstations to cell phones, we are familiar with a wide range of contraptions fueled by technology. New technologies carry out in the market routinely and improve our lives as time passes. Technology has its application in each field and particularly in the education area. It is being abused in homerooms to make learning fun by making the study halls intuitive. High developed technologies make education simpler, happy and reachable.

Keywords: - Technology, Education, Innovation.

Technology is a crucial segment of our lived reality. Having grown up with technology, youngsters comprehend advanced instruments and draw in with technology in manners that we would never comprehend. Obviously, this accompanies its interests. The Department for Education has distinguished the significance of assisting youngsters with seeing how to securely utilize technology. There are likewise worries among teachers that technologies, like cell phones, are an interruption in the education. Notwithstanding, there are numerous advantages of technology in training that should be thought in mind. Peruse on to study the benefits of executing innovation inside the homeroom. The encouraging systems dependent on educational technology can be depicted as moral practices that encourage the understudies' learning and lift their ability, profitability, and execution. Technology mix in schooling motivates positive changes in showing strategies on a worldwide level.

This is conceivably the clearest advantage of technology. At the point when outdated instructors were understudies, they needed to go through hours in the library searching for the data they required. Today, technology reconciliation makes everything extraordinary and more straightforward. Students can without much of a stretch access papers, logical articles, contemplates, and some other sort of substance on the web. They can compose better, further scholastic papers since they can uphold their contentions with more proof. At the point when you give a talk the understudies don't comprehend, they can discover less difficult guidelines and data with a solitary Google search. Most students don't care to go to class in the event that they have a feeling that they are burning through their time. When there is technology permitted in the study hall, at that point educators have a chance to allow children to work at a speed which suits them the best without upsetting others. They can look into extra data about a subject they are finding out about that day, play instructive games that build up the exercise, or work on cutting edge material utilizing a program. Since a significant number of the present technology alternatives permit understudies to perceive how well they are getting along contrasted with the normal, all things considered, it allows them to push more diligently for themselves and their schooling. A significant number of the projects that energize adapting likewise issue rewards or grant endorsements, which assist with making the exercises fun also. When there is technology in the study hall, at that point there are more freedoms for educators to interface with one another. Utilizing a blog for the homeroom can assist educators with getting see what their students are realizing every day. Applications and programming alternatives permit instructors to quickly give an account of a students' conduct to tell guardians progressively what's going on for the duration of the day. There are possibilities for talk boxes, texting, and different types of correspondence also. Technology permits students to accept their interest multiple. They can attempt new things without

Impact Factor–7.675(SJIF)

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

April-2021, ISSUE No - (CCLXXXIII) 283

"Review of India's Education Policy"

Jointly Published By

Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist – Wardha. &
Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati.

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati.

Editor
Dr. Vinod M. Mude
HOD. Dept. of Pol. Sci.
Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist – Wardha.

Executive Editor
Dr. Uttam B. Parekar
Principal
Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist – Wardha.

For Details Visit To: www.aadharsocial.com

Aadhar Publications

INDEX

No.	Title of the Paper / Authors' Name	Page No.
1	Review of India's Higher Education Policy. **Dr. Uttam B. Parekar**	1
2	COVID-19 and Emergency E- Learning in Higher Education: Implications and Response. **Dr. Bibhabari Bal/ Dr. Narottam Bal**	9
3	New Education Policy: Significance of Sports and Physical Education in Curriculum **Sunil Kawade**	15
4	Role of Library And Funding Agencies Having Relevence to Higher Education: An Overview. **Dr. Sarika Chaudhari**	19
5	Virtual Education System: Reality and Futures. **Dr. Narendra K.Patil**	24
6	E-learning Resources in Rural Development: Current Scenario. **Dr. Shashank G. Nikam**	27
7	Indian Education Policies: Merits & Demerits **Dr. Ranjana A. Shringarpure**	34
8	Igniting critical thinking through experiential learning in school education as recommended by the NEP 2020. **Susmita Mazumdar**	37
9	Role of Physical Education and Sports in Education: New National Education Policy **Dr. Naresh Bhoyar**	42
10	Significant Role of Library for Children: Goals and Technology. **Prof. Siddharth A. Patil**	46
11	Importance of Technology in Education. **Sanjay A. Diwekar**	50
12	Importance of Sports in School Curriculum: Sports Enhancing Development in Children. **Dr. Vijay N. Wankhede**	53
13	Impact of Covid-19 Pandemic on Educational System. **Nitesh N.Telhande**	57
14	A Brief Review of Education of Masses in India. **Mr. Pradip Gunderao Kolhe**	61
15	Significance of Physical Education and Sports in Education Curriculum **Manjusha J. Deshmukh**	66
16	National Education Policy & Role of the Library **Mr. Siddhartha Narayan Wakude**	70
17	Impact of Covid-19 Pandemic on Education System: Challenges and Oppotunities **Dr. Sunil S. Bidwaik**	74
18	शिक्षण संस्थाओं में पुस्तकालय स्टाफ के प्रतिपाठकों का व्यवहार: हिंदि फिल्मों पर आधारित एक अध्ययन. **डॉ.अनिलकुमार धीमन /डॉ. सचिन कौशिक**	79

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal | ISSN : 2278-9308
Impact Factor - (SJIF) -7.675, Issue NO, 283 (CCLXXXIII) | April, 2021

Impact of Covid-19 Pandemic on Educational System

Nitesh Nilkanthrao Telhande
Assistant Professor,Head, Department of English,
Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner,
Ta:-Hinganghat,Distt: -Wardha (M.S.) ,
Email Id: - niteshtelhande@gmail.com Mobile No: - 7798075486

Abstract:

The Present Research Paper is selected to study impact of Covid-19 pandemic on educational system. It focuses what arethe impacts of Covid-19 pandemic on educational system.Also, it brings out, how education system is changed by Covid-19.The impact of pandemic COVID-19 is happened in every field in the world. The education field of India as well as world is badly affected by Covid-19. It has enforced the world wide lock down creating worse effect on the students' career. Maximum students in the world stopped to move schools/colleges, all educational activities halted in India. The outbreak of COVID-19 has advised us that change is inevitable. It has worked as a catalyst for the educational institutions to grow and opt for platforms and techniques, which have not been used before. The education sector has been fighting to survive the crises with a different approach and digitizing the challenges to wash away the threat of the pandemic. This paper highlights some measures taken by Government of India to provide seamless education in the country. Both the positive and negative impacts of COVID-19 are discussed and some fruitful suggestions are pointed to carry out educational activities during the pandemic situation.

The purpose of this Research Paper is to show Covid's impact on educational sector. Need of research paper, readers should understand what is covid and it is dangerous for developing education field. In fact, this is a resume of the research and contribution in the field of research studies.

Keywords:

Covid-19, Pandemic, Coronavirus, Education, Impactetc.

Introduction:

COVID-19 was first identified in Wuhan, China in December 2019.Coronavirus disease is an infectious disease caused by a newly discovered coronavirus. Most people infected with the COVID-19 virus and it impacts on many fields just like economic, political, religion, cultural, business, transport, automobile, companies, farm, various shops, mollsetc. Education is one of these fields.The COVID-19 pandemic has affected educational systems worldwide, leading to the near-total closures of colleges, universities and schools. Most governments decided to temporarily close educational institutions in an attempt to reduce the spread of COVID-19. On 12 January 2021, approximately 825 million students are currently affected due to school closures in response to the pandemic. According to UNICEF monitoring, 23 countries are currently implementing nationwide closures and 40 are implementing local closures, impacting about 47 percent of the world's student population. 112 countries' schools are currently open.

School closures impact not only students, teachers, and families. Butthey have far-reaching economic and societal consequences. School closures in response to the pandemic have shed light on various social and economic issues, including student debt, digital learning,food insecurity and homelessness as well as access to childcare, health care, housing,internetand disability services. The impact was more severe for disadvantaged children and their families, causing interrupted learning, compromised nutrition, childcare problems, and consequent economic cost to families who could not work.In response to school closures, UNESCO recommended the use

Impact Factor–7.675(SJIF)

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

April-2021, ISSUE No - (CCLXXXIII) 283

"Review of India's Education Policy"

Jointly Published By

Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist – Wardha. &
Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati.

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati.

Editor
Dr. Vinod M. Mude
HOD. Dept. of Pol. Sci.
Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist – Wardha.

Executive Editor
Dr. Uttam B. Parekar
Principal
Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist – Wardha.

For Details Visit To: www.aadharsocial.com

Aadhar Publications

39	जागतिकीकरण व खाजगीकरणाचा भारतीय शिक्षणावर झालेला परिणाम: चिकित्सक अध्ययन. **डॉ. विठ्ठल घिनमिने**	179
40	शिक्षणाचे युगप्रवर्तक महात्मा फुले. **मनिषा शरद इंगळे**	187
41	ऑनलाईन शिक्षण हे ग्रामीण विद्यार्थ्यासमोरील आव्हाणे : एक समाजशास्त्रीय अध्ययन. **प्रा. डॉ. गणेश नथ्थुजी बहादे**	189
42	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शैक्षणिक विचार **प्रा. पंकज वा. मुन**	193
43	नविन उच्च शिक्षणाच्या धोरणाची दिशा—ऐतिहासिक अभ्यास **प्रा. डॉ. गोरखनाथ पा. फसले**	198
44	शिक्षणातील महामारी कोरोनारू एक समाजशास्त्रीय अध्ययन. **डॉ. कमलकिशोर बा. इंगोले.**	204
45	Innovations and trends in teaching and learning: advancement in world of Education **Dr.Chandrashekhar Kumbhare**	207
46	Revisiting Indian Education System in Post COVID-19 **Dr. Santwana Pandey**	212

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - (SJIF) -7.675, Issue NO, 283 (CCLXXXIII)
ISSN : 2278-9308
April, 2021

जागतिकीकरण व खाजगीकरणाचा भारतीय शिक्षणावर झालेला परिणाम: चिकित्सक अध्ययन

डॉ. विठ्ठल घिनमिने
अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख
श्री. साईबाबा लोक प्रबोधन कला महाविद्यालय, वडनेर जि. वर्धा

प्रस्तावना:—

जगातील कोणत्याही देशाचा विकास त्या देशातील शिक्षण व्यवस्थेवर अवलंबून असतो. शिक्षण हे मानवाच्या अंतर्गत शक्तीचा विकास करण्याचे अत्यंत प्रभावी साधन आहे. शिक्षणानेच मानवाच्या मनातील अंधकार दुर होतो. शिक्षणाने मानव खरे—खोटे चांगले वाईट यात भेद करू शकतो. अनेक अर्थशास्त्रज्ञांनी मानवी संसाधनाचे आर्थिक विकासातील महत्व शतकापासून विशद केले आहे. अर्थशास्त्राचा जनक ॲडम स्मिथ यांनी आपल्या An enguiry into the nature and causes of the wealth of notions या प्रसिध्द ग्रंथात शिक्षणाचे महत्व स्पष्ट केलेल आहे. तर डॉ. मार्शल यांनी शिक्षणावरील गुंतवणुकीला राष्ट्रीय गुंतवणूक मानले होते. या मानवी भांडवलाच्या गुंतवणूकीमुळेच आर्थिक वृध्दिदला प्रेरणा मिळत असते. म्हणुनच देशाचा खरा विकास करण्यासाठी त्या देशातील नागरिक शिक्षीत असणे आवश्यक आहे.

संयुक्त राष्ट्र विकास कार्यक्रमांअंतर्गत १९९० मध्ये प्रथम प्रकाशित केलेल्या जागतिक मानव विकास अहवालामध्ये मानव विकास निर्देशांक काढण्यासाठी शिक्षण या घटकाला अधिक महत्व दिलेले आहे. भारतामध्ये समाजाच्या उध्दारासाठी शिक्षणाचे महत्व पटवून देण्यासाठी क्रातीसूर्य महात्मा ज्योतीबा फुले डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर छत्रपती शाहू महाराज या सारख्या अनेक समाजसुधारकांनी आपले संपुर्ण आयुष्य शिक्षणासाठी खर्ची घातले आहेत. भारताने १९९१ पासून नविन आर्थिक धोरणाचा स्विकार केला या नविन आर्थिक धोरणाचा परिणाम भारतीय शिक्षणावर सुध्दा झालेला दिसून येतो. या नविन आर्थिक धोरणात जागतिकीकरण व खाजगीकरण या दोन संकल्पना समाविष्ठ असून या दोन्ही संकल्पनेचा भारतीय शिक्षणावर होणाऱ्या परिमाणाचे विश्लेषण या शोधनिवंधात करण्यात आले आहेत.

जागतिकीकरण आणि भारतीय शिक्षण :—

मानवी इतिहासामध्ये कोणत्याही पिढीला सामोरे जावे लागेल नसेल इतक्या प्रचंड वेगाने बदलणाऱ्या परिस्थितीला सध्याची पिढी सामोरी जात आहे. अशा हया बदलांचा जगातील सर्वच लोकांच्या जीवन पध्दतीवर मोठा परिणाम घडून येत आहे. या सर्व बदलाच्या प्रकियेस जागतिकीकरण असे म्हटले जाते.

सध्या अस्तित्वात असलेली शिक्षण पध्दती एक मर्यादीत सामाजिक व उपयुक्ततावादी भूमिका पार पाडण्यासाठी निर्माण करण्यात आली. परंतु जागतिकीकरणाच्या प्रकियेमुळे घडून येत असलेल्या आर्थिक, तांत्रिक, सामाजिक— सांस्कृतिक बदलांना आता या शिक्षण व्यवस्थेला सामोरे जावे लागत आहे. विकसित राष्ट्रे आपल्या सुस्थापित व नियंत्रित शिक्षण व्यवस्थेमध्ये योग्य त्या सुधारणा करून, शाळा, घर व समुदाय यांच्या दरम्यान योग्य समन्वय साधून अशा जलद बदलांना यशस्वीपणे सामोरे जात आहेत. विकसनशील राष्ट्रे मात्र अजूनही नागरीकांच्या मूलभूत गरजांची पूर्तता करण्यासाठीच्या संघर्षातच गुंतलेली आहेत. अमर्त्य सेन म्हणतात की, ''आपण एकाच वेळेस अशा अभूर्तपूर्व आरामदायी व झगमगीत जगामध्ये राहतो आहोत जिथे शोषण, वंचितता व

Impact Factor–7.675(SJIF) ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

April-2021, ISSUE No - (CCLXXXIII) 283

"Review of India's Education Policy"

Jointly Published By

Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist – Wardha. &
Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati.

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati.

Editor
Dr. Vinod M. Mude
HOD. Dept. of Pol. Sci.
Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist – Wardha.

Executive Editor
Dr. Uttam B. Parekar
Principal
Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist – Wardha.

For Details Visit To: www.aadharsocial.com
Aadhar Publications

39	जागतिकीकरण व खाजगीकरणाचा भारतीय शिक्षणावर झालेला परिणाम: चिकित्सक अध्ययन. डॉ. विठ्ठल घिनमिने	179
40	शिक्षणाचे युगप्रवर्तक महात्मा फुले. मनिषा शरद इंगळे	187
41	ऑनलाईन शिक्षण हे ग्रामीण विद्यार्थ्यांसमोरील आव्हाणे : एक समाजशास्त्रीय अध्ययन. प्रा. डॉ. गणेश नथ्थुजी बहादे	189
42	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शैक्षणिक विचार प्रा. पंकज वा. मुन	193
43	नविन उच्च शिक्षणाच्या धोरणाची दिशा—ऐतिहासिक अभ्यास प्रा. डॉ. गोरखनाथ पा. फसले	198
44	शिक्षणातील महामारी कोरोनारू एक समाजशास्त्रीय अध्ययन. डॉ. कमलकिशोर बा. इंगोले.	204
45	Innovations and trends in teaching and learning: advancement in world of Education **Dr.Chandrashekhar Kumbhare**	207
46	Revisiting Indian Education System in Post COVID-19 **Dr. Santwana Pandey**	212

ऑनलाईन शिक्षण हे ग्रामीण विद्यार्थ्यांसमोरील आव्हाणे : एक समाजशास्त्रीय अध्ययन

प्रा. डॉ. गणेश नथ्थुजी बहादे
समाजशास्त्र विभाग, प्रमुख
श्री. साईबाबा लोक प्रबोधन कला महाविद्यालय, वडनेर,ता. हिंगणघाट जि. वर्धा
Email ID : ganeshbahade94@gmail.com

'शिकणे' आणि 'शिकविणे' ही प्रक्रिया आहे. ती प्राचीन काळापासुन सतत सुरू आहे. समाज विकासाच्या सर्वच अवस्थांमध्ये शिक्षण प्रक्रियेचे अस्तीत्व दिसुन येत आहे. प्रत्येक व्यक्तीच्या जीवनात शिक्षणाची प्रक्रिया तीच्या जन्मापासुनच सुरू होते. जन्मानंतर वाढत्या वयानुसार प्रत्येक मुल कळत न कळतपणे विवीध गोष्टी शिकत असते. अशा शिक्षणाचा प्रारंभ कुटुंबापासुनच होतो. प्रत्येक व्यक्तीच्या शिक्षणाची कुटुंब हीच प्रारंभीक पाठशाळा होय. शिक्षण व्यवस्था ही समाजाच्या गरजेतुन निर्माण झालेली आहे. वैदिक काळात भारतीय समाजात गुरूकुल, ऋषीचे आश्रम, ही शिक्षणाची व्यवस्था होती. बौध्द काळात मठ आणि विहार तर मुस्लीम काळात मक्ताब व मदरसे असे शिक्षण व्यवस्थचे स्वरूप होते. आधुनिक काळात शाळा, महाविद्यालये, विद्यापीठे, व्यावसायीक शिक्षण—प्रशिक्षण देणारी केंद्रे किंवा शिक्षणसंस्था असे शिक्षण व्यवस्थेचे स्वरूप आहे. समाज जसजसा विकासाच्या पुढच्या अवस्थेमध्ये गेला, तसतसे व्यक्तींच्या आणि समाजाच्याही गरजांचे स्वरूप वदलत गेले. या बदलांबरोबरच शिक्षण व्यवस्थेचेही स्वरूप बदलत आहे.

'ग्रामीण जीवनाशी व परिसराशी अनुरूप असे शिक्षण म्हणजे ग्रामीण शिक्षण होय.' राहण्याची घरे, आरोग्य विषयक सोयी, रस्ते व वाहातुक व्यवस्था व मनोरंजनाची साधणे इत्यादी शहरांपेक्षा ग्रामीण भागात अनेक गैरसोयी असतात. आधुनिक शिक्षण क्षेत्रातील पाटी आणि पेन्सीलची जागा विवीध इलेक्ट्रॉनिक्स साधनांनी घेतली आहे. वही, पेन ऐवजी आता मोबाईल, टॅब, मिनी कॉम्पुटर, लॅपटॅप इत्यादी साधनांचा वापर करीत आहे. आजची शिक्षणपध्दती म्हणजे प्रचंड स्पर्धा. शिक्षण हेच म्हणजे पुस्तका बाहेरील गोष्टींचा विचार न करता केवळ पुस्तकातील धडयांचा मागोवा, त्यामुळे विद्यार्थी पुस्तकी किडा होत आहे. शारिरीक, बौध्दीक, भावनीक असा सर्वांगीण विकास होत नाही. या शिक्षण पध्दतीत विद्यार्थी सुशिक्षित होत आहे. पण सुजाण व सुसंस्कृत होईलंच असे नाही.

कोरोना—१९ विषाणुच्या परिणामामुळे २२ मार्च २०२० पासुन देशात लॉकडाऊन सुरू झाले. त्यामुळे शाळा, महाविद्यालयांना सुद्या जाहीर करण्यात आल्या. त्यानंतर काही दिवसांनी शाळा—महाविद्यालये सुरू होतील अशी प्रत्येकाची अपेक्षा होती. परंतु शाळा — महाविद्यालये सुरू न झाल्यामुळे ऑनलाईन शिक्षणाचा पर्याय समोर येऊन विवीध शैक्षणिक लिंकद्वारे विवीध ॲप, व्हॉट्सअप, ग्रुपच्या माध्यमातुन शिक्षण उपलब्द करून देण्याचा प्रयत्न केला. असे असले तरी २०२० या शैक्षणिक वर्षापासुन कोरोनाच्या संकटामुळे शाळा कधी सुरू होणार हे सांगता येत नसल्यामुळे सामाजीक अंतराचे नियम पाळुन सरकारने शाळा ऑनलाईन सुरू करण्याचे आदेश दिले आहे.

कोरोना महामारीच्या काळात प्रतिबंधात्मक उपाय म्हणुन 'सोशल डिस्टन्सिंग' या नियमामुळे विद्यार्थ्यांनी शाळेत न जाता 'ऑनलाईन शिक्षण' घ्यावे म्हणुन हा पर्याय पुढे आला. हा पर्याय

Impact Factor–7.675(SJIF)

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

April-2021, ISSUE No - (CCLXXXIII) 283

"Review of India's Education Policy"

Jointly Published By

Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist – Wardha. &
Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati.

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati.

Editor
Dr. Vinod M. Mude
HOD. Dept. of Pol. Sci.
Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist – Wardha.

Executive Editor
Dr. Uttam B. Parekar
Principal
Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist – Wardha.

For Details Visit To: www.aadharsocial.com

Aadhar Publications

39	जागतिकीकरण व खाजगीकरणाचा भारतीय शिक्षणावर झालेला परिणाम: चिकित्सक अध्ययन. **डॉ. विठ्ठल घिनमिने**	179
40	शिक्षणाचे युगप्रवर्तक महात्मा फुले. **मनिषा शरद इंगळे**	187
41	ऑनलाईन शिक्षण हे ग्रामीण विद्यार्थ्यांसमोरील आव्हाणे : एक समाजशास्त्रीय अध्ययन. **प्रा. डॉ. गणेश नथ्थुजी बहादे**	189
42	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शैक्षणिक विचार **प्रा. पंकज वा. मुन**	193
43	नविन उच्च शिक्षणाच्या धोरणाची दिशा—ऐतिहासिक अभ्यास **प्रा. डॉ. गोरखनाथ पा. फसले**	198
44	शिक्षणातील महामारी कोरोनारू एक समाजशास्त्रीय अध्ययन. **डॉ. कमलकिशोर बा. इंगोले.**	204
45	Innovations and trends in teaching and learning: advancement in world of Education **Dr.Chandrashekhar Kumbhare**	207
46	Revisiting Indian Education System in Post COVID-19 **Dr. Santwana Pandey**	212

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - (SJIF) –7.675, Issue NO, 283 (CCLXXXIII)
ISSN : 2278-9308
April, 2021

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शैक्षणिक विचार

प्रा. पंकज वा. मुन
श्री. साईबाबा लोक प्रबोधन कला महाविद्यालय, वडनेर, ता. हिंगणघाट, जि. वर्धा
pankajmoon.1982@gmail.com

सारांश :

एखाद्या व्यक्तीमत्वाला काळ घडवितो तर काही व्यक्तीमत्व अशी असतात की, जी काळालाच घडवितात. अशा व्यक्तीमत्वांपैकी एक मोठे व्यक्तीमत्व म्हणजे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर. भारतीय समाज हा परंपरागत चार्तुवर्ण व्यवस्थेवर आधारीत होता. त्यामुळे समाजामध्ये विषमता मोठ्या प्रमाणात रुजलेली होती. तेव्हा ही विषमता नष्ट करण्यासाठी सर्वात प्रभावी माध्यम म्हणजे शिक्षण होय असे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे मत होते. शिक्षणाच्या माध्यमातून मानवी मनातील बुरसटलेले विचार बाहेर पडू शकतील यासाठी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी आपल्या जीवनामध्ये शिक्षणावर अधिक भर दिला. शिक्षण हे वाघिणीचे दुध आहे. या माध्यमातून लोकशाही शासन व्यवस्थेत वरिष्ठातील वरिष्ठ पद जाती, धर्माच्या या विषमतेच्या आधारावरुन प्राप्त होऊ शकत नाही तर ते शिक्षणाच्याच माध्यमातून शक्य आहे असा त्यांचा विश्वास होता ते विचार आजही प्रासंगिक आहेत. वर्तमान काळातील दारिद्र्य, निरक्षरता, अंधश्रद्धा, आर्थिक विषमता, शोषण, गुन्हेगारी, जातीयता, धर्मांधता, वर्णभेद, स्त्रियांच्या समस्या, शेतकऱ्यांचे प्रश्न, एकात्मतेचा प्रश्न, भ्रष्टाचार इत्यादी नानाविविध समस्यांचे निवारण करण्याचे शिक्षण हे प्रभावी साधन आहे. तेव्हा डॉ. आंबेडकरांचे शिक्षणविषयक विचार वर्तमान काळात देखिल उपयुक्त आहेत काय? या संदर्भाने प्रस्तुत शोधनिबंधात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या शैक्षणिक विचारांचा शोध घेण्याचा प्रयत्न करण्यात आला आहे.

शब्दसंकेत : शिक्षण, अधिकार, अंधश्रद्धा, भ्रष्टाचार, स्त्री विकास, नैतिकता.

प्रस्तावना :

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शिक्षणविषयक विचार व्यापक होते. समाजातील बहुजनांना समाजव्यवस्थेमध्ये जर सहभाग प्राप्त करुन घ्यायचा असेल तर शिक्षणाशिवाय दुसरे माध्यम नाही. विसाव्या शतकात आपल्या कार्य कर्तृत्वाचा अमिट ठसा उमटविणाऱ्या व्यक्तीमध्ये डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचा समावेश होतो. "शिका, संगठित व्हा, संघर्ष करा." या त्यांनी दिलेल्या संदेशात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शिक्षणविषयक विचाराचे सार स्पष्टपणे दृष्टीगोचर होते. समाज परिवर्तनासाठी शिक्षणाचे महत्व अनन्यसाधारण आहे हे ते जाणुन होते. डॉ. आंबेडकरांनी जनसामान्यात शिक्षणविषयक जागृती निर्माण करुन समताधिष्ठीत मूल्यांची प्रतिष्ठापणा करुन त्यांनी आधुनिक भारताची रचना केली. स्त्री, दलित, पिढीत, वंचित, दुर्बल, कामगार, भूमिहीन यांच्या जीवनात क्रांती घडविण्यात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा सिंहाचा वाटा असल्याचे दिसून येते.

भारतात शिक्षण क्षेत्रात सध्या ज्या विविध प्रकारच्या सुधारणा घडून येत आहेत. त्यांची आवश्यकता डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी स्वातंत्र्यापूर्वीच अधोरेखित केली होती. डॉ. आंबेडकरांना भारताच्या सर्वांगिण विकासासाठी शिक्षण क्षेत्रातील सुधारणा केवळ आवश्यकच नाही तर अपरिहार्य वाटत होत्या. तेव्हा डॉ. आंबेडकरांचा भर हा शिक्षणांच्या लोकशाही करणावर आणि सार्वत्रिकी करणावर होता. जो पर्यंत सर्व भारतीयांचे शैक्षणिकदृष्ट्या सबलीकरण होणार नाही तो पर्यंत भारतात विकासाची संकल्पना आकाराला येणार नाही. अशी डॉ. आंबेडकरांची धारणा होती. शिक्षणाचे लोकशाहीकरण हा डॉ. आंबेडकरांच्या सामाजिक न्याय संकल्पनेचा अविभाज्य घटक

INDIA@75

आजादी का अमृत महोत्सव

Impact Factor -7.675(SJIF) ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Referred Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

DECEMBER - 2021, ISSUE No.- (CCLXXXIII) 331

'RETROSPECTING 75 YEARS OF INDIA'S INDEPENDENCE'

Jointly Published By

Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner

Tah. Hinganghat, Dist. Wardha (Maharashtra) 442307. &

Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati.

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati

Editor
Dr. Naresh A. Bhoyar
Director of Phy. Edu.
Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist. Wardha

Executive Editor
Dr. Uttam B. Parekar
Principal
Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist. Wardha

For Details Visit : www.aadharsocial.com

Aadhar Publication

23.	राजकीय संस्कृती: व्यापकतेकडून संकुचिततेकडे डॉ. अरविंद सोमनाथे	87
24.	भारतीय लोकसंख्या, पर्यावरण आणि प्रदूषण प्रा. वंसता सिताराम वंजारी	91
25.	मानवी हक्क आणि भारतीय संविधान प्रा. दिगंबरकुमार प्रल्हादराव लांडगे	95
26.	स्वातंत्र्योत्तर भारतातील स्त्री चळवळींची समीक्षा आरती एम. देशमुख	98
27.	भारतीय संसदीय लोकशाही व राजकीय पक्ष डॉ. विनोद मारोतराव मुडे	105
28.	सतारा जिल्हयातील सन १९४२ च्या चळवळीतील स्वातंत्र्य लढा प्रा. डॉ. अनिल शिवाजी टिके	110
29.	मानवी हक्क आणि भारतीय संविधान प्रा. डॉ. संभाजी तनपुरे	113
30.	स्वातंत्र्योत्तर भारताची अमृत महोत्सवी राजकीय वाटचाल डॉ. श्रीनिवास भोंग	119
31.	भारतातील लोकसंख्या पर्यावरण आणि प्रदुषण प्रा.धनंजय पां. गिन्हेपुंजे	124
32.	स्वातंत्र्योत्तर काळातील भारतातील पंचवार्षीक योजनाचा आढावा डॉ. विठ्ठल घिनमिने	127
33.	भारतातील नक्षलवाद व मानवाधिकार : एक मागोवा प्रा. मनोज के. सरोदे	133
34.	नक्षलवादी चळवळीची कार्यपध्दती प्रो.मनोहर रामचंद्र चौधरी	137
35.	भारतीय समाज व लिंग भेद— स्वातंत्र्योतर कालखंड प्रा. डॉ. अल्का सोमवंशी	142
36.	बालकांमधील कुपोषणाबाबत गर्भवती मातांची जागरुकता: एक अध्ययन प्रा. डॉ. रोहिणी दि. मेश्राम	146
37.	स्वातंत्र्योत्तर भारतातील ग्राम दुर्देशेची कारणे—राष्ट्रसंताचे पोवाडे डॉ. प्रवीण कारंजकर	150
38.	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण-२०२०: स्वरूप आणि आव्हाने डॉ. संदिप काळे	155
39.	महात्मा गांधी व त्यांच्या राजकीय जीवनाचा प्रारंभ प्रा. डॉ. त्रिंबक भिमराव राजदेव/ प्रा. स्नेहलता अशोक थिटमे	161
40.	स्वातंत्र्यपूर्व/स्वातंत्र्योत्तर काळातील भारतीय विचारवंत, समाजसुधारक, क्रांतिकारी, राजकीय नेत्यांचे कार्य व भूमिका प्रा. रिता द. वाळके (डंभाळे)	164
41.	महात्मा गांधी: ग्रामस्वराज्य एक अभ्यास प्रा. डॉ. अविनाश पांचाळ	172
42.	उदारीकरण, खाजगीकरण आणि जागतिकिकरणाची ३० वर्षे प्रतिक गोकुलदास ठाकरे	175
43.	भारतातील ग्रामीण विकास योजना डॉ. गजानन रा. सोमकूंवर	182
44.	मानवाधिकार आणि आंतरराष्ट्रीय संरक्षण : एक चिकित्सक अध्ययन डॉ. सुभाष दौलतराव उपाते	187
45.	स्वातंत्र्योत्तर काळातील भारतात स्थापन झालेले राजकीय पक्ष: कार्य भूमिका व योगदान प्रा. विनोद महादेवराव पुनवटकर	192
46.	भारतीय संविधानातील प्रास्ताविका व मूलभूत कर्तव्य आणि दहशतवाद प्रा. डॉ. उमेशकुमार पी. शहारे	196

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - (SJIF) –7.675, Issue NO, 331(CCCXXXI)
ISSN : 2278-9308
December, 2021

स्वातंत्र्योत्तर काळातील भारतातील पंचवार्षीक योजनाचा आढावा

डॉ. विठ्ठल घिनमिने
सहाय्यक प्राध्यापक अर्थशास्त्र श्री. साईबाबा लोक प्रबोधन कला महाविद्यालय,
वडनेर तालुका–हिंगणघाट, जिल्हा वर्धा –४४२३०७

प्रस्तावनाः

भारतासारख्या देशाचा जलद विकास घडवून आणण्यासाठी आर्थिक व्यवहारांची योजनाबध्द आणखी करण्याची गरज अधिक होती. लोकसंख्येच्या दृष्टीने अत्यंत अपूरे असे भारताचे राष्ट्रीय उत्पन्न होते. अन्न, वस्त्र, निवारा या जिवनाआवश्यक गरजा प्रचंड प्रमाणात अपूऱ्या होत्या. शेती पारंपारीक आणि मागासल्या अवस्थेत होती. उद्योगधंदे अल्प प्रमाणात होते. देशात दारिद्रयाचे प्रमाण अर्ध्यापिक्षा अधिक होते. स्वातंत्र्यानंतरच्या व पूर्वीच्या अनेक सामाजिक व आर्थिक घटना देशाला घातक होत्या. देशासमोर अनेक मुलभुत समस्या होत्या. आता देश कुठेतरी आपली आर्थिक प्रगतीसाठी धडपडत होता. अशा सर्व परिस्थितीतून मार्ग काढण्यासाठी भांडवलशाही अर्थव्यवस्था भारताच्या राज्यकर्त्यांना असमर्थ दिसून येत होती. देशाची आर्थिक सामाजिक आणि नैतिक उन्नती करण्याचे सामर्थ्य केवळ नियोजनात आहे. याविषयी सर्वाचे एकमत झाले होते. म्हणुनच नियोजनाच्या मागणीला स्वाभविकपणे चालनामिळाली. १९ जानेवारी १९५० रोजी कॉग्रेस वर्किंग कमेटीने भारताच्या आर्थिक विकासाची योजना आखण्यासाठी नियोजन मंडळाची नेमणूक करावी अशी शिफारस केली. भारत सरकारने ही शिफारस मान्य करून भारताचे पहिले पंतप्रधान श्री. जवाहरलाल नेहरू यांच्या अध्यक्षतेखाली 'नियोजन मंडळाची स्थापना केली. या मंडळाची पहिली बैठक २८ मार्च १९५० होऊन प्रत्येक्षात कार्याला सुरूवात करण्यात आली.

नियोजन मंडळाने पंचवार्षिक योजनाच्या माध्यमातून देशाचा सर्वांगिन विकास करण्याचे प्रयत्न केलेले आहे. या नियोजन मंडळाच्या माध्यमातूनच भारताची पहिली पंचवार्षिक योजना १ 'एप्रिल १९५१ पासून सुरू झाली होती. आणि ३१ मार्च २०१७ पर्यत भारताच्या बारा पंचवार्षिक योजना पूर्ण होत होत्या परंतु भारत सरकारने बारावी पंचवार्षिक योजना सुरू असताना सन २०१५ मध्ये नियोजन आयोगाच्या ठीकाणी नीती आयोगाची स्थापना करण्यात आली. अशाप्रकारे भारताने नियोजन आयोगाच्या माध्यमातून १२ पंचवार्षिक योजना आणि निती आयोगाची स्थापना करून देशाच्या आर्थिक व सामाजिक विकासाला एका वेगळया उंचीवर नेण्यात महत्वपुर्ण भुमिका बजावली आहे.

प्रस्तुत शोधनिबंधामध्ये संपुर्ण बारा पंचवार्षिक योजनाचा आढावा घेण्याचा प्रयत्न करण्यात आलेला आहे.

१) पहिली पंचवार्षिक योजना–

या योजनेचा कालावधी १ एप्रिल १९५१ – ३१ मार्च १९५६ होता. भारताची लोकशाही घटना विचारात घेऊन या योजनेचे सार्वजनिक विभाग आणि खाजगी विभाग असे दोन भाग करण्यात आले होते. सार्वजनिक विभागाच्या कारभार पूर्णपणे सरकार पाहतील तर खाजगी विभागाचा कार्यभार पूर्णपणे खाजगी संस्था व व्यक्तीच्या हाती राहणार होता. ही योजना आखतानास नियोजन मंडळावर बऱ्याच मर्यादा होत्या परंतु अर्थव्यवस्था मोठया प्रमाणात खाद्यानाच्या आयातीची समस्या आणि वस्तुच्या मूल्याच्या वाढीचा सामना करित होता. म्हणून या योजनेत शेती क्षेत्राला अधिक प्राथमिकता दिली गेली. यामध्ये सिंचन आणि विदयुत परियोजना सामिल हात्या. या योजनेचा ४४.६टक्के खर्च सार्वजनिक क्षेत्रातील उद्योगांना वितरित करण्यात आला.

या योजनेचे प्रमुख उदिष्टये खालीलप्रमाणे होते.

१) युध्द व फाळनीमुळे ढासळलेली अर्थव्यवस्था सावरून आर्थिक विकासाचा पाया घालणे.

२)संपत्तीची विषमता कमी करून सर्वांना समान संधी मिळेल अशी व्यवस्था अमलात आणणे.

३) रोजगाराच्या संधी निर्माण करून देशातील जनतेचा राहणीमानाचा दर्जा वाढविणे.

वरील उदिष्टये पूर्ण करण्यासाठी या योजनेत निर्वासिताचे पूनर्वसन, अन्नधान्यात स्वयंपुर्ण होण्यासाठी शेतीचा जलद विकास आणि महागाईवर नियंत्रण ठेवण्यावर भर देण्यात आला.

गांधीवादी विचार

(राजकीय परिप्रेक्ष्य)

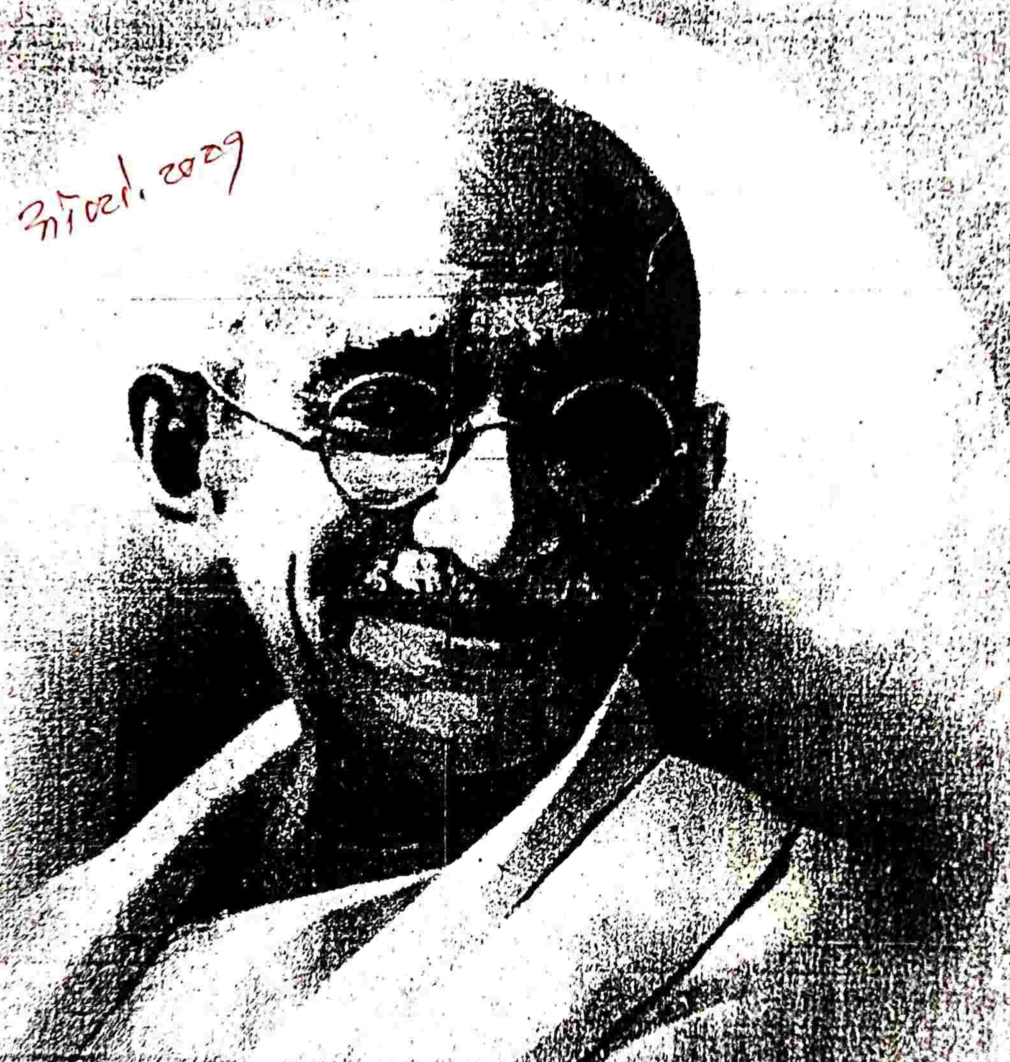

संपादक

डॉ. संदीप बी. काळे

Principal
Shri Saibaba Lok Prabodhan
Arts College, Wadner

गांधीवादी विचार

(राजकीय परिप्रेक्ष्य)

■ डॉ. संदीप बी. काळे

■ प्रथम आवृत्ती : २ ऑक्टोंबर,२१

■ प्रकाशक

आधार पब्लिकेशन, अमरावती.

हनुमान मंदिराजवळ, पाठ्यपुस्तक मंडळा समोर,

वि.म.वि.कॉलेज मागे, अमरावती

मो. ९५९५५६०२७८

email- aadharpublication@gmail.com

■ मुखपृष्ठ संकल्पना

विलास पवार

सरिता ग्राफिक्स, अमरावती

■ अक्षरजुळवणी

सरिता ग्राफिक्स,

कठोरा रोड, अमरावती

■ Price : २००/-

ISBN-९७८-९३-९१३०५-३४-५

Principal
Shri Saibaba Lok Prabodhan
Arts College,Wadner

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	लेख	लेखक	पृ.क्र.
१	गांधीवादी विचारांची प्रासंगिकता	डॉ. संदीप बी. काळे	१
२	म. गांधीचे ग्रामविकास अर्थव्यवस्थेसंबंधीचे आर्थिक विचार : एक विश्लेषण	प्रा. डॉ. पी. डी. हुडेकर	९
३	महात्मा गांधी आणि सर्वोदय विचार	प्रा.डॉ. नितीन कारभारी जाधव	१६
४	महात्मा गांधीजींचे सत्याग्रहासंबंधी विचार	प्रा. डॉ. लक्ष्मण फुलचंद शिराळे	२१
५	महात्मा गांधींचे लघु व कुटीर उद्योगा संबंधी विचार	डॉ. राजेश गायधनी	२९
६	महात्मा गांधीचे आर्थिक विचार	डॉ. लक्ष्मी रा.कांगुणे	३५
७	महात्मा गांधीचे ग्राम स्वराज्य व ग्रामविकासाबाबतचे विचार	डॉ. विठ्ठल घिनमिने	४२
८	महात्मा गांधी आणि ग्रामीण विकास	प्रा.बळवंतराव कुं. जाधव	५०
९	म. गांधीजींचा मानवतेचा संदेश	प्रा. डॉ. मुकूंदा गोपाळराव मेश्राम	५८
१०	गांधीवादी विचार	डॉ. कृष्णा सोलंकी	६६
११	महात्मा गांधीच्या विचारांची प्रासंगिकता	प्रा. डॉ. हिराचंद चोखाजी वेस्कडे	७०
१२	महात्मा गांधीजींची अहिंसाविषयक भुमिका	डॉ.शुद्धोधन एस. गायकवाड	७५
१३	महात्मा गांधीचे आर्थिक विचार	डॉ. महेन्द्र गावंडे	८२

Principal
Shri Saibaba Lok Prabodhan
Arts College,Wadner

महात्मा गांधीचे ग्राम स्वराज्य व ग्रामविकासाबाबतचे विचार

डॉ. विठ्ठल घिनमिने
सहाय्यक प्राध्यापक अर्थशास्त्र
श्री. साईबाबा लोक प्रबोधन कला महाविद्यालय, वडनेर
तालुका–हिंगणघाट, जिल्हा वर्धा –४४२३०७
Email – vghinmine1980@gmail.com,मो. नं. ९६८९६४२४४९

प्रस्तावना:

भारतीय अर्थव्यवस्था ही ग्रामीणक्षेत्र प्रधान आहेत. सन २०११ च्या जनगणनेनूसार १२१ कोटी लोकसंख्येच्या ५८.२ टक्के लोकसंख्या ७.५ लाख गावामध्ये वास्तव्य करित होती. या ग्रामीण लोकसंख्येचे एकुण देशांअंतर्गत उत्पादनात ५१ टक्के योगदान आहे. एकुण घरगुती उत्पादन कृषिचा हिस्सा २०१९–२० या वर्षात १३.४ टक्के प्रतिशत असून भारतीय शेती जगातील एकुण लोकसंख्यापैकी १७टक्के लोकसंख्येचे पोषण करित असते. भारताच्या सामाजिक आर्थिक विकासामध्ये ग्रामीण क्षेत्राचा विकास महत्वपुर्ण घटक आहे. त्यामुळे खेडयाच्या विकासावर ग्रामीण विकास अवलंबून आहे. त्यामुळे राष्ट्रपिता महात्मा गांधीजींनी भारताचे खरे दर्शन खेडयातच घडले असे म्हटले होते. म्हणूनच देशाचा जर सर्वांगिण विकास साधायचा असेल तर खेडयाला स्वयंपुर्ण करणे आवश्यक आहे. त्यामुळे गांधीजीनी खेडयाकडे चला अशी हाक दिली होती. खेडे हा देशाचा आत्मा असून कोणताही देश खेडयाला विकासापासून दुर ठेवून आपला विकास साध्य करू शकत नाही. त्यामुळे खेडयाच्या विकास तर देशाचा विकास असे गांधीजीना वाटत होते.

प्रस्तुत शोध निबंधामध्ये ग्रामीण विकासाठी महात्मा गांधीजीचे विचार कशाप्रकारे सहाय्यक आहते. यांचे अध्ययन करण्याचा प्रयत्न केलेला असून यामध्ये ग्रामस्वराज्य ही संकल्पना समजून घेण्याचा प्रयत्न केलेला आहे.

ग्राम स्वराज्याचा अर्थ :–

महात्मा गांधीजीचा खेडयांनाआर्थिक प्राधान्य देण्याचा प्रयत्न असे कारण त्यांना खेडे हे देशाचा आत्मा आहे असे वाटत होते. 'ग्रामस्वराज्य'

Principal
Shri Saibaba Lok Prabodhan
Arts College,Wadner

Impact Factor-7.675 (SJIF) ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refereed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

ISSUE No- (CCCIV)304

July -2021

Impact of Race, Caste, Class and Religion on Indian and International Society

Prof. Virag S. Gawande
Chief Editor
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Dr Nitin A. Mathankar
Executive-Editor
Principal.
Late Vasantrao Kolhatkar
Arts College, Rohana

Dr. Deoman S. Umbarkar
Editor
Organizing Secretary
,Department of Sociology
Late Vasantrao Kolhatkar
Arts College, Rohana

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

Aadhar Publication

For Details Visit To : *www.aadharsocial.com*

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal | ISSN : 2278-9308
Impact Factor - (SJIF) -7.675, Issue NO. 304 (CCCIV) | July, 2021

64	जाती,वर्ग आणि धर्माचा बेरोजगारी व स्थलांतरीतांवर परिणाम डॉ. अनुपमा नितिन लापे	300
65	जात, वर्ग, धर्म का भारतीय अर्थव्यवस्थापर प्रभाव डॉ. अजय मानाजी सरटकर	303
66	भारतीय समाज व जातीव्यवस्था — प्रा. अनिल ग. गावंडे	306
67	जातिव्यवस्था – आंतरजातीय विवाह — वंदना बा. थाटे	309
68	जैन समुदायावरील जाती, वर्ग आणि धर्म यांचा प्रभाव प्रा.डॉ. सुनील पखाले	311
69	भारतातील जातीची संकल्पना व जातिव्यवस्थेची भूमिका सहा. प्रा. डॉ. अनिल ढगाडे	313
70	जाती, वर्ग आणि धर्म यांचा भारतातील परिणाम डॉ रेखा लेकुरवाळे पोंगडे	316
71	जात,वर्ग आणि धर्माचा शिक्षणावरील प्रभाव — प्रा. सीमा एस. धवन	320
72	विविध धर्मसंस्कृतीचा भारतीय समाजावरील परिणाम डॉ रागिनी राजेंद्र पाथरे	322
73	समाजातील जातीवाद आणि दलितांच्या अभिव्यक्तीतील उद्धारणी कार्य Dr. Priyanka kewaldas Ambade (ukey)	325
74	भारताचे सागरी धोरण — Pravin karbhari Shinde	332
75	तुकाराम महाराजांची हिंदी रचना — डॉ. प्रा. प्रवीण कारंजकर	337
76	भारतीय राजकारणात जात व वर्ग यांचा प्रभाव प्रा. डॉ. दिलीप दादाराव चौरखेडे	340
77	धावक आणि गैर धावकांची स्पर्धाचिंता चे तुलनात्मक अध्ययन डॉ.मार्कंड चौरे (प्र.प्राचार्य)	343
78	जात, वर्ग आणि धर्माचा आदिवासींवर होणारा परिणाम प्रा.डॉ. लोकेश्वर रामचंद्रराव धागरे	345
79	गुप्त काल में हिन्दू धर्म का प्रभाव — कुसुम राय	347
80	डॉ. बाबासाहेब अम्बेडकर और उनकी सीख — डॉ. जयंत कुमार पी. रामटेके	349
81	वैदिकीय नीतिशास्त्राचे स्वरूप आणि तत्वे : एक नीतिशास्त्रीय विवेचन डॉ. अतुल म. महाजन	353
82	हिंदी उपन्यासों में वर्ग संघर्ष के स्वर — प्रा हिरा पोटकुले	360
83	लोकशाही आणि नीतिमत्तेची गरज — प्रा. कृष्णा क. मेश्राम	363

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - (SJIF) -7.675, Issue NO, 304 (CCCIV)
ISSN : 2278-9308
July 2021

तुकाराम महाराजांची हिंदी रचना

डॉ. प्रा. प्रवीण कारंजकर
श्री. साईबाबा लोकप्रबोधन कला महाविद्यालय, वडनेर त. हिंगणघाट जि. वर्धा
E-mail :- pkarnjkar@rediffmail.com ,Mo. No. 9765623234

संत तुकारामांच्या अभंग गाथेतील ह. भ. प. श्रीधरपंत मामासाहेब दांडेकर प्रणीत संत तुकारामांच्या गाथेवर काही हिंदी रचना येते. सदर अभंग गाथेत पृष्ठ क्रमांक ११३, ११४, ११५, ११६, ११७, यावरी हे अभंग आलेले आहेत. अभंग क्रमांक ४२२ हा दोहरे या शिर्षकाखाली आहे तर 'हिंदुस्थानीदोहे' या शिर्षकाखाली अभंग क्रमांक ४२३, ४२४, ४२५, ४२६, ४२७, ४२८, ४२९, ४३०, ४३१, ४३२, ४३३, ४३४, ४३५, ४३६, ४३७, ४३८, ४३९, ४४०, ४४१, ४४२, असे एकूण २० अभंग येतात.

श्रीरामाची भक्ती हा या संपूर्ण हिंदी रचनेचा विषय आहे. ही रामभक्ती विविधरूपे धारण करणारी असून, त्यात तुकारामांची निष्ठा दिसून येते. तुकारामांसारख्या मराठी भाषकाने केलेली त्यांचेकडची ही रचना दुर्लक्षित करता येणे शक्य नाही. या रचनेचा अभ्यास होणे आवश्यक आहे.

लोभी के चित्त धन बैठे। कामिनी के चित्त काम ।
माता के चित्त पुत बैठे। तुकाके मन राम ॥१॥
तुका प्रीत रामसु। तैसी मिठा राख ।
पतंग जावे दीप पी। तुटे तनकी खाक ॥२॥ (१)

या श्लोकात त्यांनी रामभक्ती व्यक्त केली आहे. ज्या प्रमाणे लोभी मनुष्याच्या मनात धनाचे आकर्षण असते आसक्त स्त्रीचे मन पुरूषात गुंतले असते मातेचे चित्त पुत्रात असते त्याप्रमाणे तुकारामांच्या मनात राम बसलेले आहे. पुढे ते म्हणतात ज्या प्रमाणे दिव्यावर झेप घेऊन पतंग स्वतःला जाळून टाकतो, त्या प्रमाणे रामाविषयी माझ्या मनात अनिवार आकर्षण निर्माण झालेले आहे. तुकारामांच्या हिंदी रचनेवर मराठी भाषेचा प्रभावही दिसतो काही अभंगात त्यांनी मराठी शब्द वापरले आहेत मातृभाषा मराठी असल्यामुळे स्वाभाविकपणे त्यांच्या हिंदी रचनेत मराठी शब्दही आलेले दिसतात.

याची काही उदाहरणे व त्यांची स्पष्टीकरणे अशी दाखविता येतील.

'छोडो मन मंदिर मत बसाया । मांगत टुका घर घर खाया' (२)

येथे येणारा टुका म्हणजे तुकडा हा शब्द होय. हा तुकडा म्हणजे भाकरीचा तुकडा असावयाला पाहिजे आजही मराठीत मागत फिरणे म्हणजे भिक मागत फिरणे म्हटले जाते.

'क्या कहुँ नहि बुझत लोकर । लिखावे जम मारत धका ॥ (३)

येथे येणारा 'लोकर' हा शब्द मराठी आहे. हिंदीत 'लोग' हा शब्द माणसासाठी वापरला जातो. तर धका हा शब्द धक्का या अर्थाने आलेला आहे गेल्यांचा हे एकच शब्द आहेत व ते मराठीतील आहे. तुकारामांनी हा शब्द जसाच्या तसा वापरलेला दिसतो.

'कंचन का मंदिर काजलकी झोपरी''(४)

येथील झोपरी म्हणजे झोपडी होय. झोपडीचे हिंदीकरण करताना तुकारामांनी झोपरी शब्द टाकले.

राजा रंक दोनो की गई ।
कहे तुका कलिहलाई ॥४॥ (५)

येथे ईश्वराचे सामर्थ्य वर्णन करताना ईश्वर राजाचा रंक(गरीब) करीत होणारे क्षणात ओढतील ही शक्ती शक्ती आहे म्हणते आहे. भाव हिंदीत डोंगर हा शब्द पर्वत म्हणून व वापरला मराठीतील

INDIA@75

आजादी का अमृत महोत्सव

Impact Factor -7.675(SJIF)

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Referred Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

DECEMBER - 2021, ISSUE No.- (CCLXXXIII) 331

'RETROSPECTING 75 YEARS OF INDIA'S INDEPENDENCE'

Jointly Published By

Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner

Tah. Hinganghat, Dist. Wardha (Maharashtra) 442307. &

Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati.

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati

Editor
Dr. Naresh A. Bhoyar
Director of Phy. Edu.
Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner Dist. Wardha

Executive Editor
Dr. Uttam B. Parekar
Principal
Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner Dist. Wardha

For Details Visit : www.aadharsocial.com

Aadhar Publication

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal | ISSN : 2278-9308
Impact Factor - (SJIF) -7.675, Issue NO, 331(CCCXXXI) | December 2021

23.	राजकीय संस्कृती : व्यापकतेकडून संकुचिततेकडे — डॉ. अरविंद सोनटक्के	87
24.	भारतीय लोकसंख्या, पर्यावरण आणि प्रदूषण — प्रा. संजय सिताराम भंडारी	91
25.	मानवी हक्क आणि भारतीय संविधान — प्रा. दिगंबरकुमार प्रल्हादराव लोहवे	95
26.	स्वातंत्र्योत्तर भारतातील स्त्री चळवळीची समीक्षा — आरती एम. देशमुख	98
27.	भारतीय संसदीय लोकशाही व राजकीय पक्ष — डॉ. विनोद मनोहरराव मुळे	105
28.	सातारा जिल्ह्यातील सन १९४२ च्या चळवळीतील स्वातंत्र्य लढा — प्रा. डॉ. अनिल शिवाजी शिंदे	110
29.	मानवी हक्क आणि भारतीय संविधान — प्रा. डॉ. संभाजी नन्नुरे	113
30.	स्वातंत्र्योत्तर भारताची अग्रगण्य महिलांची राजकीय वाटचाल — डॉ. श्रीनिवास पोल	119
31.	भारतातील लोकसंख्या पर्यावरण आणि प्रदूषण — प्रा. धनंजय पा. शिंदपुरे	124
32.	स्वातंत्र्योत्तर काळातील भारतातील पंचवार्षिक योजनांचा आढावा — डॉ. विठ्ठल शिरसाठे	127
33.	भारतातील नक्षलवाद व मानवाधिकार : एक समीक्षा — प्रा. मनोज के. घरोटे	133
34.	नक्षलवादी चळवळीची कार्यपद्धती — प्रो. मनोहर रामचंद्र चौधरी	137
35.	भारतीय समाज व लिंग भेद– स्वातंत्र्योत्तर कालखंड — प्रा. डॉ. अलका सोनवणे	142
36.	बालकामगारातील कुपोषणाबाबत गर्भवती मातांची जागरूकता : एक अध्ययन — प्रा. डॉ. रोहिणी दि. मेश्राम	146
37.	स्वातंत्र्योत्तर भारतातील ग्राम दुर्दशेची कारणे–राष्ट्रसंतांचे योगदान — डॉ. प्रवीण कारंजकर	150
38.	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण-२०२० : स्वरूप आणि आव्हाने — डॉ. संदिप काळे	155
39.	महात्मा गांधी व त्यांच्या राजकीय जीवनाचा प्रारंभ — प्रा. डॉ. विवेक भिमराव राजदेव / प्रा. स्नेहलता अशोक विरमे	161
40.	स्वातंत्र्यपूर्व/स्वातंत्र्योत्तर काळातील भारतीय विचारवंत, समाजसुधारक, क्रांतिकारी, राजकीय नेत्यांचे कार्य व भूमिका — प्रा. रिता द. वाळके (डोंभाळे)	164
41.	महात्मा गांधी : ग्रामस्वराज्य एक अभ्यास — प्रा. डॉ. अविनाश पांचाळ	172
42.	उदारीकरण, खाजगीकरण आणि जागतिकीकरणाची ३० वर्षे — प्रतिक गोकुलदास ठाकरे	175
43.	भारतातील ग्रामीण विकास योजना — डॉ. गजानन ग. सोमकुंवर	182
44.	मानवाधिकार आणि आंतरराष्ट्रीय संरक्षण : एक चिकित्सक अभ्यास — डॉ. सुभाष दौलतराव जगताप	187
45.	स्वातंत्र्योत्तर काळातील भारतात स्थापन झालेले राजकीय पक्ष : कार्य भूमिका व योगदान — प्रा. विनोद महादेवराव पुनवटकर	192
46.	भारतीय संविधानातील प्रास्ताविका व मूलभूत कर्तव्य आणि दायित्व — प्रा. डॉ. उमेशकुमार पी. साळवे	196

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - (SJIF) -7.675, Issue NO. 331(CCCXXXI)
ISSN : 2278-9308
December, 2021

स्वातंत्र्योत्तर भारतातील ग्राम दुर्दशेची कारणे–राष्ट्रसंताचे पोवाडे

डॉ. प्रवीण कारंजकर
माईबाबा लोक प्रबोधन कला महाविद्यालय, वडनेर जि. वर्धा

प्रास्ताविक:

स्वातंत्र्योत्तर भारतातील ग्राम निर्माण हे राष्ट्रसंताचे स्वप्न होते. गाव आदर्श असावे, स्वयंपूर्ण असावे स्वावलंबी असावे यासाठी त्यांनी आपल्या भजन, व पोवाड्यातून ग्रामनिर्माणावर भर दिलेला दिसतो. तथापि यात कोणती थोड आहे हे सुध्दा त्यांनी सांगितले ही थोड जोपर्यंत बाहेर काढली जात नाही. तो पर्यंत ग्रामाची उन्नती होणार नाही. ग्राम दुर्दशेची या कारणाची मिमांसा करतांना, गावातील राजकारणावर बोट ठेवतात, गावात पक्षीय राजकारण असते, गावात एकाच पक्षातील वेगवेगळ्या गटाच्या लोकांत वैचारिक असतो. गावात लब्धप्रतिष्ठीत पणा मानसन्मान प्रतिष्ठेच्या कल्पनेने आपल्याच अहं मिरवत वावरणारे लोक असतात, व्यसनाधीन लोकांचा एक वर्ग असतो ज्यांना गावाच्या प्रगतीशी काहीही देणे घेणे नसते. आचार व विचारांनी भ्रष्ट झालेली काही मंडळीही असते ज्यांच्या मुळे गावाचे नैतिक आरोग्य ढासळत जाते. दारूचे व्यसन, भरकटलेला तरुण तेजोहीन झालेला ही सर्वच ग्रामाच्या दुर्दशेची कारणे महाराजांनी सांगितलेली आहेत जर गावाचा विकास करायचा असेल तर व्यसनाधिनता घालवावी लागेल, राजकीय विरोध बाजूला ठेवावा लागेल, लब्धप्रतिष्ठेच्या कल्पना सोडून द्याव्या लागतील, आचार व विचारांना भ्रष्ट असलेल्यांचा बंदोबस्त करावा लागेल. दारूचे व्यसन घालवावे लागेल. भरकटलेल्या तारूण्याला दिशा द्यावी लागेल असा विचार राष्ट्रसंतांनी आपल्या पोवाड्यातून मांडलेला दिसून येतो.

ग्रामजीवनाचा अभ्यास करून त्याच्या पुनरूत्थानाचा विचार मांडणाऱ्या तुकडोजी महाराजांचा जन्म आजच्या अमरावती जिल्ह्यात झाला. त्यांचे जन्मवर्ष "३० एप्रिल १९०९" (०१)ला झाला. त्यांनी आयुष्यभर ग्रामजीवनाच्या कल्याणकारी व विकसीतभविष्याचा विचार आपल्या साहित्यातून मांडला' गावाच्या विकासात गावातील काही दोष आडवे येतात त्या पैकी एक दोष म्हणजे व्यसन होय. व्यसनाबाबत ते म्हणतात, "जहाँ शराब वहाँ मासाहार और वहाँ ही व्यभिचार होगा।" (०२) याच कारणानी त्यांनी व्यसनाला विरोध केलेला होता. एक व्यसन अनेक व्यसनांना जन्म देणार हे ते ओळखून होते. या सोबतच गावाचे वातावरण कलुषित करणारा एक प्रकार म्हणजे गावाचे राजकारण होते. याबाबत राष्ट्रसंतानी कडक ताशेरे ओढलेली दिसतात. गावात सुधारणा व्हावी यासाठी अनुभव घेतलेल्या राष्ट्रसंतानी आपला ग्रंथराज ग्रामगीता ग्रंथाच्या अर्पणपत्रिकेत म्हणतात.

"सर्व ग्रामांसि सुखी करावे।
अन्न वस्त्र पात्रादि द्यावे." (३)

अशी भूमिका घेऊन जगणाऱ्या ग्रामनाथाला अर्पण केलेली आहे.

आपल्या विचारात त्यांनी गावातील दुर्दशेला कारणीभुत ठरणाऱ्या अनिष्ट विचाराचा वेध घेऊन त्यातून सुटका करण्याचा मार्गही सांगितला आहे. व्यसनमुक्ती, ग्रामोपयोगाचे राजकारण, शारिरपरता कमविणे, भरकटलेल्या तारूण्याला दिशा, लब्धप्रतिष्ठीत पणाचा त्याग इत्यादी उपाय सांगून ही दुर्दशा टाळता येईल असा विचार मांडला आहे.

राजकारण.

गावाचे राजकारण हा स्वतंत्रभारतातील गावखेड्यात नेहमी चर्चेचा विषय ठरला आहे. गावात दोन पक्ष असायचे दोन्ही कार्यकर्ते कट्टर शत्रू त्यामुळे गावात तणावपूर्ण वातावरण केव्हा होईल हे सांगता येत नसते. राष्ट्रसंतानी गावाचे हे राजकारण अभ्यासले होते त्यामुळे गावाच्या दुर्दशेला सर्वच राजकारण व त्यामुळे निर्माण झालेले वैमनस्य कारणीभूत आहे असे त्यांचे मत होते गावाचे राजकारण कसा प्रकारचे होते त्यामुळे गावात कसे अनिष्ट कार्य घडत होते. याच वर्णन त्यांनी आपल्या पोवाड्यातून केलेल आहे

"एक गाव नाही असा सुन, पुढाऱ्यातीत
असे असुविधा ग्रामदे दिसती
गावागावी पक्ष कीती असती।
गावातील लोक पक्षिनी होती ते जी" (४)

संत साहित्य,
कार्य : चर्चा व चिंतन

संत साहित्य कार्य: चर्चा व चिंतन

■ प्रा. डॉ. पंकज शं. वानखेडे

■ प्रथम आवृत्ती – २८ सप्टेंबर ,२०२१

■ प्रकाशक

आधार पब्लिकेशन, अमरावती.

हनुमान मंदिराजवळ, पाठ्यपुस्तक मंडळा समोर,

वि.म.वि.कॉलेज मागे, अमरावती

मो. ९५९५५६०२७८

email- aadharpublication@gmail.com

■ मुखपृष्ठ संकल्पना

विलास पवार

सरिता ग्राफिक्स, अमरावती

■ अक्षरजुळवणी

सरिता ग्राफिक्स,

कठोरा रोड, अमरावती

■ Price : 200/-

ISBN-978-93-91305-33-8

संपादकीय

मराठी साहित्यातील अमूल्य ठेवा म्हणजे संत साहित्य बाराव्या शतकापासून तर आजपर्यंत [illegible] [illegible] [illegible] अखंड प्रवाह संत साहित्याच्या दिसून येतो. प्रामाण्य आणि तत्कालीन लोकांना धर्माचे सामान्य माणसापर्यंत पोहचविण्याचे कार्य संतांनी केले. साहित्य निर्माण व्हावे, साहित्यिक म्हणून लौकिक व्हावा या हेतूने संतांचे साहित्य निर्माण झाले नाही. [illegible] समाजाची विठ्ठलाच्या भक्तीच्या [illegible] संतसाहित्याची इमारत उभी राहिली. भक्ती हीच संतसाहित्याची खरी प्रेरणा आहे. परंतु संत साहित्यातील [illegible] [illegible] [illegible] निर्माण केलेल्या साहित्याने आध्यात्मिक पातळीवर समाज प्रबोधित करण्याचे महत्त्वपूर्ण कार्य केले आहे. मराठी भाषेला समृद्ध करण्यामध्ये संत साहित्याचे योगदान अनमोल आहे.

साहित्याचा संबंध समाजजीवनाशी असतो. त्या–त्या काळातील सामाजिक प्रतिबिंब साहित्यामध्ये उमटते. धार्मिकता, धर्म, परंपरा, कला, संस्कृती, सामाजिक परिस्थिती, राजकीय परिस्थिती, सांस्कृतिक वातावरण, वाङ्मयीन परंपरा अवतीभवतीच्या इत्यादी गोष्टींमधून साहित्याला आकार प्राप्त होतो. संत साहित्यही याला अपवाद ठरत नाही.

ज्या काळामध्ये संतसाहित्याची निर्मिती झाली त्या कालखंडामध्ये महाराष्ट्रावर यादवांचे राज्य होते. बारावे–तेरावे शतक हा यादव राजांच्या राजवटीचा काळ म्हणून ओळखला जातो. यादव राजांनी धर्म, कला, वाङ्मय अशा विविध क्षेत्रातील विद्वानांना, कलावंतांना राजाश्रय दिल्याचे निदर्शनास येते. सामाजिकदृष्ट्या विचार केल्यास तर कर्मकांडाचे प्रस्थ मोठ्या प्रमाणात या काळात होते. चातुर्वर्ण्य व्यवस्थेला [illegible] [illegible] झाली असून जातीभेद मोठ्या प्रमाणावर पाळला जात होता. बहुसंख्य समाज अज्ञानामुळे अंधश्रद्धेच्या आहारी जात होता.

ISBN-978-93-91305-33-8

अनुक्रमणिका

अ. क्र.	लेख	लेखक	पृ.क्र.
1	संत मीराबाई	डॉ.प्रमोद परदेशी	1
2	श्रीचक्रधर स्वामींचा स्त्रीवादी विचार	प्रा. डॉ. किरण प्रभाकर वाघमारे	7
3	संत मुक्ताबाईची अभंगवाणी	डॉ. प्रवीण घारपुरे	12
4	संत नामदेवांच्या अभंगातील सामाजिक विचार	प्रा. डॉ. हिंगोले बालाजी विठ्ठलराव	22
5	संत नामदेव यांच्या अभंगातील कृष्णभक्ती	डॉ. अपर्णा ग. वैद्य	29
6	भक्ती तत्त्वज्ञानाचा वारकरी - संत सावता माळी	प्रा. महेंद्र भुजंगगीर गिरी	39
7	संत चोखामेळ्याच्या अभंगातील भक्तिभाव	डॉ.श्याम मु.जाधव	45
8	विठ्ठलाचा श्रेष्ठ उपासक संत चोखामेळा	प्रा.डॉ.एकनाथ वैजनाथ पिंगोले	49
9	संत साहित्यातील संत चोखामेळा यांचे 'समतावादी विचार'	प्रा.डॉ. मंदाकिनी मेश्राम	56
10	संत चोखामेळा यांच्या अभंगातील आर्थिक विचाराचे स्वरूप	प्रा.डॉ.गणेश शिवाजी मारेवाड	60
11	समर्थ रामदासांचे कार्य व कर्तृत्व : एक संक्षिप्त आढावा(सामाजिक, राजकीय, धार्मिक, वाङ्मयीन असा सर्वांगीण दृष्टप विचार)	प्रा. डॉ. चंद्रशेखर सुधाकर देवघरे	66
12	संत तुकाराम महाराजांचे समाज प्रबोधनात्मक विचार	सुपारे पु.पी.	73
13	थोर समाजसुधारक वारकरी तुकाराम	प्रा. [illegible]	81
14	संत तुकारामांचे सामाजिक विचार	प्रा.डॉ. [illegible]	87
15	संत तुकाराम महाराज यांचे सांस्कृतिक व समाज प्रबोधनात्मक विचार	प्रा. प्रफुल्ल ई. ढोके	91
16	तुकाराम महाराज यांचे सामाजिक विचार	प्रा.डॉ. मिलिंद शिवाजी कांबळे	98
17	तुकाराम महाराज आणि त्यांचे [illegible]	डॉ. म. ह. खोडे	102
18	संत तुकाराम यांचे विद्रोही विचार	प्रा.डॉ. [illegible] भोयर	110
19	संत बहिणाबाईंच्या काव्यातील विद्रोह (विशेष संदर्भ—आत्मचरित्र व अभंग)	डॉ. एकनाथ श्रीपती फुटाणे	114
20	संत गाडगेबाबांचे [illegible] तत्त्वज्ञान	प्रा.डॉ.गजानन एस. फुटाणे	126
21	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांचे सामाजिक विचार	प्रा. विजय डी. वानखेडे	132
22	भजनातून क्रांती घडविणारा संत : राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज	प्रा. डॉ.विजय [illegible]	137
23	आधुनिक संत - राष्ट्रसंत श्री तुकडोजी महाराज	प्रा. डॉ. प्रमोद दामोदर [illegible]	144
24	ग्रामगीतेतील राष्ट्रसंतांचे कृषि विषयक विचार	अभिनव गजानन फुटाणे	149

ISBN-978-93-91305-33-8

25	राष्ट्रसंतांची प्रवचने : सामाजिक मूल्य डॉ. प्रवीण कारंजकर	155
26	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांच्या समाजप्रबोधनातील वैज्ञानिक दृष्टिकोन डॉ. नरेंद्र ईश्वर घरत	162
27	संतविचार आणि अंधश्रद्धा निर्मूलन प्रा.नारायण बा.पाटील	170
28	कर्म हेच पूजा डॉ. माधुरी भटकर	177

ISBN-978-93-91305-33-8

संत मीराँबाई

डॉ.प्रमोद पाटेकर
दादा पाटील महाविद्यालय, कर्जत जि.अहमदनगर—४१४४०२

हिन्दी साहित्य के भक्तिकालीन कवयित्रियों में संत मीराँबाई का स्थान प्रमुख माना जाता है। मीराँबाई का जन्म संवत १५७३ में चोकड़ी नाम के एक गाँव में हुआ। मीराँबाई जोधपुर के संस्थापक सुप्रसिद्ध राठौर राजा जोधाजी के पुत्र राव दूदाजी की पौत्री और दूदाजी के चतुर्थ पुत्र रत्नसिंह की इकलौती संतान थी। मीराबाई के दो वर्ष के आयु में ही उनकी माँ परलोक सिधार गई। पिता रत्नसिंह किसी न किसी युद्ध में व्यस्त रहने के कारण उनकी इकलौती पुत्री प्यार दुलार से वंचित रहने के कारण राव दूदा ने मीरों को अपने पास मेड़ते में बुलवाया यहीं उनका बाल्यकाल बीता।निरंतर युद्ध में रत रहनेवाले राजपूतों के यहाँ जब स्त्री शिक्षा—दीक्षा का कोई विशेष प्रबंध नहीं था। पारिवारिक वातावरण, समाज में प्रचलित लोकगीत और राजमहलों में आनेवाले सिद्ध और जोगियों के भक्तिमय उपदेश ही मीरों की पाठशाला बने। एक जनश्रुति के आधारपर कहा जाता है कि एक दिन कोई साधु राव दूदा के घर पधारे उनके पास गिरिधर गोपाल की एक बड़ी सुंदर मूर्ति थी। बालिका मीराँ उस मूर्ति पर मुग्ध होकर उसे लेने का हठ किया और साधु ने वह मूर्ति उसे दे दी थी। यहाँ तक कि विवाह के बाद भी उस मूर्ति को मीराँ अपने साथ ससुराल लेकर चली गई।मीरा का विवाह मेवाड़ के प्रसिद्ध महाराणा साँगा के पुत्र कुंवर भोजराज के साथ हुआ। किंतु भोजराज अधिक दिनों तक जिवित नहीं रह सके। युवावस्था में ही दु:खमय वैधव्य के कारण मीरों के जीवन में विरक्ति आ गई। पतिदेव का वियोग होते ही मीराँबाई सारे लौकिक बन्धनों से दूर होती गयी और अपने इष्टदेव गिरिधर गोपाल के प्रति अनुरक्त हो गई।इसके कुछ वर्ष बाद ही रत्नसिंह और महाराणा साँगा का भी देहांत हो गया। मीराँ के जीवन पर इन घटनों का विरक्तिपूर्ण प्रभाव पड़ा। मीराँ का चित्त अब से भगवत भक्ति और साधुसंगति में अधिकाधिक लगने लगा। भगवत भक्ति में वह इतना लिन रहती थी कि अपनी सुध खो देती थी। भगवत दर्शन के लिए बाहर के मंदिर में चली जाती थी। और प्रेमावेश में आकर पैरों में घुंघरू बांधकर हाथों से करताल बजाकर भगवान के सामने नाचे और

3/1

(SJIF) Impact Factor-7.675 ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refereed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

August -2021

ISSUE No- (CCCX) 310

WOMEN'S EMPOWERMENT : ISSUES & CHALLENGES

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor
Dr. Nilima D. Deshmukh
Principal
Sahakar Maharshi
Late Bhaskarrao Shingne
Arts College, Khamgaon, Dist. Buldana

Editor
Dr. Archana S. Dabane
Officiating Principal
Yeshwant Mahavidyalaya, Selu

The Journal is indexed in:

Scientific Journal Impact Factor (SJIF)

Cosmos Impact Factor (CIF)

International Impact Factor Services (IIFS)

'Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor -(SJIF) -7.675 Issue NO. 310 (CCCX)
ISSN : 2278-9308
August, 2021

22	७३ व ७४ वी घटना दुरुस्ती आणि महिला सबलीकरण प्रा.डॉ. दिवाकर संभुकराव कदंबे /पंढरीनाथ रामाजी गाढे	89
23	शारीरिक शिक्षण व महिलांचे सशक्तिकरण प्रा. गणेश श्री. विश्वकर्मा	92
24	विजया वाड यांच्या 'ऋणानुबंध' कथासंग्रहातील स्त्रीवादी कथा प्रा. डॉ. सौ. मंगल एकनाथ ढोंगे	95
25	राजकीय सहभागातून महिला सबलीकरण प्रा. डॉ. लक्ष्मण फुलचंद शिराळे	102
26	महिला सबलीकरण : आर्थिक, सामाजिक, राजकीय दृष्टीने मुल्यमापन प्रा. डॉ. पी. डी. हुडेकर	105
27	मानवाधिकार व कायद्यांच्या माध्यमातून स्त्री सबलीकरण आणि आजची स्थिती प्रा.डॉ.नंदकिशोर अकनुरकर	109
28	राष्ट्रविकासात महिला सक्षमीकरणाची भूमिका डॉ.राजेश्री अप्पाराव जाधव	114
29	मानवाधिकार आणि महिला सक्षमीकरण डॉ. विनोद मारोतराव मुडे	118
30	महिला सक्षमीकरण व मानवाधिकार –एक दृष्टी डॉ.एन.डी.बालपांडे	124
31	महिला सबलीकरण : आव्हाने आणि उपाय प्रा. डॉ. पुरके मनोहरराव संभाजी	129
32	स्त्रीयांवरील अत्याचार एक समस्या डॉ. सुनिलदत्त एस. गवरे	133
33	ग्रामीण आणि शहरी विभागातील किशोरवयीन मुलींच्या पोषणाचा तुलनात्मक अभ्यास. कु. मालती पांडुरंग सातव	138
34	भारतातील स्त्रियांचा बदलता दर्जा: एक अध्ययन डॉ.गजानन संतोषराव कुबडे	142
35	भारतीय संविधान आणि महिला सक्षमीकरण प्रा.डॉ.भिमराव प्रल्हाद खाडे	145
36	मानवी हक्क आणि महिला सबलीकरण डॉ सौ. वंदना विनायक नदे	149
37	भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीतील विदेशी स्त्रियांचे योगदान प्रा.डॉ. अमोल अरुण कुंभार	153
38	स्त्रियांचे पोषण आणि आरोग्य समस्या Rupali Amit Tapre(Bargal)	158
39	मानव अधिकार आणि महिला सबलीकरण प्रा. डॉ वैशाली शांताराम बागुल	164
40	वृध्द स्त्रियांच्या पोषणविषयक समस्या एक अध्ययन प्रा.वनिता किसनराव बोदडे	170
41	The Empowerment of Indian Women by Dr. B.R. Ambedkar Dr. Sanjay G. Kulkarni	174

Principal
Shri Saibaba Lok Prabodhan
Arts College, Wadner

मानवाधिकार आणि महिला सक्षमीकरण

डॉ. विनोद मारोतराव मुडे
(सहाय्यक प्राध्यापक) राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख श्री. साईबाबा लोक प्रबोधन कला महाविद्यालय, वडणेर, तालुका—हिंगणघाट, जिल्हा—वर्धा. — 442307.
मोबाईल नंबर – 8055457472
Email ID – vinodmude@gmail.com,

सारांश

मानवी हक्कांविषयी अनेक आंतरराष्ट्रीय करारात मान्यता मिळूनही, स्त्रिया निर्धन आणि निरक्षर राहण्याचे प्रमाण मोठे आहे. वैद्यकीय सुविधा, मालमत्तेची मालकी पतपुरवठा, प्रशिक्षण आणि रोजगारात पुरुषांच्या तुलनेत स्त्रियांना कमी संधी मिळते. त्या पुरुषांच्या तुलनेत राजकीय दृष्ट्या सक्रिय असण्याची शक्यता फारच कमी आहे, आणि त्या घरगुती हिंसाचाराच्या बळी होण्याची शक्यता खूपच मोठी आहे. स्त्रियांची मानसिकता बदलणे हे अतिशय महत्वाचे आहे. ग्रामीण भागात स्त्रिया अजूनही स्वतः निर्णय घेऊ शकत नाहीत. तेथे त्या पुरुषांच्या निर्णयावर अवलंबून राहतात. त्यांची निर्णय क्षमता वाढणे गरजेचे आहे. घटनेने अनेक अधिकार दिलेले आहेत, याची माहिती त्यांच्या पर्यंत पोहचली पाहिजे, प्रबोधन झाले पाहिजे. स्त्री अजूनही १००% सक्षम झाल्यात असे आपण मान्य करू शकत नाही. महिलाविरोधी सर्व प्रकारच्या हिंसेची दखल घेणे आवश्यक आहेत. सामाजिक, आर्थिक, राजकीय, शासकीय संस्था व धोरण निर्मितीमध्ये महिलांना समान सहभाग करून भेदभावाच्या सामाजिक दृष्टीकोनात तसेच पुरुष व मुलांच्या सहभागाने मानसिक रचनेमध्ये बदल घडवणे आवश्यक आहेत.

प्रस्तावना :—

जागतिकीकरणाचा वाढता प्रभाव, माहिती तंत्रज्ञानाचा विस्फोट यामुळे आता महिला सक्षमीकरणाबाबतचा दृष्टीकोन बदलण्याची आवश्यकता भासली आहे. मानव समूहात स्त्रीजातीचा जवळपास निम्मा हिस्सा आहे. स्त्रियांना हतोत्साहित करणारे वर्तन करून, त्यांचा जीवनस्तर उंचावण्याकडे दुर्लक्ष करण्यापासून ते त्यांचा छळ आणि अत्याचार करण्यापर्यंत अनेक प्रकारे हिनत्वाची वागणूक स्त्रीजातीला मिळत राहिली आहे. हा भेदभाव दूर करून स्त्रियांच्या प्रगतीस पोषक वातावरणाची निर्मिती आणि त्याचे सुपालन करणे आणि लैंगिक समतेद्वारे (जेंडर इक्वॅलिटी) समाजाचे संतुलन साधणे यासाठी पुरोगामी आणि विवेकी समाजाने बाळगलेला दृष्टिकोन केलेली कृती याचा समुच्चय म्हणजे स्त्री सक्षमीकरण, असे म्हणता येईल. आज विकासनशील राष्ट्रामध्ये ज्या समस्या आहेत त्यात महिलांसंदर्भात असलेल्या समस्या मोठ्या प्रमाणात आहेत. महिलांना समाजात दुय्यम स्थान हा या समस्येचा गाभा आहे. 'मुलगी शिकली आणि प्रगती झाली' अशा प्रकारे जनजागृती केल्याने मुली शिकतील असे वाटत नाही. या बाबत आजन विचार मंथन होणे गरजेचे असून ज्या महिला शिकल्या त्यांचे भले झाले, त्यांना समाजात अधिकार व सन्मान मिळाला हा संदेश समाजात रूजणे जास्त महत्वाचे आणि आवश्यक आहे.

संशोधन विषयाचा उद्देश :—

१. मानवाधिकार आणि महिला सक्षमीकरण याचा अभ्यास करणे.
२. मानवी हक्क व महिला आयोग या संकल्पनेचे अध्ययन करणे.
३. महिलांना सर्व सुविधांचा समान फायदा मिळावा यासाठी संविधानातील तरतुदींचा आढावा घेणे.

August 2021

E-ISSN : 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

Peer Reviewed, Referred & Indexed Journal

Special Issue 272

उदारीकरणानंतरचा भा... -२०२१

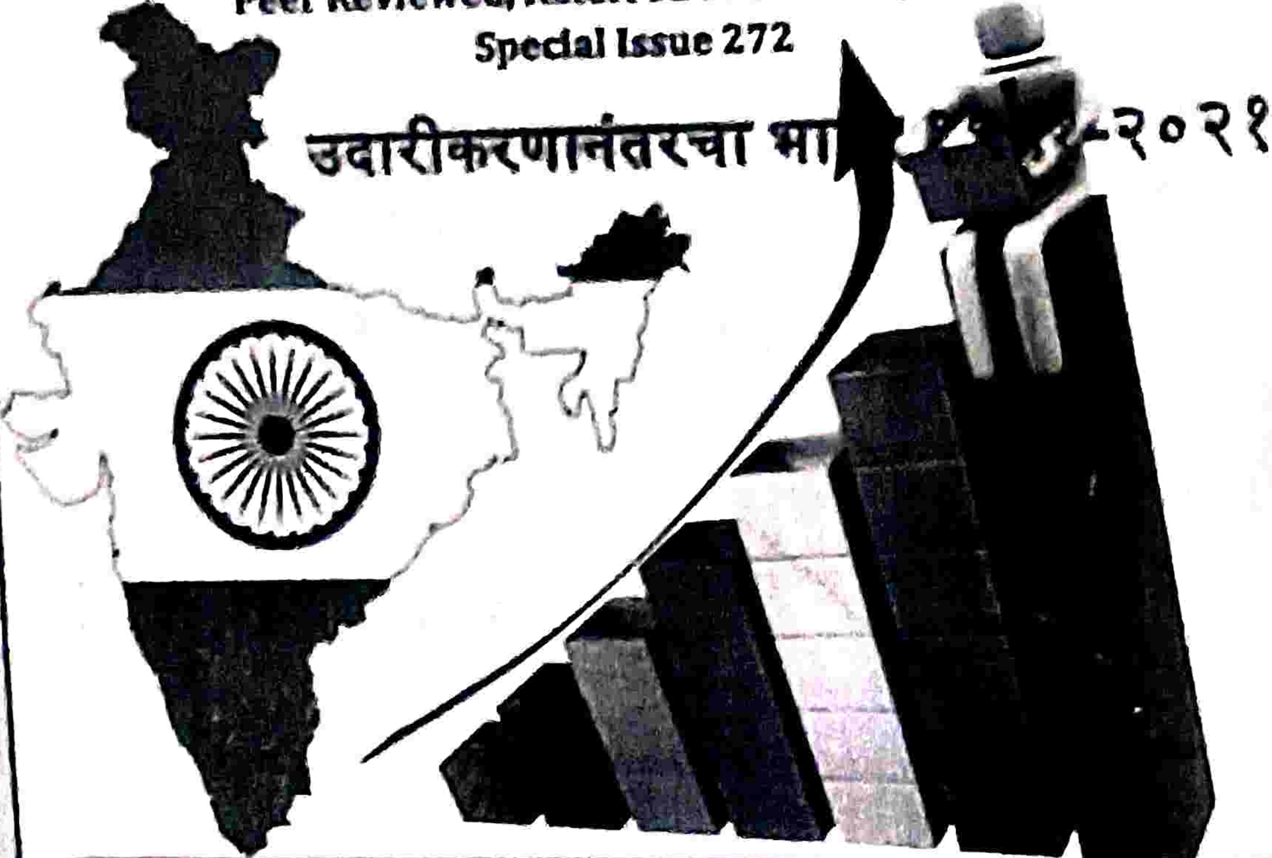

विशेषांक संपादक :
संदीप तुंडूरवार
राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख,
श्री शिवाजी नगर महाविद्यालय, नागपूर
डॉ. शरद सांबारे
यशोदा गर्ल्स आर्ट्स ॲन्ड कॉमर्स कॉलेज, नागपूर

मुख्य संपादक :
डॉ. धनराज धनगर

विशेषांक सहसंपादक :
डॉ. दिनकर चौधरी
डॉ. अमर बोंदरे
डॉ. बाळासाहेब जोगदंड
डॉ. बबीता सिंग
डॉ. संतोष डाखरे

विशेष सहाय्य :
प्रा. भास्कर बघाडे

R... RCH FELLOWS ASSOCIATION

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

Principal
... Arts College, Wadner

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal | E-ISSN : 2348-7143
Special Issue - 272 : उदारीकरणानंतरचा भारत १९९१-२०२१ | August - 2021
Peer Reviewed Journal

अनुक्रमणिका

अ.नं.	शीर्षक	लेखक /लेखिका	पृ. क्र.
1	उदारीकरणानंतरचा भारत	पी. अच्युत घोडबोले	07
2	उदारीकरणानंतरचा भारत १९९१-२०२१ उदारीकरणातून उद्भवलेल्या समस्या-एक दृष्टिक्षेप	डॉ. ममता देशमुख	16
3	उदारीकरण-खाजगीकरण- जागतिकीकरण एक चिकित्सक अध्ययन	डॉ. सुभाष उपाते	22
✓ 4	उदारवादातून उद्भवलेले प्रश्न, समस्या त्यावरील उपाय	डॉ. विनोद मुडे	30
5	1991 ते 2021 या कालावधीतील भारतीय संसदेसमोरची उदारीकरणाबाबतची भूमिका आणि त्यांचा दृष्टिकोन	डॉ. राहुल भराड	35
6	भारतीय लोकशाही आणि जागतिकीकरण	प्रा. हरीशकुमार भिसकर	46
7	पी. व्ही. नरसिंहराव यांचे नेतृत्व आणि भारतातील उदारवादाचा प्रारंभ	डॉ. नरेंद्र ई. पराड, डॉ. सुरेन्द्र ई. पराड	51
8	पी. व्ही. नरसिंहरावांचे नेतृत्व व उदारीकरण	डॉ. ज्योती कवडे	55
9	पी. व्ही. नरसिंहराव यांचे उदारीकरणाचे धोरण आणि लोककल्याणकारी लोकशाहीबाबतची भूमिका	प्रा. भास्कर बचाडे, डॉ. राजन महाजन	61
10	पी. व्ही. नरसिंहराव यांचे नेतृत्व आणि भारतातील उदारवादाचा प्रारंभ	डॉ. सुशांत विमलकर	66
11	पी. व्ही. नरसिंहराव यांचे नेतृत्व आणि भारतातील उदारवादाचा प्रारंभ	प्रा. पूनम देशमुख	73
12	पी. व्ही. नरसिंहराव: भारतीय उदारीकरणाचे शिल्पकार	डॉ. मंदाकी सातपुते	76
13	पी. व्ही. नरसिंहराव भारतीय आर्थिक उदारीकरणाचे प्रणेते	डॉ. संजय मोरे	79
14	21 व्या शतकातील भारत आणि मोदीकालीन परराष्ट्र धोरणाची दिशा	डॉ. रतन राठोड	82
15	उदारीकरणामुळे भारताच्या परराष्ट्र धोरणात झालेला बदल	प्रा. तानाजी माने	88
16	उदारमतवाद: भारताच्या परराष्ट्र धोरणाचे सामर्थ्य	डॉ. वैशाली प्र. मुळेकर	94
17	उदारीकरणानंतरचे भारतीय संघराज्य	प्रा. डी. डी. ठाकरे	97
18	उदारीकरण आणि भारत	प्रा. सोमेश बावनकुळे	103
19	उदारीकरणानंतरची जागतिक व भारतीय लोकशाही	डॉ. सुनंदा अ. राऊत	107
20	भारतातील उदारवादाची वाटचाल	डॉ. संतोष सं. वायरे	113
21	उदारमतवाद अर्थ, मुलतत्वे आणि उदारमतवादाचे नवस्वरूप व मूल्यमापन	डॉ.विलास टाले	118
22	राजकीय पक्षांच्या विचारधारा आणि उदारवादी भारत	प्रा. लालचंद मेश्राम	124
23	भारतातील उदारीकरण आणि अवकाशातील बदलते प्रवाह	डॉ. अमर बोंदरे	127
24	21 व्या शतकातील उदारमतवादी धोरण	डॉ. कल्पना आर. टेकाडे	132
25	कोरोना परिस्थितीतील आरोग्य व्यवस्थेसह सार्वजनिक संस्थांचा उदारवाद	डॉ. विनोद गायकवाड	137
26	उदारीकरणाचा भारतीय शेतीवरील परिणाम	डॉ. अमित पांडे	142
27	उदारीकरणानंतरचा भारत (१९९१-२०२१)	डॉ. मारोती घटवाड	147
28	उदारीकरणानंतर भारतातील उच्च शिक्षणापुढील आव्हाने आणि जागतिक स्पर्धा	डॉ. सविता हुंबारे	152
29	उदारवादातून उद्भवलेले प्रश्न, समस्या व त्यावरील उपाय	डॉ. दिनकर चौधरी	156

Principal
Shri Saibaba Lok Prabodhan
Arts College, Wadner

"RESEARCH JOURNEY" International E- Research Journal | E-ISSN : 2348-7143
Special Issue - 272 : उदारीकरणानंतरचा भारत १९९१-२०२१ | August - 2021
Peer Reviewed Journal

उदारवादातून उद्भवलेले प्रश्न, समस्या त्यावरील उपाय

डॉ. विनोद मारोतराव मुडे
राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख
श्री. साईबाबा लोक प्रबोधन कला महाविद्यालय, वडनेर, तालुका–हिंगणघाट, जिल्हा–वर्धा.

सारांश :–

भारतीय स्वातंत्र्याची 73 वर्षे पूर्ण होत आहेत आणि गेल्याच महिन्यात भारतातील उदारीकरण पर्वाची 30 वर्षे पूर्ण झाली आहेत. 1947 ते 1991 केंद्र सरकारने अर्थव्यवस्था हाताळण्याचे धोरण "जे नियमबद्ध केलं होतं, ते मोकळं करण्याचा" निर्णय झाला त्याला उदारीकरण असं म्हणता येईल. नैसर्गिक साधनसंपत्तीची विपुलता, पुरेसे तांत्रिक कौशल्य, स्वस्त श्रमपुरवठा आणि प्रचंड मोठी बाजारपेठ असून देखील भारत स्वातंत्र्योत्तर काळात फारशी प्रगती करू शकला नाही. याचे कारण विकासाच्या प्रक्रियेतील सरकारचा हस्तक्षेप होय. 24 जुलै 1991 ला तेव्हाचे पंतप्रधान नरसिंह राव आणि अर्थमंत्री मनमोहन सिंग यांनी उदारीकरणाचे रणशिंग फुंकले. भारतीय अर्थव्यवस्थेला पुन्हा मार्गावर आणण्यासाठी भारतीय अर्थव्यवस्था खुली करणे, उद्योगांमध्ये स्पर्धाशक्ती वाढीला लावणे आणि भारतीय अर्थव्यवस्था बाजाराधिष्ठीत करणे आवश्यक होते. हा मार्ग इतर राष्ट्रांनी अगोदर स्विकारला असल्याने भारताला आर्थिक उदारीकरणाचा मार्ग स्वीकारावा लागला.

उदारीकरण म्हणजे सरकारच्या नियमांमध्ये कपात करून खाजगी क्षेत्राला प्रोत्साहन देणारे साधन होय. 30 वर्षांपूर्वी सुरू झालेला उदारीकरण आणि खासगीकरणाचा अपूर्ण अजेंडा आज मोदी सरकार देशाच्या दुर्दशेवर उतारा म्हणून सर्व सरकारी क्षेत्राचा लिलाव करू पाहत आहेत. संमिश्र अर्थव्यवस्थेला दारिद्र्य आणि आर्थिक मागासलेपणाच्या दुहेरी समस्यांना हाताळण्यात अपयश आल्यामुळे नोटाबंदी आणि आर्थिक उदारीकरण झाले. उदारीकरणाची ही प्रक्रिया घातक आहे हे सरकारच्या लक्षात आले. कारण जनतेचा बहुबाजूने विरोध आहेत. उदारीकरणाच्या पर्वाचे लोकशाही, न्यायसंस्था, आर्थिक संरचना, प्रसारमाध्यमे, शिक्षण, आरोग्य, शेती, उद्योग–व्यापार, विज्ञान–तंत्रज्ञान या क्षेत्रांवर मोठा परिणाम होत आहे.

प्रस्तावना :–

1991 च्या नवीन आर्थिक धोरणाच्या त्रिसूत्री मधील उदारीकरण किंवा शिथिलीकरण ही एक महत्वाची संकल्पना आहे. या धोरणालाच LPG मॉडेल असे म्हटले जाते. याचे विस्तृत रूप Liberalization, Privatization, Globalization अर्थात उदारीकरण, खाजगीकरण, जागतिकरण असे होते. स्वावलंबी व आत्मनिर्भर भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या प्रवासातल्या अडचणी दूर करण्यासाठी तत्कालीन अर्थमंत्री डॉ. मनमोहन सिंग यांनी सादर केलेल्या सर्वसाधारण अर्थसंकल्पाने भारतामध्ये नवीन उभारलेल्या अर्थव्यवस्थेचा पाया घातला. यानंतर भारत जगाच्या दृष्टीने एक मोठी बाजारपेठ म्हणून उदयास आला. हा अर्थसंकल्प भारताच्या अर्थव्यवस्थेसाठी लाईफलाईन पेक्षा कमी नव्हता. आजपर्यंत बरेच काही बदलले आहे. आता देशाची कमान पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांच्या हातात असून त्यांची लोकप्रियता अतुलनीय असली तरी केंद्रातील मोदी सरकार आणि नोकरशाहीला आता 1991 च्या विपरीत उदारीकरणाच्या सुधारणांसाठी एकमत निर्माण करणे कठीण जाईल. तर कोरोनामुळे अर्थव्यवस्थेची स्थिती बिकट झाली आहे. सार्वभौम भारत असुरक्षित झाला आहे. कारण वित्त भांडवलाच्या प्रभावात देशाची धोरणे वाकवली जात आहेत. काही उदारीकरण हे राजकीय हत्यार आहेत. त्याचे समाजावर काय परिणाम होतील ? कुणाला हवे उदारीकरण व त्यावर नियंत्रण कुणाचे असेल ? मात्र प्रश्नचिन्ह निर्माण झाले आहेत.

INDIA@75

आजादी का अमृत महोत्सव

Impact Factor - 7.675(SJIF)

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Referred Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

DECEMBER - 2021, ISSUE No.- (CCLXXXIII) 331

'RETROSPECTING 75 YEARS OF INDIA'S INDEPENDENCE'

Jointly Published By

Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner

Tah. Hinganghat, Dist. Wardha (Maharashtra) 442307. &

Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati.

Chief Editor	Editor	Executive Editor
Prof. Virag S. Gawande	Dr. Naresh A. Bhoyar	Dr. Uttam B. Parekar
Director	Director of Phy. Edu.	Principal
Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati	Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner Dist. Wardha	Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner Dist. Wardha

For Details Visit : www.aadharsocial.com

Aadhar Publication

23.	राजकीय संस्कृती : [illegible] — डॉ. [illegible]	87
24.	भारतीय लोकसंख्या, पर्यावरण आणि प्रदूषण प्रा. [illegible]	91
25.	मानवी हक्क आणि भारतीय संविधान प्रा. [illegible]	95
26.	स्वातंत्र्योत्तर भारतातील स्त्री [illegible] — [illegible]	98
27.	भारतीय संसदीय लोकशाही व राजकीय पक्ष — डॉ. [illegible]	105
28.	सातारा जिल्ह्यातील सन १९४२ च्या [illegible] प्रा. डॉ. [illegible]	110
29.	मानवी हक्क आणि भारतीय संविधान — प्रा. डॉ. [illegible]	113
30.	स्वातंत्र्योत्तर भारताची [illegible] राजकीय [illegible] डॉ. [illegible]	119
31.	भारतातील लोकसंख्या पर्यावरण आणि प्रदूषण — प्रा. [illegible]	124
32.	स्वातंत्र्योत्तर काळातील भारतातील [illegible] डॉ. [illegible]	127
33.	भारतातील [illegible] व [illegible] एक समीक्षा — प्रा. [illegible]	133
34.	[illegible] कार्यपद्धती — प्रो. [illegible]	137
35.	भारतीय समाज व लिंग भेद – स्वातंत्र्योत्तर [illegible] — प्रा. डॉ. [illegible]	142
36.	[illegible] एक अभ्यास प्रा. डॉ. [illegible]	146
37.	स्वातंत्र्योत्तर भारतातील [illegible] डॉ. [illegible]	150
38.	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण-२०२० स्वरूप आणि आव्हाने — डॉ. [illegible]	155
39.	महात्मा गांधी व त्यांच्या राजकीय विचारांचा प्रभाव प्रा. डॉ. [illegible] / प्रा. [illegible]	161
40.	[illegible] / स्वातंत्र्योत्तर काळातील भारतीय [illegible], [illegible], [illegible], राजकीय नेत्यांचे कार्य व भूमिका — प्रा. [illegible]	164
41.	महात्मा गांधी : ग्रामस्वराज्य एक अभ्यास — प्रा. डॉ. [illegible]	172
42.	उदारीकरण, खाजगीकरण आणि जागतिकीकरणाची ३० वर्षे [illegible]	175
43.	भारतातील ग्रामीण विकास योजना — डॉ. [illegible]	182
44.	[illegible] आणि आंतरराष्ट्रीय संबंध : एक चिकित्सक अभ्यास डॉ. [illegible]	187
45.	स्वातंत्र्योत्तर काळातील [illegible] राजकीय पक्ष : कार्य भूमिका व योगदान — प्रा. [illegible]	192
46.	भारतीय संविधानातील [illegible] व मूलभूत कर्तव्य आणि [illegible] प्रा. डॉ. [illegible]	196

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - (SJIF) -7.675, Issue NO, 331(CCCXXXI)
ISSN : 2278-9308
December, 2021

भारतीय संसदीय लोकशाही व राजकीय पक्ष

डॉ. विनोद मारोतराव मुडे
सहायक प्राध्यापक – राज्यशास्त्र विभाग श्री. साईबाबा लोक प्रबोधन कला महाविद्यालय,वडणेर. जिल्हा वर्धा.

सारांश :

स्वातंत्र्यपूर्व कालखंडात भारतीय जनता ही राष्ट्रभक्ती, राष्ट्रप्रेमाने भारावलेली होती. राष्ट्रासाठी कित्येकांनी स्वत:हाच्या प्राणाची स्वातंत्र्यासाठी आहुती दिली आणि भारत राष्ट्र दि. १५ जानेवारी १९४७ ला स्वातंत्र झाले. वैभवशाली संस्कृतीचा वारसा लाभलेल्या भारत देशामध्ये स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर संसदीय लोकशाहीची स्थापना करण्यात आली. तत्कालीन सामाजिक व राजकीय व्यवस्थेत बदल घडवून आणण्यासाठी आणि रक्तविरहीत क्रांतीसाठी संविधान सभेने संसदीय लोकशाही शासन प्रणालीचा स्विकार केला. त्यास ७५ वर्ष पूर्ण होत असून वर्तमानकाळातील राजकीय परिस्थिती पाहता संसदीयलोकशाहीच्या भवितव्याविषयी अनेक प्रश्नचिन्ह निर्माण झाले आहेत.एक राष्ट्र, एक संस्कृती म्हणून आपण एका अत्यंत अर्थपूर्ण व निर्णायक वळणावर आहोत. जातीयवाद, धर्मवाद, न्यायव्यवस्था, दहशतवाद, नक्षलवाद, भ्रष्टाचार, गुन्हेगारी, व्यसनाधीनता,देशद्रोही व तत्त्वज्ञानशून्य राजकारण, पर्यावरणाचा ऱ्हास, वाढती विषमता, बेरोजगारी,स्त्रियांवरचे अत्याचार हे घटक प्रबळ होत गेले तर एक राष्ट्र, एक संस्कृती म्हणून आपण नष्ट होऊ. पणयाच ७५ वर्षात गाठता आलेली अन्नधान्याची स्वयंपूर्णता, शास्त्र - तंत्रज्ञान, सुपर कंडक्टिव्हिटी, संगणक इत्यादी घटक प्रबळ होत गेले तर भारताच्या इतिहासाने एक नवीनअभूतपूर्व सुवर्णयुग आपण निर्माण करू शकू. पण आज तरी दुर्दैवाने संपूर्ण भारतवर्षात हा आत्मा हरवला आहे. आज एकशे तीस कोटींच्या या मानवतेला उत्थानासाठी हवी जीवनाच्या सर्व क्षेत्रांत कर्तव्य बजावणाऱ्या नागरिकांची संघटित सेना. हाच भारतीय संस्कृतीचा आत्मा आहे.

प्रस्तावना :

भारत स्वतंत्र झाला, तेव्हा अनेक देशांमध्ये लोकशाही नांदत होती. प्रत्येक देशाने आपापल्या भूगोलाला, संस्कृतीला, इतिहासाला अनुसरत वर्तमानाला साजेशी लोकशाही पद्धती स्वीकारली आहे.राजकारणामध्ये विविध जाती समुहाचा वावर वाढू लागला. सार्वत्रिक निवडणूकामुळे राजकीय पक्षात सत्तास्पर्धा सुरु झाली. या स्पर्धेतून राजकीय घराणेशाही निर्माण होऊ लागली. सत्तेसाठी जात,धर्म,भाषा,प्रदेश, वंश इत्यादी घटकांना महत्व प्राप्त झाले.२६ जानेवारीला १९५० ला स्वीकारलेल्या संविधानाला सामाजिक लोकशाही अभिप्रेत होती. या लोकशाहीने जनसामान्यांचे सन्मानपूर्वक ऐकले पाहीजे. आपण परंपरेने बुध्दीवादी नसून अतिरिक्त श्रध्दाळू वृत्तीचे आहोत. अशा लोकांच्या वृत्तीमुळे लोकशाही समाजरचनेच्या कार्यात अडथळा निर्माण होऊ लागला आहे. देशाने नव्याने लोकांचे सरकार निर्माण केले.आपला मार्ग सामाजिक लोकशाहीचा असावा. 'लोकशाहीचं आपण चालवत असलेलं प्रारूप देशासाठी योग्य आहे का' यावर विचार व्हायला हरकत नाही. राष्ट्रकल्याण, राष्ट्रीय सूरक्षा अशा बहुआयामी जनतेच्या कल्पनांनी व्याप्त भारतात सूशासन कार्यरत होवून राष्ट्र प्रगतीपथावर जावे अशा अपेक्षा गृहित धरुन भारतीय संविधान अस्तित्वात आले परंतू आज स्वातंत्र्यानंतर भारताचे सुशासन आणि लोकशाही सबलीकरण हा चिंतनाचा मुद्दा उपस्थित होत आहे.

संशोधन विषयाचा उद्देश :-

1) भारतातील संसदीय लोकशाहीव्यवस्थेच्या घडामोडींचा अभ्यास करणे.
2) संसदीय लोकशाही व्यवस्थेत राजकीय पक्षांच्या भूमिकेचे अध्ययन करणे.
3) संसदीय लोकशाहीसमोरील अडथळयांवर चर्चा करणे.
4) भारताचे सुशासन आणि लोकशाही सबलीकरणांसाठी उपाययोजना सुचविणे.

संशोधनाची पध्दती :

शोध निबंधाच्या सादरीकरणास संशोधनकर्ताने प्रस्तुत विषयाशी संबंधीत आधार सामुग्रीचे संकलंनासाठी व्दितीय साधनसामुग्रीचा वापर केला असून विविध संदर्भ ग्रंथ, पुस्तके, मासिके, वृत्तपत्रे, इंटरनेट व महत्वपूर्ण चॅनलवरील माहिती इत्यादींचा वापर करण्यात आहे.

INDIA@75

आजादी का अमृत महोत्सव

Impact Factor -7.675(SJIF)

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Referred Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

DECEMBER - 2021, ISSUE No.- (CCLXXXIII) 331

'RETROSPECTING 75 YEARS OF INDIA'S INDEPENDENCE'

Jointly Published By

Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner

Tah. Hinganghat, Dist. Wardha (Maharashtra) 442307. &

Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati.

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati

Editor
Dr. Naresh A. Bhoyar
Director of Phy. Edu.
Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist. Wardha

Executive Editor
Dr. Uttam B. Parekar
Principal
Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist. Wardha

For Details Visit : www.aadharsocial.com

Aadhar Publication

47.	शेतकरी कुटुंबातील युवक व इतर युवक यांच्या निसर्गदत्त आत्मसंरक्षक प्रतिक्रियांचा अभ्यास दिनेश म. ढेंगळे	204
48.	स्वातंत्र्योत्तर काळातील महिला सबलीकरण समस्या आणि उपाय प्रा. डॉ. साधना डी. वाघाडे	208
49.	समाजसुधारकांचे महिला सक्षमीकरणातील योगदान प्रा. डॉ. रवींद्र मधुकरराव बेले	213
50.	आधुनिक ग्रंथालयात माहिती तंत्रज्ञानाचा वापर व वाचकाची भुमिका:एक अभ्यास डॉ. संगिता शाह, डॉ. बालाजी द. दामावले	216
51.	महात्मा फुलेंचे लोकशाही बाबत विचार प्रा. ई. आर. मुरकुटे	221
52.	स्वातंत्र्यापूर्व भारतीय कामगार चळवळीतील डॉ. आंबेडकरांचे योगदान प्रा. संदिप भा. रायबोले	224
53.	स्वातंत्र्योत्तर भारतातील आदिवासी चळवळ प्रमोद चं. वानखेडे	227
54.	स्वातंत्र्योत्तर आंबेडकरी चळवळ: दशा आणि दिशा प्रा. डॉ. जी. पी. फसले	230
55.	स्वातंत्र्योत्तर काळातील भारतीय विचारवंत योगी अरविंद याचे शैक्षणिक विचार डॉ. सौ. लक्ष्मी विष्णू भंडारे	236
56.	शारीरिक शिक्षणाची वाटचाल व स्वातंत्र्योत्तर काळातील बदलते दृष्टिकोन डॉ. नरेश भोयर	239
57.	स्वातंत्र्योत्तर भारतातील संसदीय लोकशाही आणि राजकीय पक्षाचे राजकारण डॉ. प्रमोद मा. आचेगावे	242
58.	स्वातंत्र्योत्तर भारतातील घटकराज्ये व केंद्रशासित प्रदेशांची झालेली निर्मिती: एक अभ्यास प्रा. श्रेयश गुरूदास मोहिते	244
59.	समकालीन भारतीय राजकीय विचारवंत आणि लोकशाहीची संकल्पना डॉ. कीर्तीकर वाल्मीक भीमराव	251
60.	संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीत एस.एम.जोशी, श्रीपाद अमृत डांगे व ना.ह.गोरे यांचे योगदान प्रा. डॉ. किशोर बी. वासनिक	255
61.	मानवी हक्क आणि भारतीय राज्यघटना प्रा. डॉ. रुपराव उकंठराव गायकवाड	258
62.	जल प्रदुषण : कारणे आणि उपाययोजना प्रा. डॉ. गणेश नथ्थुजी बहादे	262
63.	स्वातंत्र्योत्तर काळातील १९६४–६५ चा भुमीहिंनाचा लढा : एक महत्वाचे पर्व प्रा. डॉ. पंकज वा. मुन	265
64.	मराठा समाजातील महिलांची सामाजिक, सांस्कृतीक, शैक्षणिक स्थिती डॉ. विजय आर. भांगे	269
65.	नेताजी सुभाषचंद्र बोस यांचे स्वातंत्र्य आंदोलनातील योगदान : एक ऐतिहासिक सिंहावलोकन प्रा. डॉ. तिर्थनंद बन्नगरे	272
66.	अन्न सुरक्षा आणि मानवी हक्क प्रा.डॉ. नितीन दादाराव गौरखेडे	274
67	Amitav Ghosh as an Indo-Anglian Writer: Contribution to the Society **Dr Tushar Vishweshwarrao Watkar**	278

स्वातंत्र्योत्तर काळातील १९६४–६५ चा भुमीहिंनाचा लढा : एक महत्वाचे पर्व

प्रा. डॉ. पंकज वा. मुन
श्री. साईबाबा लोक प्रबोधन कला महाविद्यालय, वडनेर

प्रस्तावना :–

स्वातंत्र्योत्तर काळातील भुमीहिंनाच्या चळवळीत १९६४–६५ चा 'भुमीहिंनाचा सत्याग्रह' हे महत्वाचे पर्व मानले जाते. कृषीप्रधान देशात जमिनीच्या मालकी हक्कांला आर्थिक, सामाजिक, आणि सांस्कृतीक दृष्टीने महत्व आहे. देशातील जमिनीला उपजाऊ करून तिच्या कुशीतुन धनधान्यांची निर्मिती करणारा आणि संपुर्ण देशाला शेतमालाचे उत्पन्न देऊन जनतेचे भरण पोषण करणारा दलित माणुस जमिनीचा खरा मालक होय. परंतु जमीन व्यवस्था व अस्पृश्यता यामुळे जी शोषणावर आधारीत समाजव्यवस्था निर्माण करण्यात आली. त्यामुळे तो जमिनीचा केवळ राबता राहिला जमिनी बरोबर कष्टकरी माणुस देखील उच्चजातीच्या मालकीतील फक्त 'उत्पादन घटक बनुन राहिला. एक उत्पादनाचा घटक किंवा श्रमिक किंवा दास म्हणूनच त्याचे जमिनीशी नाते राहिले. याउलट तथाकथित उच्च जातीकडे जमिनिची मालकी राहिली हि भारतातील पार्श्वभुमी लक्षात घेऊन जमिन व जात यांचे पारंपारीक नाते तोडुन भुदास वर्गाला भूस्वामी बनविल्याशिवाय त्यांचा उध्दार होऊ शकन नाही याची जाणीव डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना होती. या जाणीवेतुन डॉ. आंबेडकरांनी श्रमजिवी कष्टकरी भुमीहिनासंबधी विचार व्यक्त व कार्य करायला सुरूवात केली. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या विचारांना आदर्श मानुन महाराष्ट्रात भुमिहिना संदर्भात ठिकठिकाणी त्यांच्या अनुयायांनी सत्याग्रह केलेत.

डॉ. आंबेडकरांच्या महापरिनिर्वाणानंतर त्यांच्या अनुयायांनी जमिनीच्या मालकी हक्कावरून देशभर इ. स. १९६४–६५ मध्ये भुमीहिनाचे आंदोलन छेडले. हे आंदोलन जगाच्या इतिहासात ऐतिहासिक मानल्या गेले आहे. या आंदोलनात ३ लाखापेक्षा जास्त भुमीहिन शेतकरी जात, धर्म, पंथ यांचा विचार न करता सहभागी झालेत व विजयश्री खेचुन आणल. स्वातंत्र्योत्तर काळातील शेतकरी चळवळीत, भुमीहिंनाच्या चळवळीत इ. स. १९६४–६५ चे सत्याग्रह निर्णायक असल्यामुळे या आंदोलनाचा सत्याग्रहाचा अभ्यास या शोधनिबंधात करण्यात येणार आहे.

❖ डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे भुमीहिना संदर्भात विचार व कार्य :–

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी सुरूवातीपासुन शेतमजुर, कष्टकरी, भुमीहिन यांच्या स्थितीत सुधारणा घडविण्यासाठी संघर्ष सुरू केला होता. गावखेडयातील अस्पृश्यांच्या आर्थिक व सामाजिक अशा दुहेरी समस्या होत्या याची जाणीव त्यांना होती. त्यामुळेच महाड येथील कुलाबा जिल्हा बहिष्कृत परिषदेमध्ये त्यांनी अस्पृश्यांना शेतीकडे वळण्याचा सल्ला दिला. त्यानंतर कसारा परिषदेतुन, स्टार्ट कमीटीच्या प्रतिवृत्तांत त्यांनी अस्पृश्यांच्या व आदीवासींच्या सर्वांगिण उन्नतीसाठी शिफारसी केल्या.

इ. स. १९३५ च्या काळात कुलाबा जिल्हयातील चारी येथील भरलेल्या शेतकरी परिषदेत "जमीनदारांच्या सुखात शेतमजुरांच्या दुःखाची मुळे आहेत म्हणुन त्यांनी शेतकऱ्यांवर लादलेली गुलामगिरी विरूध्द चळवळ उभारली पाहीजे" असे मत व्यक्त करून शेतमजुरांच्या मनात जागृती निर्माण केली. त्यांनी इ. स. १९३६ साली मुंबई विधिमंडळात सावकारी नियंत्रक विधेयक आणुन ग्रामीण व शहरी भागातील गरिबांची कर्जाची परवळ थांबविली" दि. ७ सप्टेंबर १९३७ मध्ये "खोती पध्दत नष्ट करा व कसणाऱ्यांना जमिन द्या हे बिल विधिमंडळात मांडले." शेतजमीन कसणाऱ्या कुळांची गुलामगिरी नष्ट करण्याच्या हेतुने प्रांतिक विधिमंडळात अशा तऱ्हेचे विधेयक मांडणारे विधिमंडळाचे डॉ. आंबेडकर हे पहिले व एकमेव सदस्य होते.

डॉ. आंबेडकरांनी स्वतंत्र मजुर पक्षाच्या माध्यमातुन दलितांच्या राजकीय व आर्थिक हक्कासाठी स्वतंत्रपणे संघर्ष सुरू केला. शेतकऱ्यांच्या प्रश्नावर त्यांनी दि. १० जानेवारी, १९३८ रोजी मुंबई विधिमंडळावर वीस हजार शेतकऱ्यांचा मोर्चा काढला. कोल्हापुर येथे भरलेल्या दलित प्रजा परिषदेत डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी संस्थानातील पडीक जमीन अस्पृश्यांनी देण्याची विनंती शाहु महाराजांना केली.

INDIA@75

आजादी का अमृत महोत्सव

Impact Factor -7.675(SJIF)

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Referred Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

DECEMBER - 2021, ISSUE No.- (CCLXXXIII) 331

'RETROSPECTING 75 YEARS OF INDIA'S INDEPENDENCE'

Jointly Published By

Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner

Tah. Hinganghat, Dist. Wardha (Maharashtra) 442307. &

Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati.

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati

Editor
Dr. Naresh A. Bhoyar
Director of Phy. Edu.
Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist. Wardha

Executive Editor
Dr. Uttam B. Parekar
Principal
Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist. Wardha

For Details Visit : www.aadharsocial.com

Aadhar Publication

INDEX

Sr.No.	Title of the Paper / Authors Name	Page No.
1.	Modernist Elements in Nare's Poem A Cry from the Womb:A Study — **Dr. Uttam B. Parekar**	1
2.	The Educational, Social and Political View of Dr. Babasaheb Ambedkar — **Prof. Vijay Devidas Wakode**	7
3.	Social Reformers in Dalit Movements — **Mr. NutanVishnudas Chouhan**	10
4.	Apartheid perspective in the writings of andre brink,j. M. Coetzee and nadine gordimer — **Nitesh Nilkanthrao Telhande**	14
5.	CORONA, The Best Teacher: How to Live Life — **Mr. Sachin T. Hunge**	22
6.	Financial inclusion for inclusive growth in India: Insights from Global Findex — **Dr. Aparna Samudra**	26
7.	Factors influencing consumer behaviour — **Dr. Ishawar Wagh**	29
8.	Comprehensive Techniques of Service Quality Measurement, With Special Reference to SERVQUAL Model — **Dr. Nilesh A. Rote**	33
9.	A Review : Mejor Environmental Issues in India . — **Dr. Jayashri Barai**	40
10.	New Policy Environment and It's Impact on Indian Real State Sector — **Manoj Kumar Chaudhary**	43
11.	Implementation challenges of Rural development area — **Dr. Dilip Chavan**	47
12.	Impact Of Rural Developoment Programs Framed By Government After Independence — **Dr. Vaishali Malwar -Duke**	51
13.	The Flux of Difference in culture *in* Anita Desai's Bye Bye Blackbird — **Sanjay A. Diwekar**	55
14.	स्वातंत्र्योत्तर कालमे दलित एवं आदिवासी आंदोलन के नए प्रतिमान — डॉ. शिंदे मालती धोंडोपन्त	58
15.	सूचना साक्षरता और विश्वविद्यालय पुस्तकालय — डॉ. प्रेमा ए. कुंभलकर	61
16.	जलवायू परिवर्तन का मानव जीवन पर प्रभाव — डॉ. अर्चना ज्ञा.पाटील	64
17.	समता' स्वतंत्रता बरकरार रखने का राजमार्ग — प्रा. डॉ. अरविंद म. पुनवटकर	67
18.	उपनिषद विचारो की सार्थकता — डॉ. बाजीराव माणिकराव पाटील	70
19.	मानव जीवन में संगीत का स्थान — प्रा. डॉ. धाडेश्वर सं. मदनकर	72
20.	पंचायत राज – प्रजातंत्र का उत्कट उद्घोष — प्रा. डॉ. मुकूंदा गोपाळराव मेश्राम	74
21.	आधुनिक तंत्रज्ञानात बदलत्या ग्रंथालयाची भुमिका — डॉ. सारीका चौधरी	78
22.	स्वातंत्र्यपूर्व काळातील प्रशासनात असलेल्या महिलांचे योगदान (सदंर्भ –१२ ते १९ शतक) — डॉ. विजया हरिकेश्चंद्र राऊत	83

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - (SJIF) -7.675, Issue NO, 331(CCCXXXI)
ISSN : 2278-9308
December, 2021

Apartheid Perspective In The Writings Of Andre Brink,J. M. Coetzee And Nadine Gordimer

Nitesh NilkanthraoTelhande
Assistant Professor,Head, Department of English, Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner, Ta. - Hinganghat, Distt. - Wardha (M.S.)

Abstract:

Apartheid is a system of legal racial discrimination.Races were separated under apartheid in different-different regions. Non-white people faced the problems of their existence and identity. Their feelings or emotions were humiliated by discriminant behavior. The rights of the black societies were captured by the white government. There was discrimination in having priority of housing, job, economic, education, property, political power etc. This bad impact of apartheid has been brought out in vogue with the literary works of Novelists like Andre Brink, J. M. Coetzee and Nadine Gordimer, who wrote this whole situation in their novels.Also, Nelson Mandela depicted gloomy pictures of apartheid in African Society.

Keywords:

Apartheid, Discrimination, Race, White, Nonwhite, Black, Segregation, Apartness,Brutality, Perspective, Racism, Government Policy, Politicaletc.

Introduction:

The Present Research Paper studies the novels of Andre Brink as 'Rumours of Rain', 'A Dry White Season' and 'An Act of Terror', J. M. Coetzee's novels, 'Life and Times of Michael K', 'Age of Iron' and 'Disgrace', and Nadine Gordimer's novels, 'The Conservationist', 'Burger's Daughter', 'July's People' and 'The House Gun' with apartheid perspective, and it researches on Whites' government policy against Non-whites (Black people).Apartheid is a policy of discrimination on the grounds of race.It is a plan of segregation based on racism. Meaning of Apartheid is 'apartness' or 'separateness' and literally meaning is 'apart-hood'.

Oxford Dictionary defined;

"An official policy of racial segregation formerly practiced in the Republic of South Africa, involving political, legal, and economic discrimination against nonwhites."

A social policy or racial segregation involving political and economic and legal discrimination against people, who are not Whites, the former official policy in South Africa. Itis a system of legal racial segregation, which is dominated in the commonwealth of South Africa from 1948 till 1994.

Historically, it had been come out from system of racial discrimination which had been practicing from the Dutch, followed by the British who settled in the South Africa in 17th century. Each race rigidly is divided into "Whites" means all Europeans, "Bantus" means Blacks, "Coloureds" means People of mixed race and "Asians" means Indians and Pakistanis were brought to South Africa as slavers/labourers.

Apartheid is reformed in 1980, while it is failed to decline. In 1990, President-Frederik Klerk had begun to end it; after racial democratic election was won in 1994 by the Party-African National Congress under Mr. Mandela, who worked to abolish apartheid. Andre Brink, J. M. Coetzee and Nadine Gordimer wrote these whole historical, political and apartheid situation in their novels.Apartheid is concerned with racial or racism binary which I have comprehended that legal policy/system is responsible for black people's social, political and economic predicaments. And I strongly believe that it should be exposed, hence I have written this research paper and it deals with the novels of these writers which exposed the brutality of apartheid.

Apartheid Perspective in Rumours of Rain, A Dry White Season and An Act of Terror:

Apartheid perspective is studied in the writing of Andre Brink's Rumours of Rain, A Dry White Season and An Act of Terror. The exploration of apartheid theme is carried out again the backdrop of South African Society in these novels.

Andre Brink's famous novel, Rumours of Rain was published in 1978. It is set on a farm during apartheid. It is addressed directly to the injustices of apartheid. It is a story of Martin Mynhardt's difficult life. He is a rich South African businessman; he remembers the events of wicked,

INDIA@75

आजादी का अमृत महोत्सव

Impact Factor -7.675(SJIF)

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Referred Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

DECEMBER - 2021, ISSUE No.- (CCLXXXIII) 331

'RETROSPECTING 75 YEARS OF INDIA'S INDEPENDENCE'

Jointly Published By

Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner

Tah. Hinganghat, Dist. Wardha (Maharashtra) 442307. &

Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati.

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati

Editor
Dr. Naresh A. Bhoyar
Director of Phy. Edu.
Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist. Wardha

Executive Editor
Dr. Uttam B. Parekar
Principal
Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist. Wardha

For Details Visit : www.aadharsocial.com

Aadhar Publication

INDEX

Sr.No.	Title of the Paper	Authors Name	Page No.
1.	Modernist Elements in Nare's Poem A Cry from the Womb:A Study	Dr. Uttam B. Parekar	1
2.	The Educational, Social and Political View of Dr. Babasaheb Ambedkar	Prof. Vijay Devidas Wakode	7
3.	Social Reformers in Dalit Movements	Mr. NutanVishnudas Chouhan	10
4.	Apartheid perspective in the writings of andre brink,j. M. Coetzee and nadine gordimer	Nitesh Nilkanthrao Telhande	14
5.	CORONA, The Best Teacher: How to Live Life	Mr. Sachin T. Hunge	22
6.	Financial inclusion for inclusive growth in India: Insights from Global Findex	Dr. Aparna Samudra	26
7.	Factors influencing consumer behaviour	Dr. Ishawar Wagh	29
8.	Comprehensive Techniques of Service Quality Measurement, With Special Reference to SERVQUAL Model	Dr. Nilesh A. Rote	33
9.	A Review : Mejor Environmental Issues in India .	Dr. Jayashri Barai	40
10.	New Policy Environment and It's Impact on Indian Real State Sector	Manoj Kumar Chaudhary	43
11.	Implementation challenges of Rural development area	Dr. Dilip Chavan	47
12.	Impact Of Rural Developoment Programs Framed By Government After Independence	Dr. Vaishali Malwar -Duke	51
13.	The Flux of Difference in culture *in* Anita Desai's Bye Bye Blackbird	Sanjay A. Diwekar	55
14.	स्वातंत्र्योत्तर कालमे दलित एवं आदिवासी आंदोलन के नए प्रतिमान	डॉ. शिंदे मालती धोंडोपन्त	58
15.	सूचना साक्षरता और विश्वविद्यालय पुस्तकालय	डॉ. प्रेमा ए. कुंभलकर	61
16.	जलवायू परिवर्तन का मानव जीवन पर प्रभाव	डॉ. अर्चना ज्ञा.पाटील	64
17.	समता' स्वतंत्रता बरकरार रखने का राजमार्ग	प्रा. डॉ. अरविंद म. पुनवटकर	67
18.	उपनिषद विचारो की सार्थकता	डॉ. बाजीराव माणिकराव पाटील	70
19.	मानव जीवन में संगीत का स्थान	प्रा. डॉ. थाडेश्वर सं. मदनकर	72
20.	पंचायत राज – प्रजातंत्र का उत्कट उद्घोष	प्रा. डॉ. मुकूंदा गोपाळराव मेश्राम	74
21.	आधुनिक तंत्रज्ञानात बदलत्या ग्रंथालयाची भुमिका	डॉ. सारीका चौधरी	78
22.	स्वातंत्र्यपूर्व काळातील प्रशासनात असलेल्या महिलांचे योगदान (सदंर्भ –१२ ते १९ शतक)	डॉ. विजया हरिकेश्चंद्र राऊत	83

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal | ISSN : 2278-9308 December, 2021
Impact Factor - (SJIF) -7.675, Issue NO, 331(CCCXXXI)

The Flux of Difference in culture in Anita Desai's Bye Bye Blackbird

Sanjay A. Diwekar
Research Scholar Assistant Professor, Department of English
Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner, Dist-Wardha

Abstract:-

Millions of men for some reason or the other leave their own roots and fail to strike roots in the alien soil and die as rootless and restless individuals. Cultural interaction is the experience of dislocation resulting in the anxiety of deculturation. Pulled by two cultures, caught between exile and home coming, rendered homeless both at home and abroad, they get often doomed to a pallid, savorless, asocial existence. People without roots or roles became dysfunctional, neurotic and infinitely sad without the dignity of tragedy because they possess no sense of affiliation to any culture or their loyalty to a culture is not accepted as real. This flux of deculturation is a recurring theme in commonwealth novel. *The novel* 'Bye Bye Blackbird' *deals with the* anxiety of difference in culture.

Keywords: Estrangement, Rootlessness, Identity, Exile, Isolation, Alienation

Millions of men for some reason or the other leave their own roots and fail to strike roots in the alien soil and die as rootless and restless individuals. Cultural interaction is the experience of dislocation resulting in the anxiety of deculturation. Pulled by two cultures, caught between exile and home coming, rendered homeless both at home and abroad, they get often doomed to a pallid, savorless, asocial existence. People without roots or roles became dysfunctional, neurotic and infinitely sad without the dignity of tragedy because they possess no sense of affiliation to any culture or their loyalty to a culture is not accepted as real. This flux of deculturation is a recurring theme in commonwealth novel. There are thousands of individuals who end their lives as rootless and restless individuals. Cultural interaction is the catastrophe where the numerous dislocations happen and struck between two cultures. They turn out to be homeless at both the ends, get to separation and loneliness of life and start thinking about their pallid life and losing their identity. This flux of difference in culture is a recurring theme in commonwealth novel. This kind of anxiety of difference in culture creating the catastrophe separation in persons is projected in the novel.

The conflict between cultures and identity crisis was considered as an important area to ponder upon by the writers of post-independence era. India, emerging from the clutches of havoc caused by the colonialists and in the process desperately trying to regain all the glories of the past have been a common theme for the writers of the age. The period thus witnessed a huge spurge of literary output from the Anglo-Indian writers. The themes of east-west conflict have been very well expressed through the works of Indian English writers. This novel deals with Indians and Englishmen in England with their problems both physical and psychological. Adit, an Indian is married to Sarah an English girl. Both suffer from problems such as the loss of identity, alienation and humiliation largely on account of racial and cultural prejudices. In 'Bye Bye Blackbird' Adit is an Indian who lives in England. He reconciles to his stay in England even though he suffers humiliations ungrudgingly and he inwardly identifies himself with Indian. Sarah stands between the poles –India and England. She is weak but possess steady voice, she becomes a victim of psychic and social alienation, yet signifying the twentieth century man's attempt to forget a historical situation, which he did nothing to create and could do little to alter. Adit and Sarah love each other even though their language and culture continue to differ.

The novel depicts the plight of Indian immigrants in London. The title of the novel refers to England's bidding farewell to an Indian "Black Bird." The title is symbolic and deals with the theme of alienation. The novel is in three parts "Arrival", "Discovery" and "Recognition and Departure." The relationship between Adit and Sarah is quite stressful as both are lonely and feel alienated from each other. The novel is basically concerned with immigrants abroad, their experience of alienation, loneliness and nostalgia for their past life in India. From our point of view the central problem with which the novel deals with is the problem of marital adjustment, which is one of the most recurrent and dominant themes in Anita Desai's work. Sarah, his English wife, finds by hints and suggestions that she is not liked by her own countrymen for having married an Indian. Sarah is different from other characters. She is almost in an exile in her own land but unlike others she never withdraws. The

INDIA@75

आजादी का अमृत महोत्सव

Impact Factor -7.675(SJIF)

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Referred Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

DECEMBER - 2021, ISSUE No.- (CCLXXXIII) 331

'RETROSPECTING 75 YEARS OF INDIA'S INDEPENDENCE'

Jointly Published By

Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner

Tah. Hinganghat, Dist. Wardha (Maharashtra) 442307. &

Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati.

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati

Editor
Dr. Naresh A. Bhoyar
Director of Phy. Edu.
Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist. Wardha

Executive Editor
Dr. Uttam B. Parekar
Principal
Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist. Wardha

For Details Visit : www.aadharsocial.com

Aadhar Publication

47.	शेतकरी कुटुंबातील युवक व इतर युवक यांच्या निसर्गदत्त आत्मसंरक्षक प्रतिक्रियांचा अभ्यास दिनेश म. ढेंगळे	204
48.	स्वातंत्र्योत्तर काळातील महिला सबलीकरण समस्या आणि उपाय प्रा. डॉ. साधना डी. वाघाडे	208
49.	समाजसुधारकांचे महिला सक्षमीकरणातील योगदान प्रा. डॉ. रवींद्र मधुकरराव बेले	213
50.	आधुनिक ग्रंथालयात माहिती तंत्रज्ञानाचा वापर व वाचकाची भुमिका:एक अभ्यास डॉ. संगिता शाह, डॉ. बालाजी द. दामावले	216
51.	महात्मा फुलेंचे लोकशाही बाबत विचार प्रा. ई. आर. मुरकुटे	221
52.	स्वातंत्र्यापूर्व भारतीय कामगार चळवळीतील डॉ. आंबेडकरांचे योगदान प्रा. संदिप भा. रायबोले	224
53.	स्वातंत्र्योत्तर भारतातील आदिवासी चळवळ प्रमोद चं. वानखेडे	227
54.	स्वातंत्र्योत्तर आंबेडकरी चळवळ: दशा आणि दिशा प्रा. डॉ. जी. पी. फसले	230
55.	स्वातंत्र्योत्तर काळातील भारतीय विचारवंत योगी अरविंद याचे शैक्षणिक विचार डॉ. सौ. लक्ष्मी विष्णू भंडारे	236
56.	शारीरिक शिक्षणाची वाटचाल व स्वातंत्र्योत्तर काळातील बदलते दृष्टिकोन डॉ. नरेश भोयर	239
57.	स्वातंत्र्योत्तर भारतातील संसदीय लोकशाही आणि राजकीय पक्षाचे राजकारण डॉ. प्रमोद मा. आचेगावे	242
58.	स्वातंत्र्योत्तर भारतातील घटकराज्ये व केंद्रशासित प्रदेशांची झालेली निर्मिती: एक अभ्यास प्रा. श्रेयश गुरूदास मोहिते	244
59.	समकालीन भारतीय राजकीय विचारवंत आणि लोकशाहीची संकल्पना डॉ. कीर्तीकर वाल्मीक भीमराव	251
60.	संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीत एस.एम.जोशी, श्रीपाद अमृत डांगे व ना.ह.गोरे यांचे योगदान प्रा. डॉ. किशोर बी. वासनिक	255
61.	मानवी हक्क आणि भारतीय राज्यघटना प्रा. डॉ. रुपराव उकंठराव गायकवाड	258
62.	जल प्रदुषण : कारणे आणि उपाययोजना प्रा. डॉ. गणेश नथ्थुजी बहादे	262
63.	स्वातंत्र्योत्तर काळातील १९६४–६५ चा भुमीहिंनाचा लढा : एक महत्वाचे पर्व प्रा. डॉ. पंकज वा. मुन	265
64.	मराठा समाजातील महिलांची सामाजिक, सांस्कृतीक, शैक्षणिक स्थिती डॉ. विजय आर. भांगे	269
65.	नेताजी सुभाषचंद्र बोस यांचे स्वातंत्र्य आंदोलनातील योगदान : एक ऐतिहासिक सिंहावलोकन प्रा. डॉ. तिर्थनंद बन्नगरे	272
66.	अन्न सुरक्षा आणि मानवी हक्क प्रा.डॉ. नितीन दादाराव गौरखेडे	274
67	Amitav Ghosh as an Indo-Anglian Writer: Contribution to the Society **Dr Tushar Vishweshwarrao Watkar**	278

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - (SJIF) -7.675, Issue NO, 331(CCCXXXI)
ISSN : 2278-9308
December, 2021

जल प्रदुषण : कारणे आणि उपाययोजना

प्रा. डॉ. गणेश नथ्थुजी बहादे
समाजशास्त्र विभाग, प्रमुख श्री. साईबाबा लोक प्रबोधन कला महाविद्यालय, वडनेर, त. हिंगणघाट जि. वर्धा ,

प्रस्तावणा –

पर्यावरणातुन सर्वांना हवा, पाणी आणि नैसर्गिक समृध्दी मिळते. ज्याद्वारे मानव चांगले जीवन जगु शकतो. पाणी हा सर्व सजीवांचा मुलाधार आहे वाढत्या लोकसंख्येबरोबरच पाण्याची गरजही वाढते. अन्नाशिवाय माणव एखादा दिवस राहु शकतो, परंतू पाण्यावाचुन तो राहु शकत नाही. पाणी पुरवण्याची सार्वजनीक पुरवठा करीत असणाऱ्या काही भागात पाण्याची उधळपट्टी केली जाते. पाण्याचा उपसा करत त्याचा गैर वापर करीत असल्यामूळे आज देशात पाण्याची समस्या निर्माण झाली आहे. सर्वच ठिकाणी पावसाचे प्रमाण सारखे नसतात. पाऊसाचे पाणी कमी असणाऱ्या भागात पाणी टंचाईची समस्या निर्माण झालेली असते. देशातील काही भागात पाण्या वाचुन लोक मरतात तर काही भागात पाण्याने लोक मरतात. काही लोक पाण्याचा पैसा करतात तर काही लोक पाण्यासाठी पैसे मोजत असतात. पाण्याच्या मालकीवरून लोक भांडणे, मारामाऱ्या करतात २१ व्या शतकानंतरच्या भविष्यात पाण्याच्या साठयांच्या मालकीवरून युद्धे होतील असे जानकारांचे मत आहे.

शहरांची आणि कारखान्याची वाढ झाल्यानंतर दुषीत पाण्याची तिव्रता वाढली. जगातील जवळपास पंच्याहत्तर टक्के गावे आणि शहरे नद्यांच्या आस–पास बसलेली आहे. लोकांना पिण्याच्या पाण्याचा पुरवठा करण्यापासुन ते त्यांनी केलेली सर्व प्रकारची घाण वाहुन नेण्यापर्यंतची सर्व कामे या नद्यांना करावी लागते. तसेच अनेक प्रकारची कारखाने त्यांना नको असलेली निरूपयोगी द्रव्ये व गाळ नद्यांमध्ये सोडली जाते. ''सजीवसृष्टीला हानीकारक ठरतील असे पदार्थ किंवा उष्णता पाण्यात मिसळण्याची प्रक्रिया म्हणजे जल प्रदुषण होय.'' अशी जल प्रदुषणाची व्याख्या केली जाते. पाण्यामध्ये विघळणारा किंवा न विघळणारा पदार्थ जेव्हा पाण्यात मिसळतो तेव्हा पाण्याच्या रासायनिक आणि जैवीक गुणधर्मामध्ये फरक पडुन पाण्याची मुळ गुणवत्ता नाहीसी होते. माणुस, पशु–पक्षी, वनस्पती, शेती किंवा उद्योग यांना उपयोगी पडत नाही. त्या पाण्याला प्रदुषित पाणी म्हणतात. जल प्रदुषण म्हणजे पाण्याच्या स्त्रोतांचे प्रदुषण होय. जलप्रदुषण ही एक माणव निर्मित समस्या आहे. हवा, पाणी, अन्न या मानवाच्या मुलभुत गरजा आहे. आपल्याला पाणी स्वच्छ आणि शुध्द मिळणे हे आरोग्याच्या दृष्टीणे अत्यंत महत्वाचे आहे. पाण्याचे अनन्यसाधारण महत्व लक्षात घेऊन जल प्रदुषण, त्यांची कारणे, परिणाम व त्यावरील उपाययोजनांचा आडावा प्रस्तुत शोध निबंधामध्ये घेण्यात आला आहे.

अभ्यासाची उद्दिष्टये –

१. जल प्रदुषणाचा अभ्यास करणे.
२. जल प्रदुषणाच्या कारणांचा अभ्यास करणे.
३. जल प्रदुषण भविष्यात होणाऱ्या परिणामांचा अभ्यास करणे.
४. जल प्रदुषण रोखण्यासाठी उपाय सुचविणे.

संशोधन पध्दती –

प्रस्तुत शोध निबंध दुय्यम साधनांवर आधारीत असुन अभ्यासाकरीता संदर्भ ग्रंथ इंटरनेट, वर्तमानपत्रे, मासीके इत्यादी मधुन माहीती संकलीत केली आहे.

जल प्रदुषणाची कारणे –

१) घरगुती माणवी हस्तक्षेप –

कपडे धुणे, आंघोळ करणे, भांडी धुणे इत्यादी करीता साबण, पावडर व रासायनिक द्रव्यांचा वापर केला जातो. घरगुती वापराकरीता लागणारे पाणी सांडपाणी म्हणुन गटारातुन वाहातांना प्रदुषित होते. भारतातील तिर्थक्षेत्रे, नद्या, सरोवर, पुजाविधी, लाखो लोक कुंभमेळयाव्याच्या निमित्याने स्नान करतात त्यामुळे पाणी प्रदुषित होते.

(SJIF) Impact Factor-7.675

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refereed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

August -2021

ISSUE No- (CCCX) 310

WOMEN'S EMPOWERMENT : ISSUES & CHALLENGES

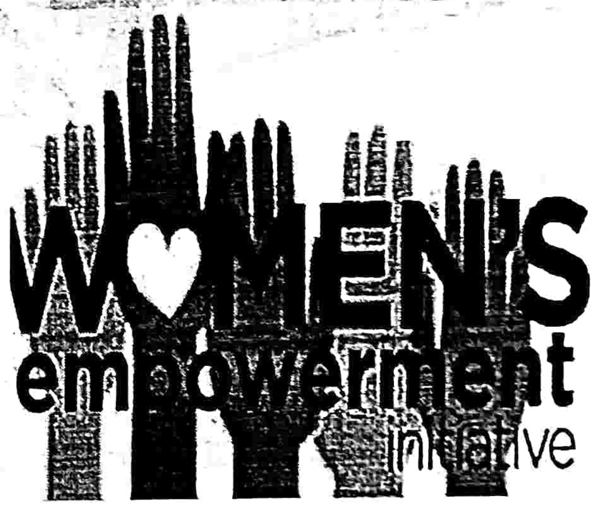

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor
Dr. Nilima D. Deshmukh
Principal
Sahakar Maharshi
Late Bhaskarrao Shingne
Arts College, Khamgaon, Dist. Buldana

Editor
Dr. Archana S. Dahane
Officiating Principal
Yeshwant Mahavidyalaya, Seloo

The Journal is indexed in:

Scientific Journal Impact Factor (SJIF)

Cosmos Impact Factor (CIF)

International Impact Factor Services (IIFS)

INDEX-310

No.	Title of the Paper	Authors' Name	Page No.
1	Empowerment of Women: Issues & Challenges	Dr. Seema P. Salgaonkar	1
2	साहित्य आणि महिला सक्षमीकरण	प्रा. नरहरी सयाजी राऊत	7
3	मानवी हक्क आणि महिला सक्षमीकरण	जयेश रामदास ब्राम्हणे	11
4	महिलांचे आर्थिक, सामाजिक व राजकीय सक्षमीकरण आणि भारत	प्रा. मुनेश्वर ता. जमईवार	16
5	भारतातील स्त्रियांच्या स्थिती आणि कायदे	आदेश कुमार राऊत	19
6	भारताच्या स्वातंत्र्य चळवळीत डॉ. सुशीला नायर यांचे योगदान	डॉ. पुरूषोत्तम सं.माहोरे	24
7	आजच्या काळातील नौकरी करणाऱ्या महीलां समोरील मुलांचा आहार व आरोग्य एक आव्हान.	प्रा.कविता आर.किर्दक	29
8	राजकीय क्षेत्र आणि महिला सबलीकरण : संधी आणि आव्हाने	प्रा. डॉ. साधना देशमुख	31
9	महिला सक्षमीकरण आणि कायदा	प्रा.शहाणे रंजना प्रल्हादराव	33
10	महिला सक्षमीकरणात स्त्रीवादी साहित्याची भूमिका एक अभ्यास	प्रा. अलका कोकाटे (काळणे)	37
11	भारतातील स्त्रीमुक्ती चळवळ आणि वृत्तपत्रांची भूमिका	प्रा.डॉ.एल.यु मेश्राम /प्रा.श्रीमती स्मिता भामरे	41
12	स्थानिक स्वराज्य संस्थेतील महिला नेतृत्व	प्रा.रुपाली वंसतराव देशमुख	44
13	महिला सबलीकरण आणि भारतीय संविधान एक समाजशास्त्रीय अध्ययन	डॉ. सुजाता रामदासजी नाईक	47
14	स्त्रीयांवरील सामाजिक निर्बंध आणि परविर्तन	प्रा.डॉ.दयानंद उत्तमराव राऊत	52
15	सविनय कायदेभंग चळवळीत महिलांचे योगदान	प्रा. लुलेश्वर धरमसारे	56
16	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांच्या काव्यातील स्त्रीविचार	स्वप्नील राजेश इंगोले	59
17	महिला सक्षमीकरण व महिलांचा राजकिय सहभाग	प्रा. गोपालकृष्ण श्री. राखोंडे	64
18	महिला सबलीकरण आणि स्त्री पुरुष समानता	सहा प्राध्या. पवन महंत	68
19	महिला पुढील आव्हाने आणि महिला सशक्तीकरणाची आवश्यकता	डॉ. अमित आर पांडे	74
20	महिला सबलीकरण आजची गरज	डॉ. विठ्ठल ल. मंदुलवार	78
21	महिला सबलीकरणात एनजीओची भूमिका आणि महिला सक्षमीकरण	आरती एम. देशमुख	83

adhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor -(SJIF) -7.675,Issue NO, 310 (CCCX)
ISSN : 2278-9308
August, 2021

महिला सबलीकरणात एनजीओची भूमिका आणि महिला सक्षमीकरण

आरती एम. देशमुख
(सहाय्यक प्राध्यापक)गृहअर्थशास्त्र विभाग प्रमुख श्री. साईबाबा लोकप्रबोधन कलामहाविद्यालय, वडनेर ता. हिंगणघाट जिल्हा वर्धा – ४४२३०७
Email ID : deshmukharti62@gmail.com, Mo. No. 9226183102

रांश:–

मानव समुहात स्त्रीजातीचा जवळपास निम्मा हिस्सा आहे. स्त्रियांना हतोत्साहित करणारे वर्तन रून, त्यांचा जिवनस्तर उंचावण्याकडे दुर्लक्ष करण्यापासून ते त्यांचा छळ आणि अत्याचार ण्यापर्यंत अनेक प्रकारे हिनत्वाची वागणूक स्त्रीजातीला मिळत राहिली आहे. हा भेदभाव दूर रून स्त्रियांच्या प्रगतीस पोषक वातावरणाची निर्मीती आणि त्यांचे सुलाचन करणे आणि लैंगिक नतेद्वारे (जेंडर इक्वॉलिटी) समाजाचे संतुलन साधने यासाठी पुरोगामी आणि विवेकी समाजाने ळगलेला दृष्टीकोन केलेली कृती यांचा समुच्चय म्हणजे स्त्री सक्षमीकरण थोडक्यात म्हणता ईल. महिलांनी फक्त 'चुल आणि मूल' याकडेच लक्ष दिले पाहिजे असे अनेकांना वाटते, परंतु महिलांनी चुल आणि मुलासोबतच 'देश आणि विदेश' याकडेच लक्ष देण्याची गरज आहे यांच्या विकासासाठी वेगळया व स्वतंत्र धोरणाची गरज आहे. हे मान्य झालेले आहे. महिला बलीकरण ही काळाची गरज आहे.

तावना:–

मानवी हक्काविषयी अनेक आंतराष्ट्रीय करारांत मान्यता मिळूनही, स्त्रिया निर्धन आणि रक्षर सदस्यांचे प्रमाण मोठे आहे. वैदयकिय सुविधा, मालमत्तेची मालकी, पतपुरवठा, प्रशिक्षण णि रोजगारात पुरूषांच्या तुलनेत स्त्रियांना कमी संधी मिळते. त्या पुरूषांच्या तुलनेत जकीयदृष्टया सक्रिय असण्याची क्षमता फारच कमी आहे, आणि त्या घरगुती हिंसाचाराला बळी ण्याची शक्यता खूपच मोठी आहे. स्त्रियांची मानसिकता बदलते हे अतिशय महत्वाचे आहे. मीण भागात स्त्रिया अजूनही स्वत: निर्णय घेऊ शकत नाहीत. तेथे त्या पुरूषांच्या निर्णयावर वलंबून राहतात. त्यांची निर्णय क्षमता वाढणे गरजेचे आहे. घटनेने अनेक अधिकार दिलेले हेत, याची माहिती पोहोचली पाहिजे, प्रबोधन झाले पाहिजे. स्त्रीअजूनही १००% सक्षम आहे हे न्य करू शकत नाही. स्त्रि सक्षमिकरणासाठी खूप व्यापक आणि सजगपणे, नि:स्पृहपणे, तने शासकीय, निमशासकीय स्तरावर या प्रश्नावर काम करण्याची गरज आहे. भारताला ातंत्र्य मिळून अनेक वर्षे होऊन गेली. पण तरीही भारतीय समाजातील एक मोठा घटक सलेल्या महिलांना स्वातंत्र्याचा पुर्णपणे लाभ मिळत नाही. या महिलांच्या संरक्षणासाठी व क्षमीकरणासाठी आतापर्यंत अनेक कायदे करण्यात आले. पण तरीही महिलांच्यावर विविध प्रकारे न्याय हा होतच असल्याचे दिसून येते. त्यामुळेच महिलांच्या या प्रश्नांकडे अधिक गांर्भीयाने हण्याची आवश्यकता आहे. महिलांचे प्रश्न कोणते आहेत, यासाठी भारतात अनेक स्वयंसेवी स्था देशाच्या विविध भागांमध्ये सेवा देत आहेत आणि यासाठी महिलांचे आर्थिक सबलीकरण व विध सेवाभावी संस्था यांविषयी माहिती महिलांना असणे गरजेचे झाले आहे.

शोधन विषयाचा उद्देश :–

महिला सबलीकरण आणि महिला सक्षमीकरण याचा अभ्यास करणे.

) महिला सक्षमीकरणात एनजीओच्या भूमिका काय आहेत यांचा आढावा घेणे.

INDIA@75

आजादी का अमृत महोत्सव

Impact Factor -7.675(SJIF)

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Referred Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

DECEMBER - 2021, ISSUE No.- (CCLXXXIII) 331

'RETROSPECTING 75 YEARS OF INDIA'S INDEPENDENCE'

Jointly Published By

Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner

Tah. Hinganghat, Dist. Wardha (Maharashtra) 442307. &

Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati.

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati

Editor
Dr. Naresh A. Bhoyar
Director of Phy. Edu.
Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist. Wardha

Executive Editor
Dr. Uttam B. Parekar
Principal
Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner. Dist. Wardha

For Details Visit : www.aadharsocial.com

Aadhar Publication

23.	राजकीय संस्कृती: व्यापकतेकडून संकुचिततेकडे डॉ. अरविंद सोमनाथे	87
24.	भारतीय लोकसंख्या, पर्यावरण आणि प्रदूषण प्रा. वंसता सिताराम वंजारी	91
25.	मानवी हक्क आणि भारतीय संविधान प्रा. दिगंबरकुमार प्रल्हादराव लांडगे	95
26.	स्वातंत्र्योत्तर भारतातील स्त्री चळवळींची समीक्षा आरती एम. देशमुख	98
27.	भारतीय संसदीय लोकशाही व राजकीय पक्ष डॉ. विनोद मारोतराव मुडे	105
28.	सतारा जिल्हयातील सन १९४२ च्या चळवळीतील स्वातंत्र्य लढा प्रा. डॉ. अनिल शिवाजी टिके	110
29.	मानवी हक्क आणि भारतीय संविधान प्रा. डॉ. संभाजी तनपुरे	113
30.	स्वातंत्र्योत्तर भारताची अमृत महोत्सवी राजकीय वाटचाल डॉ. श्रीनिवास भोंग	119
31.	भारतातील लोकसंख्या पर्यावरण आणि प्रदुषण प्रा.धनंजय पां. गिन्हेपुंजे	124
32.	स्वातंत्र्योत्तर काळातील भारतातील पंचवार्षीक योजनाचा आढावा डॉ. विठ्ठल घिनमिने	127
33.	भारतातील नक्षलवाद व मानवाधिकार : एक मागोवा प्रा. मनोज के. सरोदे	133
34.	नक्षलवादी चळवळीची कार्यपध्दती प्रो.मनोहर रामचंद्र चौधरी	137
35.	भारतीय समाज व लिंग भेद– स्वातंत्र्योतर कालखंड प्रा. डॉ. अल्का सोमवंशी	142
36.	वालकांमधील कुपोषणाबाबत गर्भवती मातांची जागरुकता: एक अध्ययन प्रा. डॉ. रोहिणी दि. मेश्राम	146
37.	स्वातंत्र्योत्तर भारतातील ग्राम दुर्देशेची कारणे–राष्ट्रसंताचे पोवाडे डॉ. प्रवीण कारंजकर	150
38.	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण-२०२०: स्वरूप आणि आव्हाने डॉ. संदिप काळे	155
39.	महात्मा गांधी व त्यांच्या राजकीय जीवनाचा प्रारंभ प्रा. डॉ. त्रिंबक भिमराव राजदेव/ प्रा. स्नेहलता अशोक थिटमे	161
40.	स्वातंत्र्यपूर्व/स्वातंत्र्योत्तर काळातील भारतीय विचारवंत, समाजसुधारक, क्रांतिकारी, राजकीय नेत्यांचे कार्य व भूमिका प्रा. रिता द. वाळके (डंभाळे)	164
41.	महात्मा गांधी: ग्रामस्वराज्य एक अभ्यास प्रा. डॉ. अविनाश पांचाळ	172
42.	उदारीकरण, खाजगीकरण आणि जागतिकिकरणाची ३० वर्षे प्रतिक गोकुलदास ठाकरे	175
43.	भारतातील ग्रामीण विकास योजना डॉ. गजानन रा. सोमकूंवर	182
44.	मानवाधिकार आणि आंतरराष्ट्रीय संरक्षण : एक चिकित्सक अध्ययन डॉ. सुभाष दौलतराव उपाते	187
45.	स्वातंत्र्योत्तर काळातील भारतात स्थापन झालेले राजकीय पक्ष: कार्य भूमिका व योगदान प्रा. विनोद महादेवराव पुनवटकर	192
46.	भारतीय संविधानातील प्रास्ताविका व मूलभूत कर्तव्य आणि दहशतवाद प्रा. डॉ. उमेशकुमार पी. शहारे	196

स्वातंत्र्योत्तर भारतातील स्त्री चळवळींची समीक्षा

आरती एम. देशमुख
(सहाय्यक प्राध्यापक) गृहअर्थशास्त्र विभाग प्रमुख श्री. साईबाबा लोकप्रबोधन कला महाविद्यालय, वडनेर ता. हिंगणघाट जिल्हा वर्धा – ४४२३०७

सारांश:—

स्वातंत्र्यपूर्व व स्वातंत्र्योत्तर दोन्हीकाळात भारतात स्त्री चळवळी झाल्या होत्या. स्वातंत्र्यपूर्व काळात भारतात. झालेल्या स्त्री चळवळीचा मुख्य हेतू स्त्रियांवर होणाऱ्या अन्यायकारक प्रथा नष्ट करणे व सुधारणा करने हा होता.मात्र स्वातंत्र्योत्तर काळात भारतीय संविधानाने पुरूषांच्या बरोबरीने स्त्रियांना समानाधिकार दिले. मात्र प्रत्यक्षात स्त्रियांना अधिकार मिळाले नव्हते. त्यांना समाजात समान वागणूक दिली जात नव्हती. त्यामुळे, स्त्रियांना स्वातंत्र्य मिळाले नव्हते. खऱ्या अर्थाने स्त्रियांना स्वातंत्र्य मिळावे, हे स्वातंत्र्योत्तर काळातील स्त्री चळवळीचे उदिष्ट बनले होते. स्त्रियांना पुरूषांप्रमाणेच समान अधिकार मिळावेत व त्यांना समाजात दर्जा मिळावा, हे स्त्रि चळवळीचे उद्देश आहेत.भारतात १९७५ नंतर स्त्री संघटनांच्या कृतिशिल चळवळींचा प्रारंभ झाला. भारतातील स्त्री चळवळ म्हणजे भारतातील स्त्रियांनी त्यांच्या प्रश्नांच्या सोडवणूकीसाठी व त्यांच्या हक्कांसाठी केलेली चळवचळ होय. हया आकलनातील मर्यादा आज व्यवस्थीत स्पष्ट झाल्या आहेत. मुळातच भारतीय स्त्री म्हणून एकसंघ गट आहे. असे मानने चूकीचे आहे. भारतीय स्त्री, जात, वर्ग आणि समुह अशा स्तरीकरणाच्या भिन्न–भिन्न पातळयांवर विभागली गेली आहे. स्त्रियांचे प्रश्न अगणित आणी स्त्री चळवळींची शक्ती मर्यादित आणि आपल्या भौगोलिक क्षेत्रात प्रश्नांची बांधीलकी जास्त मानणारी त्यामुळे काही विधायक कार्यक्रम हाती घेऊन स्त्रियांची परिस्थिती सुधारण्यासाठी त्यांनी पावले उचललेली दिसून येतात. प्रस्तुत शोध निबंधात स्वातंत्र्योत्तर भारतातील स्त्री चळवळीचा व स्त्री चळवळीसामोरील जनमताचे आष्टान १९९० नंतरच्या प्रवास व स्त्री चळवळीसमोरील आव्हाने अभ्यासात आली आहे.

प्रस्तावना :

१९७० ते १९८० च्या दशकात, भारतात जी स्वतंत्र स्त्रीवादी चळवळ सुरू झाली तिच्या मुळाशी वसाहतवादी काळातील वादविवाद व चढाओढ यांबरोबरच तत्कालिन आर्थिक–सामाजिक बदलांच्या संदर्भात स्त्री प्रश्नांची झालेली जडणघडण व त्या अनुषंगाने निर्माण झालेली जाणीव आहे. भारतातील स्त्री चळवळीचा मागोवा, स्वातंत्र्यपुर्व व स्वातंत्र्योत्तर काळ, अशा दोन्ही टप्प्यात स्वतंत्र्यपणे घ्यावा लागतो. वसाहत काळात कुटुंबातील स्त्रियांचे स्थान, त्यांच्या संदर्भातील दृष्ट प्रथा परंपरा, त्याचबरोबर, श्रमिक म्हणून असलेले प्रश्न आणि जातीव्यवस्थेतून शोषन, हे प्रमुख मुद्दे होते. या काळात स्त्रियांच्या स्वतंत्र्य संघटना स्थापन व्हायला सुरूवात झाली आणि स्त्रिया विभिन्न चळवळीत कृतिशिलपणे सहभागी होऊ लागल्यात.

१९७० नंतर स्त्री चळवळीला पुन्हा एकदा संघर्षात्मक कृतीची धार आली. 'समानता कोणासाठी?' हा प्रश्न स्त्री चळवळीला तिव्रतेने भेडसावू लागला, आणि लिंगभाव, वर्ण, जात आणि धर्म यांच्यातील संबंध प्रकर्षाने समोर आले.अनेक आंदोलनाच्या स्वरूपात पसरलेल्या भारतीय स्त्री चळवळीतील हे समान सुत्र, हेच स्त्रीचे बलस्थान आहे. याच बहुविधतेमुळे चळवळीला सामर्थ्य मिळाले.

संशोधन विषयाचा उद्देश :

१)१९७० नंतरच्या स्त्री चळवळींचा अभ्यास करणे.
२)स्त्री चळवळीपुढील जनमताचे आव्हानांचे अध्ययन करने.
३) समकालीन भारतातील स्त्री चळवळींचा आढावा घेणे.

संशोधन पध्दती :

शोध निबंधाच्या सादरीकरणास संशोधन कर्तीने प्रस्तुत विषयाशी संबंधीत आधार सामुग्रीचे संकलनासाठी द्वितीय साधनसामुग्रीचा वापर केला असून विविध संदर्भ ग्रंथ, पुस्तके, मासिके, वृत्तपत्रे, इंटरनेट आणि महत्वपुर्ण चॅनलवरील माहिती इत्यादींचा वापर करण्यात आला आहे.